

อุทธานวเสนาติ กาลอุทธานวเสน. อยั
 ติ อุทธาน-สทุโท กาลสุส, เทสสุส จ
 วาจโก. คตถ เทสทุธานี อุทาหรณาเวน
 ทสเสตวา กาลอุทธานวเสน อสสาสปสาสาน
 ทัฆรสสต วิภาเวตุ "ยถา หิ"ติอาหิ วุตติ.
คตถ โกาสทุธานีติ โกาสภุต อุทธาน.
ผริตวาติ พุยาเปตวา. จุณนวิจณนาปิ
 อเนกกลาปกาเวน. หิฆ อุทธานติ หิฆ
 ปเทสเ. ตสมาติ สณิกิ ปวตติยา
 ทัฆสนตานตาย "หิฆา"ติ วุจนุติ. เอตถ
 จ หตถิอาหิสรีเร, สุนชาหิสรีเร จ
 อสสาสปสาสานิ เทสทุธานีวิสุญเน
 กาลอุทธานวเสเนว ทัฆรสสตา วุตตาติ
 เวหิคพา "สณิกิ ปุเรตวา สณิกเมว
 นิกุฆมนุติ"ติ, "สีฆิ ปุเรตวา สีฆเมว
 นิกุฆมนุติ"ติ จ วจนโท. มนุสเสสุติ
 สมานปมาเสุปี มนุสสรีเรสุ. หิฆ
อสสสนติ หิฆ อสสาสปพนุธิ ปวตเตนติติ
 อตถโ. ปสสสนติ เอคถาปิ เอเสว นโย.

คำว่า ด้วยอำนาจแห่งอัถธานะ ได้แก่
 ด้วยอำนาจแห่งอัถธานะคือกาลเวลา. ก็
 ศัพท์ว่า อัถธานะ นี้ บอกถึงกาล(เวลา)และ
 เทสะ(สถานที่ตั้ง). ในอัถธานะทั้ง ๒ นั้น
 ท่านอาจารย์ประสงค์แสดงอัถธานะ คือเทสะ
 โดยความเป็นอุทาหรณ์ แล้วเปิดเผยความ
 ยาวและสั้น แห่งลมอัสสาสะและปัสสาสะ
 ไว้ด้วยอำนาจแห่งอัถธานะคือกาล จึงกล่าว
 ว่า "ยถา หิ" ดังนี้เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น
 บทว่า โอกาสฺอุทธานิ แปลว่าอัถธานะอันเป็น
 โอกาส(ที่ตั้ง). บทว่า ผริตฺวา แปลว่า
 แผ่ไป. ชื่อว่าแม้ละเอียดยะเอียด
 ก็เพราะความเป็นหลายกลุ่ม. คำว่า
อัถธานะที่ยาว คือประเทศ(เนื้อที่, บริเวณ)
 ที่ยาว. คำว่า เพราะฉะนั้น ความว่า
 เพราะความสืบทอดกันยาวนาน โดยเป็นไป
 อย่างช้า ๆ จึงเรียกว่า "ยาว" ดังนี้.
 ก็ในอธิการนี้ บัณฑิตพึงทราบว่ ท่านกล่าว
 ความยาวและสั้นแห่งลมอัสสาสะ และ

พล.ต.อ.ประมาท และคุณหญิง เจริญ อติเรกสาร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สุนขสสาทโย วีย รสฺสํ อสฺสสนฺติ จ ปัสสาสะในร่างข้างเป็นต้น, และในร่างสุนัข
 ปสฺสสนฺติ จาคิ โยชนา. อิทฺมฺปน ทิฆิ, เป็นต้นไว้ด้วยอำนาจแห่งอัทธานะ คือกาล-
 รสฺสณฺจ อสฺสสนฺ, ปสฺสสนฺณฺจ เตสฺ สตุตฺตานํ เวลา อันพิเศษด้วยอัทธานะคือที่ตั้งนั่นเอง
 สรีรสภาโวติ ทฎฺจพฺพ. เตสนฺติ สตุตฺตานํ. เพราะมีคำว่า "ให้เต็มได้ช้า และออกมา
เตติ อสฺสสาสฺปสฺสาสา. อิตฺตรมฺทธานฺติ ก็ช้าเหมือนกัน", และว่า "ให้เต็มได้เร็ว
 อปฺปกํ กาลํ. และออกมาก็เร็วเหมือนกัน" ดังนี้อยู่. คำว่า
ในพวกมนุษย์ คือในร่างของมนุษย์ทั้งหลาย
 แม้มีขนาดเท่ากัน. คำว่า หายใจเข้ายาว
 ความว่า ทำความสับต่อแห่งลมหายใจเข้า
 ยาวให้เป็นไป. แม้ในคำว่า หายใจออก นี้
 ก็มีนัยนี้แหละ. ประกอบความว่า (บางพวก)
 หายใจเข้าและหายใจออกสั้น เหมือนอย่าง
 สัตว์ทั้งหลายมีสุนัขหรือกระต่าย เป็นต้น. บัดนี้คิด
 ฟังเห็นว่า ก็การหายใจเข้าและหายใจออก
 ยาวและสั้นนี้ เป็นสภาพแห่งสรีระของสัตว์
 เหล่านั้น. บทว่า เตสฺ โยค สตุตฺตานํ แปลว่า
 ของสัตว์เหล่านั้น. บทว่า เต โยค อสฺสาส-
ปสฺสาสา แปลว่าลมอัสสาสะและปัสสาสะ
 เหล่านั้น. คำว่า สั้นอัทธานะนิดหน้อย คือ
 สั้นกาลเล็กน้อย.

นวหากาเรหิ ภาวนมนุญชฺชตสฺส
 ปุพฺเพนาปรํ อลฺหฺวิเสสฺสํ เกลํ
 อทฺธานวเสน อาทิตฺต วุฑฺฒา ตโย อากาธา,
 เต จ โข เอกฺจฺโจ อสฺสํ สฺสฺสํ
 สลฺลภฺเชติ, เอกฺจฺโจ ปสฺสํ, เอกฺจฺโจ
 ตพฺพญนฺติ อิมํสํ ตินฺนํ ปุคฺคณํ วเสน. เกจิ
 ปน "อสฺสตีปิ ปสฺสตีปิติ เอกฺขณํ วจฺนํ
 ภาวนาย นีรฺนตฺรํ ปวตฺตติสฺสนตฺตณฺ"ติ
 วทฺติ. ฉนฺทวเสน ปุพฺเพ วิย ตโย, ตถา
 ปามุชฺชวเสนานติ อิมฺเห นวหากาเรหิ.

คำว่า โดยอาการ ๙ ได้แก่โดย
 อาการ ๙ เหล่านี้คือ ๓ อาการที่ท่านกล่าว
 ไว้ข้างต้น โดยเกี่ยวกับกาลเวลาล้วน ๆ
 แห่งพระโยคีผู้บำเพ็ญภาวนาไป ยังไม่ได้
 คุณสมบัติสืบต่อกันไปตามลำดับ, ก็ ๓ อาการ
 เหล่านั้นแล ท่านกล่าวไว้โดยเกี่ยวกับบุคคล
 ๓ จำพวกเหล่านี้คือ พวกหนึ่งกำหนดลม-
 หายใจเข้าได้ดี, พวกหนึ่งกำหนดลมหายใจ
 ออกได้ดี, พวกหนึ่งกำหนดลมทั้ง ๒ นั้นได้ดี.
 แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "คำที่ท่านกล่าว
 รวมกันไปว่า ย่อมทั้งสูดทั้งระบาย ดังนี้ ท่าน
 กล่าวไว้ เพื่อแสดงความเป็นไปไม่ขาดสาย
 แห่งภาวนา" ดังนี้. ๓ อาการเหมือนตอนต้น
 โดยเกี่ยวกับฉันทะ, (และอีก) ๓ อาการ
 อย่างนั้น โดยเกี่ยวกับความปราโมทย์ ดังนี้.

กามณฺเจตฺถ เอกสฺสํ ปุคฺคลสฺสํ ตโย
 เอว อากาธา ลพฺภนฺติ, ตนฺติวเสน ปน
 สพฺเพสํ ปาฬิอารุพฺพตฺตา, เตสํ วเสน
 ปริกมฺมสฺสํ กาทพฺพตฺตา จ "ตฺตฺตฺตฺตํ ภิภุชฺชํ
 ภิภุชฺชํ"

อนึ่ง ในบรรดาอาการทั้ง ๙ นี้ สำหรับ
 บุคคลคนหนึ่งย่อมได้ ๓ อาการเท่านั้น ก็จริง,
 แต่ที่ท่านกล่าวไว้ (ในวิสุทธิมรรคนี้) ว่า
"ภิภุชฺชํ ภิภุชฺชํ" เมื่อหายใจ เข้าและหายใจออกยาว

นพทวารเทวี่"ติ" วุตฺตํ. เอวี่ ปชานโตติ โดยอาการ ๘" ดังนี้ ก็เพราะอาการทั้งปวง
 เอวี่ ยถาวุตฺเตหิ อากาเรหิ อสฺสสาสปฺสสาเส
 ปชานโต, ตตฺถ มนสิการี ปวตฺเตนตฺสส.
เอเกนากาเรนาติ ทิมี่ อสฺสสาส่าทิสฺสุ จตฺตฺส
 อากาเรสุ เอเกน อากาเรน, นวสุ, ทิสฺสุ
 วา เอเกน. ตถา หิ วกฺขติ :

โดยอาการ ๘" ดังนี้ ก็เพราะอาการทั้งปวง
 อย่างขึ้นสู่พระบาลี โดยเกี่ยวกับเป็นแบบแผน,
 และเพราะพระโยคีจะพึงทำบริกรรมได้ ก็
 ด้วยอำนาจแห่งอาการเหล่านั้น. คำว่า เมื่อ
เขื่อนรู้ชัดอย่างนี้ ความว่า เมื่อเขื่อนรู้ชัด
 ซึ่งลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ก็ทำ
 มนสิการให้เป็นไปในลมหายใจเข้า และลม
 หายใจออกนั้น โดยอาการตามที่กล่าวแล้ว
 อยู่อย่างนี้. คำว่า โดยอาการหนึ่ง คือโดย
 อาการ ๑ ในอาการ ๘ มีลมหายใจเข้ายาว
 เป็นต้น, อันเป็นอาการ ๑ ในบรรดาอาการ
 ๘ หรือ ๓. จริงอย่างนั้น ท่านจกกล่าวว่ :

"ทีโม รสฺสโส จ อสฺสสาโส
 ปสฺสสาโสปี จ ตาทิสฺโส
 จตฺตฺวารो วณฺณา วตฺตฺนฺติ
 นาสิกฺคฺเคว ภิกฺขุโน"ติ.

"อาการ ๘ คือลมหายใจเข้าที่ยาว ๑
 ที่สั้น ๑ และแม้ลมหายใจออก ก็เป็น
 เช่นนั้น (คือที่ยาว ๑ ที่สั้น ๑) ย่อม
 เป็นไปที่ปลายจมูกของภิกษุ" ดังนี้.

อโย ภาวนา อสฺสสาสปฺสสาสากายานุ-
 ปสฺสสนาติ กตฺวา วุตฺตํ "กายนูปสฺสนา-
สติปฺญานาภาวนา สมฺปชชตี"ติ.

ท่านอาจารย์ทำไว้ในใจว่า ภาวนานี้
 เป็นการพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งกายคือ
 ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ดังนี้แล้วจึง

กล่าวว่า "สำเร็จกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน-
ภาวนา" ดังนี้.

อิทานิ ปาฬิวเสเนว เต นว บัคนิ ท่านประสงคฺ์แสดงอาการ ๘
อากาเร, ภาวนาวิธิตฺถุ ทสฺเสตฺถุ เหล่านี้, และภาวนาวิธี ด้วยสามารถแห่ง
"ยถาหา"คืออาทิ อารทฺธ. ตตฺถ กณฺธิ พระบาลีนั้นเอง จึงเริ่มคำว่า "ยถาหา" ดังนี้
ปชานาตีติ ปชานนวิธี กเถตฺถกมฺยตาย เป็นต้น. ในคำเหล่านี้ ด้วยคำว่า อย่างไร
ปัจจุตฺติ. ทึมฺ อสฺสาสนฺติ วุตฺตลกฺขณฺม ทึมฺ เล่า ย่อมรู้ซึ้ว่า หายใจออกยาวอยู่ ดังนี้
อสฺสาสฺ. อฺทฺธานสงฺขาเตติ "อฺทฺธานนฺ"ติ ท่านถาม ด้วยต้องการจะกล่าวถึงวิธีรู้ซึ้.
สงฺขํ กเถ ทึเม กาลे, ทึมฺ ชนฺนตี อตฺถโ. สองบทว่า ทึมฺ อสฺสาสฺ ได้แก่ ลมหายใจเข้า
โกฏฺฐาสฺปริยาโย วา สงฺขาต-สทฺโท ยาว ซึ่งมีลักษณะดังได้กล่าวแล้ว. คำว่า
"เดยฺยสงฺขาตฺน"คืออาทิสฺ วิย, ตสฺมา ในกาลที่นับว่ายาว (อฺทฺธานสงฺขาเต) คือ
อฺทฺธานสงฺขาเตติ อฺทฺธานโกฏฺฐาสฺ, ในกาลที่ยาวนานที่ถึงซึ่งความนับได้ว่า "เป็น
เทสฺภาเคตี อตฺถโ. จนฺโท อุปฺปชฺชตี อฺทฺธานะ", ความว่า สิ้นขณะที่ยาวนาน.
ภาวนาย ปุพฺพเพนาปรี วิเสสฺ อวหนฺตฺติยา อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่าสังฆาตะ เป็นคำใช้แทน
ลทฺธสฺสาทตฺตา ตตฺถ สาทิสฺโย กตฺตุกามตา- คำว่า โกฏฺฐาสฺ (ที่แปลว่า ส่วน) ดูจใน
ลกฺขณฺเ กุสฺลจฺจนฺโท อุปฺปชฺชตี. จนฺทวเสนาตี คำว่า "เดยฺยสงฺขาต" แปลว่าส่วนแห่งความ
ตถापวตฺตจนฺทสฺส วเสน สวิเสสฺ เป็นขโมย เป็นต้น, เพราะฉะนั้น คำว่า
ภาวนมนฺนุชฺชนฺตสฺส กมฺมมฺฐานํ วุฑฺฒิ ภาตี อฺทฺธานสงฺขาเต จึงมีความหมายว่า อฺทฺธาน-

๑ วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๘๔.

คุณรัตนา-คุณศรีรัจัน สุคนธ์พันธุ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กเมณฑรสฺส. ตโต สุขุมตรนฺติ ยถา- โภจฺจาเส คือในส่วนอันเป็นพื้นที่. คำว่า
 วุตตจฺจนทปฺวตฺติยา ปุริมโต สุขุมตรํ. ฉันทะกีย่อมเกิดขึ้น ความว่า เพราะได้รับ
 ภาวนาพเลน ติ ปฏิปฺสฺสทฺทธรณปริฬาตาย ความยินดีในภาวนา อันนำมาซึ่งคุณวิเศษ
 ภายสฺส อสฺสาสปฺสฺสาสา สุขุมตรา หุตฺวา สืบต่อกันไปตามลำดับ กุศลฉันทะอย่างดีเยี่ยม
 ปวตฺตนฺติ. ปามุชฺชํ^๑ อุปฺชชฺตีติ อสฺสาส- อันมีความใคร่ที่จะทำในภาวนานั้น เป็นลักษณะ
 ปฺสฺสาसानํ สุขุมตรภาเวน อารมฺมณฺสฺส ย่อมเกิดขึ้น. คำว่า ด้วยอำนาจแห่งฉันทะ
 สนฺตตรตาย, กมฺมฏฺฐานสฺส วิถีปฏิบัติจนตาย คือ ด้วยอำนาจแห่งฉันทะที่เป็นไปอย่างนั้น
 ภาวนาจิตฺตสทฺคโต ปโมโท ชุทฺทิกาทิเกทา อันจะยังกรรมฐาน ของพระโยคีผู้บำเพ็ญ
 ตรุณฺปีติ อุปฺชชฺติ. จิตฺตํ วิวิญฺญูตีติ ภาวนา อันเป็นไปกับคุณวิเศษให้ถึงซึ่งความ
 อนุกฺกเมณ อสฺสาสปฺสฺสาसानํ อติวิย เจริญออกงาม. คำว่า ที่ละเอียดกว่านั้น คือ
สุขุมตรภาวปฺวตฺติยา อนุปฺภุจฺหเน ที่ละเอียดกว่าลมก่อน ๆ เพราะความเป็นไป
วิเจตพฺพาการปฺปตฺเตติ เตหิ จิตฺตํ แห่งฉันทะตามที่กล่าวแล้ว. จริ่งอยู่ เพราะ
วิวิญฺญูตีติ เกจิ. ภาวนาพเลน ปน ระวังความกระสับกระส่าย และความเร่า-
สุขุมตรภาวปฺปตฺเตสฺส อสฺสาสปฺสฺสาเสสฺส ตตฺถ ร้อนแห่งกายได้แล้ว ด้วยกำลังแห่งภาวนา
ปฏิบัติภาคนิมิตฺเต อุปฺนฺนเน ปกฺติอฺสฺสาส- ลมหายใจ เข้าและลมหายใจออก จึงเป็นไป
ปฺสฺสาสโต จิตฺตํ นิวตฺตติ. อุปกฺขา สฺนฺจชาติติ เป็นธรรมชาติที่ละเอียดยิ่ง. คำว่า ความ
ตฺสุมิ ปฏิบัติภาคนิมิตฺเต อุปฺจารุปฺปนาเก ปฺราโมทฺยฺย่อมเกิดขึ้น ความว่า เพราะ
สมาธิมฺหิ อุปฺนฺนเน ปน ฉานนินฺทพฺพตฺตุนฺถิ กรรมฐานดำเนินไปตามวิถีได้แล้ว เหตุ

^๑ ฉ. ปาโมชฺชํ.

คุณรัตนา-คุณศรีรัชนี สุคนธ์พันธุ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วสุทธมรรคทานุภา ป.ท. ๓-๙

พญาปารภาวโต อชฺฐุเบกฺขนํ โหตีติ. ส่า
 ปนายํ อุกฺเขชา ตตฺตรมชฺฐมตฺตุเบกฺเขชาติ
 เวทิตฺพพา.

เพราะความที่อารมณ์สงบยิ่งขึ้น ตามความ
 ละเอียดยิ่งขึ้นแห่งลมหายใจ เข้าและลมหายใจ-
 ใจออก ความปราโมทย์อันสทรคด้วย
 ภาวนาจิต คือปิติอย่างอ่อน อันมีประเภทเป็น
 ขุททกาปิติเป็นต้นจึงเกิดขึ้น. คำว่า จิตย่อม
หันกลับ อาจารย์บางพวกกล่าวว่าในการที่
 ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ไม่ปรากฏ
 เพราะถึงความละเอียดยิ่ง เกินจะเปรียบเทียบได้
 ตามลำดับ จิตย่อมเวียนออกจากลมหายใจ-
 เข้า และลมหายใจออกเหล่านั้น ซึ่งถึง
 อาการจะต้องค้นหากันดังนี้. ก็เมื่อปฏิภาค-
 นิमितเกิดขึ้นแล้ว ในลมหายใจเข้าและลม
 หายใจออก ซึ่งถึงความละเอียดยิ่งด้วยกำลัง
 ของภาวนานั้น จิตย่อมหันกลับจากลมหายใจ-
 เข้าและลมหายใจออกตามปกติ. คำว่า
อุเบกขาย่อมตั้งขึ้น ความว่า เมื่อสมาธิอันมี
 ประเภทเป็นอุปจาระและอัปปนา เกิดขึ้นแล้ว
 ในปฏิภาคนิมนั้น ความวางเฉยก็ย่อมเกิดขึ้น
 เพราะไม่มีความพยายาม เพื่ออันทำนานให้
 บังเกิดอีกแล. ก็อุเบกขานั้น ฟังทราบว่

คุณรัตนา-คุณศรีรัตน์ สุคนธ์พันธุ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ได้แก่ ตัตรมข์ฉัตตุเบกขา (อุเบกขา คือ ความเป็นกลางวางเฉยในธรรมนั้น ๆ).

อิเมหิ นวหิ อากาเรหิติ อิเมหิ คำว่า โดยอาการ ๙ เหล่านี้ คือที่
 ยถาวุตฺเตหิ นวหิ อากาเรหิ ปวตฺตา. เป็นไปโดยอาการ ๙ ตามที่กล่าวแล้วเหล่านี้.
ทิมิ อัสสาสปัสสาสา กาโยติ ทิมาการา คำว่า ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกยาว
อัสสาสปัสสาสา จุดฌวีจุดฌาปี สมุหฺกุเรน จัดเป็นกาย ความว่า ลมหายใจเข้าและ
กาโย. อัสสาสปัสสาเส นิสฺสาย ลมหายใจออกที่มีอาการยาว แม้ละเอียดยก
อุปนฺนนิมิตฺตมฺเปตฺถ อัสสาสปัสสาส- ละเอียดยก จัดเป็นกาย โดยความหมายว่า
สามญฺจเมว^๑ วุตฺต. อุปฺภูฐานํ สตีติ ตั้ง เป็นกอง. แม้มีลมที่อาศัยลมหายใจเข้าและ
อารมฺมณํ อุปนฺนตฺวา ทิมฺหฺจตีติ สตี อุปฺภูฐานํ ลมหายใจออกเกิดขึ้น ในที่นี้ ท่านก็กล่าวไว้
นาม. อนุปฺสฺสนา ฌาณนฺติ สมถวเสน เสมอเหมือนกับลมหายใจเข้าและลมหายใจ-
นิมิตฺตสฺส อนุปฺสฺสนา, วิปฺสฺสนาวเสน ออกนั่นเอง. คำว่า อุปฺภูฐานะ จัดเป็นสติ
อัสสาสปัสสาเส, ตฺนฺนนิสฺสยฺยจ กายํ คือสติ ชื่อว่าอุปฺภูฐานะ เพราะธรรมดาว่า
"รูปนฺ"ติ, จิตฺตํ ตํสมฺปยุตฺตมฺเม จ เข้าไปสู่อารมณ์นั้นแล้วตั้งอยู่. คำว่า
"อรฺูปนฺ"ติ วฏฺฐเปตฺวา นามรูปสฺส อนุปฺสฺสนา จัดเป็นฌาน ความว่า การ
อนุปฺสฺสนา จ ฌานํ, ตตฺถ ยถาภูตาวโพโธ. พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งนิมิตด้วยสามารถ-
กาโย อุปฺภูฐานนฺติ โส กาโย สมณะ, และการพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่ง
อารมฺมณฺตฺรณวเสน อุปนฺนตฺวา สตี เอตฺถ นามรูป โดยกำหนดลมหายใจเข้าและลม

^๑ จ. ...สมญฺจเมว.

ติฏฐตีติ อุกุฏฐานัน นาม. เอกถ จ "กาโย หายใจออก, และกายอันเป็นที่อาศัยแห่ง
 อุกุฏฐานัน"ติ อิมินา อิตรกายสุสาปี ลมหายใจเหล่านั้นว่า "เป็นรูป" กำหนดจิต
 สงกโท โหติ ยถาวุคตสมุสนจารสุสาปี และธรรมทั้งหลายที่สัมปยุตกับจิตนั้นว่า "เป็น
 อิธ อิจฉิตตตฺตา. โน สตีติ โส กาโย นาม" ด้วยสามารถวิปัสสนา จัดเป็นญาณ,
 สติ นาม น โหติ. สติ อุกุฏฐานญฺเจว ได้แก่ การหยั่งรู้ตามความเป็นจริงในธรรม
 สติ จ สรณฺุเจน, อุกุฏฐานญฺเจน จ. เหล่านั้น. คำว่า กาย ชื่อว่าอุปัฏฐานะ
 ตาย สติยาติ ยถาวุคตตาย สติยา. เตน ความว่า กายนั้น ชื่อว่าอุปัฏฐานะ เพราะ
 ณาณาณาติ ยถาวุคตเตเนว ณาณา. ตํ อรรถว่าเป็นที่สติเข้าไปตั้งอยู่ โดยเกี่ยวกับ
 กายนฺติ ตํ อสุสาสปสุสาสกายญฺเจว กระทำให้เป็นอารมณ์. ก็ในอธิการนี้ ด้วย
 ทนฺนีสฺสยํ รูปกายญฺจ. อนุปัสสตีติ คำว่า "กาย ชื่อว่าอุปัฏฐานะ" นี้ มีการ
 ฌานสมฺปยุคตณาณา เจว วิปัสสนาณาณา สงเคราะห์เอากายนอกนี้ด้วย (มิใช่จะ
 จ อนฺ อนฺ ปสฺสตี. เตน วุจฺจตี กาเย หมายถึงเอาเฉพาะลมหายใจเข้าออก เท่านั้น)
 กายานุปัสสนาสตีปฏฐานาภาวนาติ เตน เพราะในที่นี้แม้การดำเนินการพิจารณา ตาม
 อนุปัสสนเนน ยถาวุคตเต กาเย อยํ ที่กล่าวแล้ว ท่านก็ต้องการ. คำว่า หาชื่อว่า
 กายานุปัสสนาสตีปฏฐานาภาวนาติ วุจฺจตี. สติไม่ คือกายนั้น จะชื่อว่าเป็นสติก็หาไม่.
 สติ ชื่อว่า อุปัฏฐานะด้วย ชื่อว่าสติด้วย

ก็โดยเป็นสภาวะที่ระลึกได้ และโดยเป็น
 สภาวะที่เข้าไปตั้งอยู่. คำว่า ด้วยสตินั้น คือ
 ด้วยสติตามที่กล่าวแล้ว. คำว่า ด้วยญาณนั้น
 คือด้วยญาณตามที่กล่าวแล้วเหมือนกัน. คำว่า

คุณรัตนาคูณศรีรัจัน สุขนธพันธ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กายนั้น คือซึ่งกายคือลมหายใจเข้าและ
 ลมหายใจออกนั้นนั่นแหละ และรูปกายอันเป็น
 ที่อาศัยแห่งลมหายใจเข้า และลมหายใจออก
 นั้น. คำว่า ย่อมพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ คือ
 ย่อมพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ด้วยญาณอันสัมปยุต
 กับฌาน และด้วยวิปัสสนาญาณนั้นเทียว.
 คำว่า เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า กาย
กายานุปัสสนาสติปัฏฐานภาวนา ความว่า
 เพราะการพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ นั้น จึง
 เรียกภาวนานี้ว่า การเจริญสติปัฏฐานอัน
 สัมปยุตกับการพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งกาย
 ในกายตามที่กล่าวแล้ว.

อิหิ วุคฺคิ โหติ : ยถา อโย ยถาวุคฺคเต ข้อนี้ มีอันกล่าวอธิบายได้ว่า :
 อสุสาสปฺสสาสกาเย, ตสฺส นิสฺสยญฺเต การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งกายนั้นเทียว
 กรชกาเย จ กายสฺเสว อุนฺปสฺสนา ในกาย คือลมหายใจเข้าและลมหายใจออก
 อุนฺทกญฺคทาย มรฺริจฺยา อุนฺทกานุปสฺสนา วิย ตามที่กล่าวแล้ว, และในกรชกายอันเป็นที่
 น อนิจฺจาทิสภาเว กายเ นิจฺจาทิกาวานุ- อาศัยแห่งลมหายใจนั้น อันใดนี้ ไม่เป็นการ
 ปสฺสนา, อถ โข ยถารหิ อนิจฺจทุกฺขานตฺตา- พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งความเป็นของเที่ยง
 สุกฺภาวสฺเสว อุนฺปสฺสนา. อถวา กายเ เป็นต้น ในกายซึ่งมีสภาวะไม่เที่ยงเป็นต้น
 "อหนุ"ติ วา "มมฺนุ"ติ วา "อิคฺคิ"ติ คือการเล็งเห็นน้ำในพยับแดด อันเป็นสถานที่

คุณรัตนา-คุณศรีรัตน์ สุคนธ์พันธุ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วสุทธมรรคทานุฎกา ป.พ.๓-๙

วา "ปุริโส"ติ วา คเหตุพหุสส กสฺสจจิ
 อภาวโต ตาหิสึ อนนุสฺสิตฺตฺวา กายมตฺตฺสฺเสว
 อนุสฺสณา กายานุสฺสณา, ตาย
 กายานุสฺสณาย สมฺบยุตฺตา สติเยว
 อุปฺภูฏานํ สติปฺภูฏานํ, ตสฺส ภาวนา วพฺพณา
กายานุสฺสณาสติปฺภูฏานาภาวนาติ.

ไม่มีน้ำ ฉะนั้น, แต่ทว่าเป็นการพิจารณาเห็น
 เนื่อง ๆ ซึ่งความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์
 เป็นอนัตตา และไม่งามตามสมควรเท่านั้น
 แล. อีกนัยหนึ่ง เพราะสิ่งอะไร ๆ ที่พึง
 ถือเอาว่า "เรา" ก็คือ ว่า "ของเรา" ก็คือ
 ว่า "หญิง" ก็คือ ว่า "ชาย" ก็คือ ไม่มีในกาย
 การไม่พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งสิ่งที่เห็น
 เช่นนั้น แต่พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งสิ่งสักว่า
 กายเท่านั้น ชื่อว่ากายานุสฺสณา, สติที่
 สัมบยุตกับกายานุสฺสณานั้นนั่นเอง เป็น
 อุปฺภูฏานะ จึงชื่อว่าสติปฺภูฏาน, ภาวนาคือ
 การเจริญสติปฺภูฏานนั้น ชื่อว่ากายานุสฺสณา-
สติปฺภูฏานาภาวนา ฉะนั้นแล.

เอส นโยติ "นวหิ อากาเรหิ"ติ-
 อาทินา วุตฺตวธี รสฺสสปเท อติหิสฺติ.
เอตฺถาติ เอตฺตฺสมี ยถาสฺสึเต "กถํ ทิมํ
 อสฺสสนฺโต"ติอาทินา อากเต ปาพินเย.

คำว่า กัมมัญญิ ท่านแบ่งซึ่งถึงวิธีที่ได้
 กล่าวแล้ว ด้วยคำว่า "นวหิ อากาเรหิ"
 เป็นต้น ไว้ในรัสสพท (บทที่กำหนดไว้ด้วย
 ลมหายใจสั้น). บทว่า เอตฺถ (ในนัย

วิ. มหาวิภังค. ๑/๑๓๒, ลี. ส.

๑๔/๑๔๕, ลี. มหา. ๑๔/๔๐๘.

อิธาคิ อิมสมิ รสฺสปทวเสน อากเต พระบาลีที่มาแล้ว โดยเกี่ยวกับบทที่กำหนดไว้
ปาฬินเย. ด้วยลมหายใจยาว^๙) คือในนัยพระบาลีที่
 มาแล้ว ด้วยบทว่า "กถิ^๑ ทิฆิ^๒ อสฺสสนฺโต"
 เป็นต้น ตามที่ท่านพระสารีบุตรเถระได้แสดง
 ไว้^๓. บทว่า อิธ แปลว่าในนัยพระบาลีที่
 มาแล้ว โดยเกี่ยวกับบทที่กำหนดไว้ด้วยลม
 หายใจสั้น^๔.

อณฺติ โยคาวจโร. อุทฺธานวเสนาคิ บทว่า อณฺ โยค โยคาวจโร แปลว่า
 ที่มหาลวเสน. อิติคฺรวเสนาคิ ปริตฺตกาล- พระโยคาวจร. บทว่า อุทฺธานวเสน แปลว่า
วเสน. อิมฺเหติ อากาเรหิติ อิมฺเหติ นวฺติ โดยเกี่ยวกับกาลเวลาที่ที่ยาวนาน. บทว่า
อากาเรหิ. อิติคฺรวเสน แปลว่าโดยเกี่ยวกับกาลเวลา
 ที่สั้นหน่อย. คำว่า โดยอาการเหล่านี้ คือ
 โดยอาการ ๔ เหล่านี้.

ตาทิสฺสตี ทิมฺ, รสฺสิสฺส จ. จตฺตารโ คำว่า (และแม้ลมหายใจออก)ก็เป็น
วณฺณาคิ จตฺตารโ อาการา, เต จ เช่นนั้น คือที่ยาว ๑ ที่สั้น ๑. สองบทว่า
ทิมฺทโย เอว. นาลิกฺคเค ว ภิกฺขุโนติ จตฺตารโ วณฺณา แปลว่าอาการ ๔, ก็
คาคาสฺซชฺตฺถิ^๑ รสฺสึ กตฺวา วุตฺติ อาการ ๔ เหล่านั้น ได้แก่อาการที่ยาว

^๑ ฉ. คาคาพนธสูชชฺตฺถิ.

"นาสิกกุเควา"ติ, วา-สทโท อนิยมฺภูโจ, เตน อุตฺตโรฏฺฐัง สงฺกคฺคหติ.

เป็นต้นนั่นเอง. สองบทว่า นาสิกกุเค ว ภิกฺขุโน ความว่า ท่านกล่าววกระทำให้เป็น รัสสะ(เสียงสั้น)ว่า "นาสิกกุเค" (แทนที่จะเป็น นาสิกกุเค วา) ก็เพื่อความสะดวกแก่การประพันธ์คำดา, วา ศัพท์ มีอรรถว่า ไม่กำหนดแน่นอน, ด้วย วา ศัพท์นั้น ท่านสงเคราะห์เอาบริเวณเหนือริมฝีปากบนด้วย.

๒๒๐. สพฺพกายปฏฺฐิสฺสเวทฺตี สพฺพกายสฺส ปฏฺฐิ ปฏฺฐิ ปจฺเจกํ กตฺวา^๑ สมฺมเทว เวทนสฺสิโล ชานนสฺสิโล, ตสฺส วา ปฏฺฐิ ปฏฺฐิ สมฺมเทว เวโท เอตฺสฺส อตฺถิ, ตํ วา ปฏฺฐิ ปฏฺฐิ สมฺมเทว เวทมานนฺติ อตฺถโก. ตตฺถ ตตฺถ สพฺพกฺคฺคเณน อสฺสํสาธา กกายสฺส อนวเสสปรียาทาเน สิหุเชปี อเนกกลาป- สมุททายภาวโต ตสฺส สพฺพเสสมฺปิ ภาคานํ สํเวทนทสฺสนตฺถํ ปฏฺฐิ-สทฺทกฺคฺคหณํ. ตตฺถ สกฺกจฺจุจการิภาวทสฺสนตฺถํ สํ-สทฺทกฺคฺคหณนฺติ

๒๒๐. บทว่า สพฺพกายปฏฺฐิสฺสเวทฺตี มี วิเคราะห์ว่า ผู้มีปกติรู้ คือมีปกติทราบโดยชอบ เทียบซึ่งกองลมทั้งปวง เป็นส่วน ๆ คือ เป็นแต่ละอย่าง, ความว่า ผู้มีความรู้โดยชอบซึ่งกองลมทั้งปวงนั้นเป็นส่วน ๆ, หรือ รู้โดยชอบซึ่งกองลมทั้งปวงนั้นเป็นส่วน ๆ. ในบรรดาบทเหล่านั้น ท่านอาจารย์เมื่อจะ แสดงความหมายนี้ว่า ในบทว่า สพฺพกาย- ปฏฺฐิสฺสเวทฺตี (สพฺพ-กาย-ปฏฺฐิ-ส-เวทฺตี) นั้น แม้เมื่อการถือเอาอย่างไม่มีเหลือซึ่งกาย มี

^๑ ฉ. อยํ ปาโณ น ทิสฺสติ.

อิมมตถิ์ หสฺเสนุโต "สกลสฺสา"ติอาทิมาท. ตตถ ฌถาสมาเนปิ อสฺสาสปสฺสาเสสฺ โยคิโน ปฏิปัตติวิธานเ ปจฺเจกั สกุกจฺยเวย ปฏิชฺชิตพฺพนฺติ หสฺเสตฺถิ วิสฺสิ เทสนา กตา, เวนตฺตเมวตถิ์ ที่เปตฺถิ สติปิ อตฺถสฺส สฺมานตาย "สกลสฺสา"ติอาทินา ปทฺทวยสฺส วิสฺสิ วิสฺสิ อตฺถถนฺนา กตาทิ เวทิตพฺพ. ปากฺกั กโรนฺโตติ วิภูตฺติ กโรนฺโต, สพฺพโส วิภาเวนฺโตติ อตฺถโถ. ปากฺกักรณฺนิ วิภาวนฺ ตตถ อสฺมมฺมุหนฺ ฌาเณเนว เนสฺสิ ปวตฺตเนน โทตฺติ หสฺเสนุโต "เอว วิทิตฺ กโรนฺโต"ติ- อาทิมาท. ตตถ ตสฺมาติ ยสฺมา ฌาณสฺมฺปยุตฺตจิตฺเตเนว อสฺสาสปสฺสาเส ปวตฺเตติ, น วิปฺปยุตฺตจิตฺเตน, ตสฺมา เอวํภูโต สพฺพกายปฺภิสฺสเวที อสฺสสฺสิสฺสามิ ปสฺสสฺสิสฺสามีติ สิกฺขตฺติ วุจฺจติ พุทฺธาทีหีติ โยชฺนา. จุณฺณวิสฺสเฏติ อเนกกลาปตาย จุณฺณวิจฺจณฺณาภาเวเน วิสฺสเฏ. อาทิ ปากฺกั

ลมหายใจเข้าเป็นต้น สำเร็จแล้วด้วยศัพท์ว่า สพฺพ (ที่แปลว่า ทั้งปวง) ก็ยังทรงถือเอา ศัพท์ว่า ปฏิ (เป็นส่วน ๆ) เพื่อแสดงความรู้- ภาย คือลมหายใจเข้าเป็นต้นนั้น แม้ทุกส่วน เพราะความรวมกันอยู่หลายกลุ่ม. ทรงถือเอา ศัพท์ว่า ส (โดยชอบ) เพื่อแสดงความเป็น ผู้กระทำอย่างเคารพในความรู้ันั้น ดังนี้ จึง กล่าวว่ "สกลสฺส" ดังนี้เป็นต้น. ในคำ เหล่านั้น ท่านอาจารย์ทำเทศนาไว้แยกกัน เป็นอย่าง ๆ ก็เพื่อแสดงว่า ในวิธีปฏิบัติใน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก แม้ตามที่มี อยู่แห่งพระโยคี พระโยคีพึงปฏิบัติแต่ละวิธี อย่างเคารพทีเดียว ดังนี้, แม้ว่าจะมีเนอ- ความเหมือนกัน ก็พึงทราบว่ท่านทำการ พรรณนาอรอดแห่งบททั้ง ๒ แยกกันเป็น อย่าง ๆ ด้วยบทว่า "สกลสฺส" เป็นต้น ก็เพื่อแสดงควมหมายตามประการ ดังกล่าว มาแล้วนั้นนั่นเอง. คำว่า กระทำให้ปรากฏ

๑ ฉ. จุณฺณวิจฺจณฺณวิสฺสเฏติ.

โทติ สติยา, ฌานัสส จ วเสน. ตถา
 ปุณณาสังขารัสส^๑ ปวัตตตตทา. ตาทิเสน
 ภวิตัพพนติ จตตตตตตตตตตตต. ภวิตัพพ,
 ปเคว สตี, ฌานมจ. ปจจุปปุรเบตวา ติสฺสปี
 จาเนสฺส ฌานสมฺปยุตตเมว จิตฺตํ
 ปวัตตเตตตตตตตตต. อธิปายโย.

ซัด คือกระทำให้ชัดเจน, ความว่า ทำให้
 แจ่มแจ้งโดยประการทั้งปวง. ท่านอาจารย์
 เมื่อจะแสดงว่าการกระทำให้ปรากฏชัด คือ
 การกระทำให้แจ่มแจ้ง เป็นความไม่ลุ่มหลง
 ในลมหายใจเข้า และลมหายใจออกเหล่านั้น
 ย่อมมีได้โดยการทำลมหายใจเหล่านั้น ให้
 เป็นไปด้วยญาณนั้นเทียว ดังนี้ จึงกล่าวว่า
 "เราจะกระทำให้เป็นอันรู้แจ้งอย่างนี้" ดังนี้
 เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า เพราะฉะนั้น
 ประกอบความว่า เพราะเหตุที่พระโยคีทำ
 ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ให้เป็นไป
 ด้วยจิตที่สัมปยุตกับญาณนั้นเทียว, มิได้ทำให้
 เป็นไปด้วยจิตที่วิปยุตจากญาณ, ฉะนั้น
 บัณฑิตทั้งหลายมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น จึงตรัส
 เรียกภิกษุผู้เป็นอย่างนี้ว่า ย่อมศึกษาว่า
 เราจักเป็นผู้ทำองลมทั้งปวง ให้เป็นอัน
 รู้แจ้ง หายใจเข้า หายใจออก ดังนี้. คำว่า
 (ในองลม)ที่ชานไปละเอียด คือที่ชานไป

^๑ ฉ. ปุพพาสังขารัสส, สารตถทีปนี
 วินยฎีกา. ๒/๒๔๕, -กตปุพพาสังขารัสส.

โดยความเป็นธรรมชาติที่ละเอียด แสน-
ละเอียด เพราะความเป็นกลุ่มลมหหลายกลุ่ม.
ชื่อว่า ต้นลมปรากฏชัด เพราะบุญญาภิสังขาร
เป็นไปอย่างนั้น ด้วยอำนาจแห่งสติและญาณ.
สองบทว่า ตาทีเสณ ภวิตัพพี คือพึงเป็น
เหมือนบุคคลที่ ๔, อธิบายว่าพึงทำสติและ
ญาณให้ปรากฏขึ้นก่อนเที่ยว แล้วทำจิตอัน
สัมปยุตกับญาณนั้นเที่ยว ให้เป็นไปในฐานะ
ทั้ง ๓ (ต้นลม กลางลม ปลายลม).

เอวนติ วุตตูปกาเรน สัพพกาย-
ปฏิสั เวทนวเสเนว. มฺหุตีติ อุตฺสสทธิ.
วายมตีติ วายามั กโรติ, มนสิการั
ปวตฺเตตีติ อุตฺโถ. ตถาญตฺสสาติ
อานาปานสฺสตี ภาเวตฺสส. สัวโรติ สติ,
วิริยมฺปิ วา. ตายน สติยาติ ยา อานาปาเน
อารพฺภา ปวตฺตา สติ, ตาย. เตน
มนสิกาเรนาติ โย โส ตตฺถ สติปฺพุทฺทโกโม
ภาวนามนสิกาโร, เตน สหุณฺตี อธิปฺปาโย.
อาเสวตีติ "ติสฺโส สิกฺขาโย"ติ วุตฺเต

คำว่า เอวิ (อย่างนี้) ได้แก่โดย
ประการดังกล่าวแล้ว คือโดยเกี่ยวกับการทำ
กองลมทั้งปวงให้เป็นอันรู้แจ้งนั่นเอง. คำว่า
ย่อมเพียร คือย่อมอุตสาหะ. คำว่า ย่อม
พยายาม คือย่อมกระทำความพยายาม,
ความว่า ย่อมทำมนสิการให้เป็นไป. คำว่า
ของภิกษุผู้เป็นอย่างนั้น คือของภิกษุผู้เจริญ
อานาปานสติ. คำว่า ความสำรวม ได้แก่สติ
หรือแม้วิริยะ. คำว่า ด้วยสตินั้น คือด้วยสติ
ที่เป็นไปปรารภลมหายใจเข้าและลมหายใจ-

นายแมน เทพ-นางพรรณทิพย์ หงสประภาส
ขออุทิศส่วนกุศลแก่ หลวงและนางประสิทธิ์นรกรรม (หงสประภาส)

อริกฺขสฺสธมฺเม อาเสวติ. ตทาเสวนิ เหตุ
สิกฺขนฺนฺติ อธิปฺเปตฺ.

ออก. คำว่า ด้วยมนสิการนั้น คือกับด้วยการ
ทำไว้ในใจซึ่งภาวนา อันมีสติเป็นประธาน
ในลมหายใจเข้าและลมหายใจออกนั้น. คำว่า
ย่อมเสพคั้น คือ ย่อมเสพคั้นซึ่งอริกฺขสฺสธม
ทั้งหลาย ที่เรียกว่า "สิกขา ๓". ก็การ
เสพคั้นซึ่งอริกฺขสฺสธมนั้น ท่านประสงค
แล้วว่า เป็นการศึกษาค้นในนี้.

ปริมนฺเยติ ปริมฺสฺมี ภาวนานเย,
ปรจฺมวตฺตฺหฺเวติ อธิปฺปาโย. ตตฺถาปิ กามิ
ณฺณปฺปาหนิ ลภฺกเตว อสฺสาสปฺสฺสาสนํ
ยถาวโต ทิฆรฺสฺสภาวาวโพสฺสภาวโต,
ตตฺถาปิ ตํ น ทุกฺกโร ยถาวตฺตฺถานํ เตสํ
คณฺมตฺตภาวโตติ ตตฺถ วตฺตฺมานกาลปฺปโยโค
กโต. อิทฺมฺปน ทุกฺกโร ปริสฺสฺสฺส ชฺรธารายํ
กมนฺสทิสํ, ตสฺมา สาคิสฺเยเนตฺถ
ปฺญณฺมิสงฺขารเณ ภวิตฺพฺพนฺติ ทีเปตฺ
อนาคตฺกาลปฺปโยโค กโตติ อิมฺมตฺถิ
ทสฺเสตฺถ "ตตฺถ ยสฺมา"ติอาทิ วุตฺถ. ตตฺถ
ณฺณปฺปาหนานํที่สุตฺติ อาทิ-สทฺทฺเทน กายสงฺขาร-

คำว่า ในนัยแรก คือในนัยภาวนาแรก,
อธิบายว่า ในวัตุ ๒ ข้อแรก (ที่ว่า เมื่อ
หายใจเข้ายาว...เมื่อหายใจออกยาว ก็
ย่อมรู้ซึ้งว่า "เราหายใจออกยาวอยู่" ดังนี้
๑, เมื่อหายใจเข้าสั้น...เมื่อหายใจออกสั้น
ก็ย่อมรู้ซึ้งว่า "เราหายใจออกสั้นอยู่" ดังนี้
๑). ท่านอาจารย์ประสงคแสดงความซ้อนนี้ว่า
แม้ในนัยแรกนั้น ย่อมได้การทำญาณให้เกิดขึ้น
เหมือนกัน เพราะมีการหยั่งรู้ภาวะที่ยาวและ
สั้น แห่งลมหายใจ เข้าและลมหายใจออก
ตามความเป็นจริง ก็จริง, ถึงอย่างนั้น
การทำญาณให้เกิดขึ้นนั้น ไม่ใช่กิจที่ทำได้ยาก

นายแมน เทพ-นางพรรณทิพย์ หงสประภาส
ขออุทิศส่วนกุศลแด่ หลวงและนางประสิทธิ์นรกรรม (หงสประภาส)

ปัสสุมุขณปทีปฏิสัเวทนาที สงฺกคฺคทาติ. เกจึ เพราะมีแต่เพียง การจับเอาลมหายใจเท่าที่
 ปเนตฺถ "สัวรสมาทานานั^๑ สงฺกคฺคโห"ติ เป็นไปอยู่เท่านั้นเท่านั้น เพราะเหตุนี้
 วนฺทติ. ในนัยแรกนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงทำการ
 ประกอบคำพูดไว้กับปัจจุบันกาล (คือคำว่า
 อสฺสสสามิ - หายใจเข้าอยู่, ปสฺสสสามิ
 - หายใจออกอยู่). ทรงประสงค์แสดงว่า
 ส่วนการทำฌานให้เกิดขึ้นในนัยที่ ๒ นี้ เป็นกิจ
 ที่ทำได้ยาก เป็นเหมือนการที่บุรุษเดินไปใกล้
 คมมีดโกน, เพราะฉะนั้น จึงต้องเป็นผู้มี
 บุญญาวิสังขาร (น่าจะเป็น บุญญาธิการ)
 ในเรื่องนี้ อย่างคิยัง ดังนี้ จึงทรง
 ทำการประกอบคำพูดไว้กับอนาคตกาล ดังนี้
 จึงกล่าวว่า "ในจตุกกะแรกนั้น เพราะ
เหตุที่" ดังนี้ เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า
ในกิมมีการทำฌานให้เกิดขึ้น เป็นต้น ด้วย
อาที ศัพท์ (ที่แปลว่า เป็นต้น) ท่านรวมเอา
 การทำกายสังขารให้ระงับ (อันเป็นข้อที่ ๔)
 การทำปิติให้เป็นอันรู้แจ้ง (อันเป็นข้อที่ ๕)

^๑ ส. ม. สัวรสมาทานานัน.

เป็นต้นไว้. แต่ว่าในคำว่า ในกิจมีการ
ทำญาณให้เกิดขึ้นเป็นต้นนี้ อาจารย์บางพวก
กล่าวว่า "มีการรวมเอาความสำรวม และ
การสมาทานไว้" ดังนี้.

กายสังขารนฺติ อสฺสาสฺปสฺสาสฺ. โส
ที จิตฺตสมฺภูจฺจาโนปิ สฺมาโน กรชกฺกายปฺปฏิ-
พฺพทฺตวฺตฺติตฺตยา เตน สงฺขริยตีติ กายสังขารโรติ
วฺจฺจติ. โย ปน "กายสังขารโร
วฺจฺจสังขารโร"^๑ เอมมากโต กายสังขารโร
เจตนาลกฺขโณ สตีปี ทฺวารนฺตรปฺปตฺตียํ
เยภฺยยุวฺตฺตียา, ตพฺพทฺลวฺตฺตียา จ
กายทฺวาเรน ลกฺขิตฺ, โส อีธ นาธิปฺเปโต.
ปสฺสมฺภนฺโตติอาทีสุ ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ ปทํ
ปฺริมฺสฺสํ ปฺริมฺสฺสํ อตฺถวจฺนํ, ตสฺมา ปสฺสมฺภนํ
นาม วุปฺสมนํ, ตถจฺ ตถา ปโยเค อสฺติ
อุปฺปชฺชนารทฺสฺสํ โอบาริกทฺสฺสํ กายสังขารทฺสฺสํ
ปโยคสมฺปตฺตียา อนุปฺปาทนฺตฺติ ทฺฐทฺทํ.
ตฺตรราตี "โอบาริกํ กายสังขารํ

คำว่า กายสังขาร ได้แก่ลมหายใจ เข้า
และลมหายใจออก. ก็กายสังขารนั้น แม้ว่า
เป็นของที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ท่านก็เรียกว่า
กายสังขาร เพราะอรรถว่าถูกกายนั้นปรุง-
แต่ง เพราะมีความเป็นไปเนื่องด้วยกรชกาย.
ส่วนกายสังขารใดที่มาแล้วอย่างนี้ว่า "กาย-
สังขารโร วฺจฺจสังขารโร" ดังนี้ ซึ่งมีลักษณะ
เป็นเจตนา แม้เมื่อมีความเกิดขึ้นทางทวาร
อื่นได้ ท่านก็กำหนดไว้ด้วยกายทวาร (จึง
ชื่อว่ากายสังขาร) เพราะมีความเป็นไป
โดยมาก (ทางกายทวารนั้น) และเพราะ
เป็นไปมากทางกายทวารนั้น, กายสังขาร
อันมีลักษณะเป็นเจตนาอัน ท่านมิได้ประสงค์
เอาในที่นี้. ในบทว่า ปสฺสมฺภนฺโต (ให้

^๑ ม. ม. ๑๒/๘๘.

ปลุสสมุเกนโต"ติ เอตถ. อปฺริคฺคหิตกาเลติ ระวัง) เป็นต้น ความว่า บทหลัง ๆ (มีบทว่า
 กมฺมฏฺฐานสฺส อนารทฺธกาเล, ตโต เอว ปฏิสมุเกนโต - ให้สยบ เป็นต้น) เป็น
 ภายจิตฺตานมฺปิ อปรฺคฺคหิตกาเล. "นีสํหิตี คำไขอรรถของบทต้น ๆ, เพราะฉะนั้น พึง
 ปลุลงกํ อากฺขิตฺวา อุกฺขํ ภายํ ปณิธายา"ติ เห็นว่า ชื่อว่าการทำให้ระวัง ได้แก่การสงบ
 หิ อิมินา ภายปรฺคฺคโ, "ปริมุขํ สตี เสียได้, และการทำให้สงบเสียได้นั้น ได้แก่
 อฺปนฺนเปตฺวา"ติ อิมินา จิตฺตปรฺคฺคโ การทำกายสังขารที่หยาบ ๆ ซึ่งควรเกิดขึ้น
 วุตฺโต. เตเนวาท "กาโยปิ จิตฺตมฺปิ ได้ ในเมื่อไม่มีความพยายามอย่างนั้น ไม่ให้
ปรฺคฺคหิตา โหนตฺตี"ติ. กาโยติ กรชกาโย. เกิดขึ้น ด้วยความถึงพร้อมแห่งความ-
สฺทธธาติ สปริฟ้าหา, สา จ เนลฺล พยายาม. คำว่า ในคํานี้ คือในคําว่า
 สฺทธธา ครุภาเวเน วีย โอปาริกตตาย "เราจักทำกายสังขารที่หยาบให้ระวัง" ดังนี้
 อวินาภาวินีติ อาท "โอปาริกา"ติ. นี้. คำว่า ในเวลาที่ยังมิได้กำหนด คือ
พลวตราติ สพลา^๑ ฏฺลา. สนฺตา โหนตฺตี ในเวลาที่ยังมิได้ปรารภกรรมฐาน, เพราะ
 จิตฺตํ ตาว พหิตฺธา วิกุเขปาภาเวเน เหตุเช่นนั้นเอง จึงเป็นเวลาที่ยังมิได้กำหนด
 เอกคฺคํ หุตฺวา กมฺมฏฺฐานํ ปริคฺคเหตฺวา กายและจิตด้วย. จริงอยู่ ด้วยคำว่า
 ปวตฺตมานํ สนฺตํ โหติ วุปลฺลนฺตํ, ตโต เอว "นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง" นี้ ตรัสถึง
 ตํสมฺมฏฺฐานา รูปธมฺมา ลหุมฺมกมฺมณฺณ- การกำหนดกาย, ด้วยคำว่า "คำรังสติ
 ภาวปฺปตฺตา, ตพฺนคฺคตตาย เสลฺล ไว้เฉพาะหน้า" นี้ ตรัสถึงการกำหนดจิต.

^๑ ส. ปพลา, ม. พพลา, สารตฺถทีปนี
 วินยฎฺฎีกาย. ๒/๒๔๗ ปลฺลิตฺตพฺพ.

ศิสนัตติรูปนติ เอวัง จิตฺเต, กายเ จ เพราะเหตุนี้เอง ท่านอาจารย์
 วุปฺสนฺเต ปวตฺตมาเน ตนฺนีสฺสิตา จึงกล่าวว่า "ทั้งกายทั้งจิต เป็นอัน
อสฺสาสฺปสฺสาสา สนฺตสฺภาวา อนุกฺกเมน ถูกกำหนดแล้ว" ดังนี้. คำว่า กาย ได้แก่
 สุขุมสุขุมตรสุขุมตมา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ. กรชฺกาย. คำว่า มีความกระสับกระส่าย คือ
 เตน วุตฺตํ "ยथा ปนสฺส กายโยปี"คืออาทิ. มีความเร่าร้อน, ก็ความกระสับกระส่ายแห่ง
 กายและจิตเหล่านั้น นั้น มีปกติไม่เว้นจาก
 ความเป็นของหยาบ เช่นเดียวกับที่มีปกติ
 ไม่เว้นจากความเป็นของหนัก เพราะเหตุนี้
 ท่านจึงกล่าวว่า "จึงชื่อว่าหยาบ" ดังนี้.
 คำว่า มีกำลังยิ่ง คือมีกำลังหนาแน่น. คำว่า
เป็นธรรมชาติที่สงบ ความว่า ที่แรกจิตเป็น
 ธรรมชาติมีอารมณ์เดียว เพราะไม่มีความ
 ฟุ้งซ่านไปในภายนอก พอกำหนดกรรมฐาน
 เป็นไปอยู่ ก็เป็นธรรมชาติที่สงบ สงบวิเศษ,
 เพราะเหตุนี้เอง ก็ย่อมเหลือรูปธรรม
 ทั้งหลาย อันมีจิตนั้นเป็นสมุฏฐาน ถึงความ
 เป็นของเบาอ่อน และควรแก่การงาน, โดย
 ความเหมาะสมต่อจิตนั้น เป็นสันตติรูป ๓
 ที่เหลือ, เมื่อจิตและกายเป็นไปสงบวิเศษอยู่
 อย่างนี้ ด้วยประการดังนี้ ลมหายใจเข้าและ

พลเรือโท โทโก เมท-คุณหญิงบุญเลื่อน เครือตราขุ

ขออุทิศส่วนกุศลแก่ หลวงและนางประสิทธิ์นรกรรม (หงสประภาส)

กายมเหตี เอกุถ "จิตเต จา"ติ อานะตฺวา เพราะที่ท่านประสงค์ว่า กายสงฺขาโร
สมุพฺพธิตฺตํ. (ซึ่งเป็น ปุ่ลึงค์). อีกอย่างหนึ่ง คำว่า
อธิมตฺตํ นี้ เป็นกิริยาวิเสสนะ อย่างนี้ว่า

"อธิมตฺตํ หุตฺวา ปวตฺตติ" (เป็นไปประมาธ
ยั้ง). แม้ในบทว่า สฺขมฺนี้ นี้ ก็มีนัยน้แหละ.
ในบทว่า กายมฺหิ นี้ ฟังน้บถว่า "จิตเต
จ" มาเชื่อมไว้. .

๒๒๑. ปรมชฺฌานโต วุฏฺฐาย กิริยมานํ
หุติยชฺฌานสฺส นานาวชฺชนํ ปริกมฺม
ปรมชฺฌานํ วยิ ทฺุรสมฺมสฺสสาริตฺตปฏิปกฺขนฺติ
กตฺวา ตํสมฺมจฺจาโน กายสงฺขาโร ปรมชฺฌานเ
จ หุติยชฺฌานูปจาเร จ โอฟาริโกติ สทิสโส
วุตฺโต. เอส นโย เสสฺสปจารทฺวเยปิ.
อดฺวา หุติยชฺฌานานาหิ อธิคฺมาย ปฏฺิพชฺชโต
ทฺุขขาปฏิปทาทิวเสน กิลมโต โยคิโน
กายกิลมตฺตจิตฺตูปฆาตาทิวเสน, วิตกฺกาทิ-
สงฺขาเตน^๑ สปริณฺหตฺตาย จ จิตฺตูปวตฺตติยา
หุติยชฺฌานาหิอุปจาเรสฺส กายสงฺขารสฺส

๒๒๑. ท่านอาจารย์ ทำไว้ในใจว่า
บริกรรมอันมีอวัชชนะต่าง ๆ กันแห่งหุติย-
ฌาน (ซึ่งเป็นอุปัจาระแห่งหุติยฌานในที่นี้)
ที่พระโยคีออกจากปฐมฌานแล้วกระทำอยู่ ก็มี
อันถอนธรรม อันเป็นปฏิปักรู้ไว้ในที่ไกลได้
ด้วยดี คุจปฐมฌาน คั้งนี้แล้ว จึงกล่าวถึง
กายสังขาร อันมีปฐมฌานและอุปัจาระแห่ง
หุติยฌานนั้นเป็นสมมุฎฐาน ว่าเป็นกายสังขาร
ที่เหมือนกัน อย่างนี้ว่า ในปฐมฌานและ
ในอุปัจาระแห่งหุติยฌาน จักว่าหยาบ คั้งนี้.
แม้ในอุปัจาระทั้ง ๒ ที่เหลือ ก็มีนัยนี้.

^๑ ฉ. ...สงฺโฆเตน จ.

โอฟาริกตา เวทิตพฺพา. อติสุขโมติ ฉณตฺตถ
 ลพฺภมาโน กายสงฺขารโ จตุตฺถชฺฌาเน
 อติกุณฺตสุโข. สุขุมภาโวปีสุสฺส ตตฺถ
 นตฺถิ, กุโธ โอฟาริกตา อฺปฺปวตฺตฺนโต.
 เตนาท "อฺปฺปวตฺติเมว ปาปฺณาตี"ติ.

อีกนัยหนึ่ง เมื่อพระโยคีปฏิบัติเพื่อบรรลุ
 หุติยฌานเป็นต้น ลำบากอยู่ โดยเกี่ยวกับ เป็น
 หุกขาปฏิบัติเป็นต้น ฟังทราบถึงความที่
 กายสังขารในอุปัจาระแห่งฌานทั้งหลาย มี
 หุติยฌานเป็นต้น เป็นของหยาบ โดยเกี่ยวกับ
 มีความลำบากแห่งกาย (นามกาย) และ
 ความท้อแท้แห่งจิต และเพราะความเป็นไป
 แห่งจิตยังมีความคั่นร่น โดยองค์ที่เรียกว่า
 วิตกเป็นต้น. คำว่า ละเอียดยิ่งนัก ความว่า
 กายสังขารที่หาได้ในฌานอื่น ๆ ในจตุตถฌาน
 ชื่อว่าละเอียดเหลือเกิน. แม้ภาวะที่กาย-
 สังขารนั้นในจตุตถฌานนั้นละเอียด ก็ยังไม่มี,
 ภาวะที่หยาบจะมีได้แต่ไหน เพราะหาความ
 เป็นไปมิได้. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า "ถึงความไม่เป็นไปเอาทีเดียว"
 ดังนี้.

ลามิสฺส สโต อนฺุพฺพสมฺมาปฺตติ-
 สมฺมาปฺชฺชนเวลฺล, เอกาสเนเนว วา สพฺเพสฺส
 ฌานานํ ปฏฺฐิลากํ สนฺธาย มชฺฌิมภากฺกา

อาจารย์ผู้บอกกล่าวคัมภีร์มชฌิมนิกาย
 ชื่อว่า ต้องการกายสังขารแม้ในอุปัจาระแห่ง
 ฌานชั้นสูง ๆ ขึ้นไป ว่าละเอียดกว่าฌาน

คุณอภิชัย-คุณสุภัตรา จันทระโคสิกา
 ขออุทิศส่วนกุศลแก่ คุณแม่อังกี แซ่เตี้ย

สงวนลิขสิทธิ์โดย มูลนิธิธรรมใจ

ใหญ่ริมใหญ่ริมชูดานโต อุปรูปริชูดานูปจาเรป
 สุขุมตร อิจจนติ. ตตถ หิ โสปจารานั
 ฌานานั อุปรูปริวิเสสวนุตตา, สนุตตา จ
 สมุกเวยฺย, เอกาวชชูปจารี วา สนุชยา
 เอว วุตตํ. เอเวถิ ใหญ่สา วุตตวาเท
 อิมสุส วาหสุส อวิโรธ สิหุโธ
 ภินฺนวิสยตฺตา. สพเพสฺยเววติ อุคเยสมฺปิ.
 ยสมฺมา เต สพฺเพปิ วุจฺจมาเนน วิธินา
 ปสฺสสุทฺธิมิจฺจนติเยว. "อุปริคคหิตกาเล
ปวตฺตกายสงฺขารो ปริคคหิตกาเล
ปฏิบัติสฺสมฺภาตี"ติ อิทํ สทิสฺสนฺตานตยา วุตตํ.
 น หิ เต เอว โอบาริกา อสุสาสาทโย
 สุขุมมา โทหนฺติ. ปสฺสสมฺภานากาโร ปน เนสฺ
 ใหญ่สา วุตฺโตเยว.

ขั้นต่ำ ๆ ด้วยหมายเอาเวลาที่พระโยคีผู้เป็น
 ฌานลาภี เข้าสมาบัติตามลำดับ, หรือ
 หมายเอาการได้ฌานทั้งปวงโดยอาสนะเดียว
 เท่านั้น (โดยการนั่งครั้งเดียว). จริ่งอยู่
 ฌานทั้งหลายพร้อมทั้งอุปจาระ จะพึงมีความ
 วิเศษสูงส่งขึ้นไป และมีความสงบได้ก็ใน
 เวลานั้น, อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวไว้อย่างนี้
 ด้วยหมายเอาอุปจาระ ที่มีอาวัชชนะเดียวกัน
 (คือ อุปจาระที่อยู่ในวิถีดียวกันกับฌาน).
 จริ่งอยู่ วาพะนี้ (วาพะของอาจารย์ผู้บอก-
 กล่าวคัมภีร์มีขนิมิกาย) จะมีอันสำเร็จ
 ความไม่ผิดกันกับวาพะที่ได้กล่าวแล้ว ในหน-
 หลัง (คือวาพะของอาจารย์ผู้บอกกล่าวคัมภีร์
 ที่ขนิมิกาย และวาพะของอาจารย์ผู้บอกกล่าว
 คัมภีร์สังยุตติกาย) เพราะมีวิสัยแตกต่างกัน
 ก็โดยประการที่กล่าวแล้วนี้. คำว่า ของ
 อาจารย์ทุกฝ่ายที่เดียว ก็ของอาจารย์ทั้ง ๒
 ฝ่าย. เพราะเหตุที่ท่านเหล่านั้น แม้ทุกท่าน
 ต่างก็ปรารถนาความระงับ(แห่งกายสังขาร)
 โดยวิธีที่กำลังกล่าวถึงอยู่นั้นเทียว. ท่านกล่าว

คุณอภิชาล-คุณสุพัตรา จันทรโคธิกา
 ขออุทิศส่วนกุศลแด่ คุณแม่อังเกี แซ่เตี๋ย.

คำว่า "กายสังขารที่เป็นไปในเวลาที่ยังมิได้กำหนด ย่อมระงับไปในเวลาที่ได้กำหนดแล้ว" ดังนี้ นี้ เพราะมีความสับสนต่อเสมอ-
 เหมือนกัน. จริงอยู่ ลมหายใจเข้าเป็นต้น ที่หายไปแล้วนั้นแหละ จะกลายเป็นลมที่ ละเอียดยังไปได้อีกหาไม่. ก็อาการที่ระงับแห่ง ลมหายใจเหล่านั้น ท่านอาจารย์ก็ได้กล่าวไว้ในหนังสือแล้วเพียว.

มหาภูตปริคคเห สุขโมติ จตุธาตุมุขเน
วิปัสสนาภินิเวสี สนุชาย วุตตุติ.
สกลรูปปริคคเห สุขโม ภาวนาย
อุปรูปริปถิตทาวโต. เตเนวาท "รูปารูป-
ปริคคเห สุขโม"ติ. ลกขณารมมณิกวิปัสสนาติ
กလာปสมุสมสนมาท. นิพพิทานุปัสสนโต ปฏุจาย
พลววิปัสสนา. ตโต โอรุ ทพพลวิปัสสนา.
ปพเพ วุตตุตนเยนาติ "อปปริคคหิตกาเล"ติ-
อาทินา สมถนเย วุตตุเตน นเยน."อปปริคคเห
ปวตุโต กายสงขารุ มหาภูตปริคคเห
ปฏิปัสสมุภุติ"ติอาทินา วิปัสสนาน เยปิ

คำว่า ที่ เป็นไปใน เวลากำหนดมหาภูต-
รูป จัดว่าละเอียดย ท่านกล่าวหมายเอาการ
 จับอารมณ์แห่งวิปัสสนา โดยธาตุ ๔ เป็น
 สำคัญ. ชื่อว่าที่เป็นไปในเวลากำหนดรูป
ทั้งสิ้น จัดว่าละเอียดย เพราะภาวนามีความ
 ประณีตยิ่ง ๆ ขึ้นไป. เพราะเหตุเช่นนั้นเอง
 ท่านจึงกล่าวว่า "ที่เป็นไปในเวลา กำหนด
ทั้งรูปทั้งนามจัดว่าละเอียดย" ดังนี้. คำว่า
วิปัสสนาอันมีลักษณะเป็นอารมณ์ ท่านกล่าวถึง
 การพิจารณาการลาป. ชื่อว่าวิปัสสนาอันมีกำลัง
 ก็นับตั้งแต่นิพพิทานุปัสสนาญาณไป. คำกว่า

จุฬารัตนธรรมทฎกา ป.ท.๓-๑๐

ปฏิบัติสัทธา โยเชตพหุชาติ วุคฺคํ โหติ. นิพพิทานุสสนาญาณั้น ชื่อว่าวิปัสสนาอัน
ทราบกำลัง. คำว่า ตามนัยที่ข้าพเจ้าได้
กล่าวแล้วในตอนก่อน คือตามนัยที่ท่าน
 อาจารย์ได้กล่าวไว้ในนัยสมณะ ด้วยคำว่า
 "อปริกคหิตกาเล" เป็นต้น. มีอันกล่าว
 อธิบายได้ว่า ฟังประกอบความระงับ แม้ใน
 นัยวิปัสสนา ด้วยคำว่า "กายสังขารที่เป็นไป
 ในเวลาที่ยังมิได้กำหนด ย่อมระงับไปใน
 เวลาที่กำหนดมหาภูตรูป" ดังนี้ เป็นต้น เกิด.

อสุสาติ อิมสฺส "ปัสสุมุญฺญํ กาย- คำว่า แห่งบทนี้ คือแห่งบทว่า
 สงฺขารนฺ"ติ ปทสฺส. โจทนาโสธนาหีติ "ปัสสุมุญฺญํ กายสงฺขาร" น. คำว่า พร้อมทั้ง
อนุโยคปริหาเรหิ. เอวนฺติ อิทานิ คำที่วางและคำแก้ คือพร้อมทั้งคำชักใช้ และ
 วุจฺจมานากาเรน. คำเฉลย. คำว่า อย่างนี้ คือโดยอาการ
 ที่จะกล่าวถึงอยู่ในบัดนี้.

กถนฺติ ยํ อิทํ "ปัสสุมุญฺญํ ฯเปฯ คำว่า อย่างไรเล่า คือคำที่กล่าวว่า
 สิกฺขตฺ"ติ^๑ วุคฺคํ, ตํ กถํ เกน ปกาเรน "ย่อมศึกษาว่า เราจักทำกายสังขารให้ระงับ
 กายสงฺขารสฺส ปัสสุมุญฺญํ, โยคิโน จ ฯลฯ" นี้ใด, คำนั้นเป็นอย่างไรเล่า ท่าน-

^๑ ชุ. ป. ๓๑/๒๗๘.

สิกขณ์ โหตติ กเขตุกามตาย ปุจฺจิตฺวา พระสารีบุตรเถระ ครั้นได้ตามโดยความเป็น
 ภายสงฺขารเ สุรูปโต, โอฟาริกสุขุมโต, ผู้ใคร่จะตบเสียเองว่า ความระงับแห่ง
 วุปสมโต อนุโยคปริหารโต จ หสฺเสตุ ภายสังขาร และการศึกษาของพระโยคีจะมี
 "กตเม ภายสงฺขาราทิอาทิ อารหุติ. ได้โดยประการไร ดังนี้แล้ว ประสงค์แสดง
 ตตฺถ ภายิกาทิ รูปกาเย ภวา. ภายสังขารทั้งหลายตามสภาวะที่มีอยู่, โดย
 ภายปฏิพัฑฺธาติ ภายสนฺนิสฺสีตา. กาเย สติ เป็นภายสังขารที่หยาบและที่ละเอียด, โดย
 โทหฺตติ, อสฺติ น โทหฺตติ, ตโต เอว เต อาการที่สงบ และโดยคำชักใช้ และคำเฉลย
 อภายสมฺภูจฺจนาปิ กาเยน สงฺขริยฺนฺตฺติ จึงเริ่มคำว่า "ภายสังขารเป็นใจน" ดังนี้
 ภายสงฺขาราท. ปสฺสมฺภนฺโตติ เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า มีในภาย
 โอฟาริกโกฟาริกํ ปฏิปสฺสมฺภนฺโต. คือมีในรูปภาย. คำว่า เนื่องด้วยภาย คือ
 เสสฺสพทฺหฺยฺนตฺสฺเสว เววจฺนํ. โอฟาริกํ อิงอาศัยภาย. อธิบายว่า เมื่อภายมีจึงมีได้,
 หิ ภายสงฺขารํ อวฺอุปสนฺตสฺภาวํ เมื่อภายไม่มี ก็มีไม่ได้. เพราะเหตุนั้น
 สนฺนิสฺสีทาเบฺนโต 'ปสฺสมฺภนฺโต'ติ วุจฺจติ, นั้นแหละ จึงเรียกลมหายใจเข้าและลม-
 อนุปฺปาหนิโรธํ ปาเบฺนโต 'นิโรธฺเบฺนโต'ติ, หายใจออกเหล่านั้นว่า ภายสังขาร เพราะ
 สฺภฺจฺจ สนฺตสฺภาวํ นยฺนโต 'วฺอุปสฺเมฺนโต'ติ. อรรถว่าแม้มิใช่มีภายเป็นสมฺภูจฺจนา แต่กฺก
 ภาย(รูปภาย)ปรุจฺจแต่งขึ้น. คำว่าทำให้ระงับ
 คือทำภายสังขารที่หยาบ ๆ ให้ระงับ. ๒ บท
 ที่เหลือ (ให้ดับ, ให้สงบ) ก็เป็นคำไวพจน์
 ของคำว่าให้ระงับนั้นนั่นแหละ. จจริงอยู่ เมื่อ
 ทำภายสังขารที่หยาบ ซึ่งมีสภาวะไม่สงบให้

คุณอภิชาต-คุณสุหิตรา จันทรโคธิกา
 ขออุทิศส่วนกุศลแก่ คุณแม่อั้งกี้ แซ่เคี้ย

สงบนิ่งไป ก็เรียกว่า "ทำให้ระงับ", เมื่อทำให้ถึงความดับคือความไม่เกิดขึ้น ก็เรียกว่า "ทำให้ดับ", เมื่อนำไปสู่สภาวะที่สงบได้ด้วยดี ก็เรียกว่า "ทำให้สงบ" ดังนี้.

ยถารูปเปหิติ ยาทิเสหิ. กายสงฺขารเอหิติ
 โอฟาริเกหิ กายสงฺขารเอหิ. อานมฺมาติ
 อภิมุขเณ กายสฺส นมฺมา. วินมฺมาติ วิสฺสึ วิสฺสึ
 ปสฺสโต นมฺมา. สนฺนมฺมาติ สพฺพโต,
 สฺสฺสุ วา นมฺมา. ปณฺมมาติ ปจฺจนโต
 นมฺมา. อฺธิชฺชนาทีนํ อานมฺมาทีนํ เววจฺจนานํ,
 อธิมตฺตทานํ วา อภิมุขํ จลนาทีนํ
 อานมฺมาทโย, มฺนุทานํ อฺธิชฺชนาทโย.
ปสฺสสมฺภยํ กายสงฺขารนฺติ ตถารูปํ อานมฺมาทีนํ
 การณฺฑิตํ โอฟาริกํ กายสงฺขารํ
 ปสฺสสมฺภเวโต. ตสฺมี หิ ปสฺสสมฺภิตะ
 อานมฺมาทโยปิ ปสฺสสมฺภิตาเอว โทหนฺติ.

คำว่า เห็นปานใด คือที่เป็นเช่นใด.
 คำว่า เพราะกายสังขาร คือเพราะกาย-
 สังขารที่หยาบ. บทว่า อานมฺมา (การ
 น้อมกาย) คือการน้อมกายไปข้างหน้า.
 บทว่า วินมฺมา (การเอี้ยวกาย) คือการ
 น้อมกายไปทางข้าง แต่ละข้าง. บทว่า
สนฺนมฺมา (การโอนกาย) คือการน้อมกายไป
 โดยทุกด้าน, หรือการน้อมกายไปด้วยดี.
 บทว่า ปณฺมมา (การเอนกาย) คือการ
 น้อมกายไปข้างหลัง. บทว่า อฺธิชฺชนา (การ
 กู้กาย) เป็นต้น ก็เป็นคำไวพจน์ของคำว่า
 อานมฺมา เป็นต้น, อีกอย่างหนึ่ง การไหวกาย
 เป็นต้นข้างหน้ามาก ๆ ชื่อว่า อานมฺมา
 เป็นต้น, การไหวกาย เป็นต้น เล็กน้อย

^๑ ฉ. อภิมุขภาเวเน.

ชื่อว่าอัญญา เป็นต้น. คำว่า เราจักทำ กายสังขาร (เห็นปานนั้น) ให้ระงับ ความว่า เราจักทำกายสังขาร เห็นปานนั้น คือ กายสังขารที่หยาบ อันเป็นเหตุแห่งการน้อม กายเป็นต้น ให้ระงับ. จริงอยู่ เมื่อกาย-สังขารนั้นระงับแล้ว แม้การน้อมกายเป็นต้น ก็เป็นอันระงับไปเหมือนกัน.

สนฺติ สุขุมฺติ ยถารูเปหิ
 กายสงฺขารเรหิ กายสฺส อปริพฺพทฺนเหตุหิ
 อานมฺนาทโย น โหนฺติ, ตถารูปี
 ทรณากวโต สนฺติ, อโนฬาริกตาย สุขุมํ.
ปฺสฺสมภฺยํ กายสงฺขารนฺติ สามณฺณโต เอกํ
 กตฺวา วทฺติ. อถวา ปุพฺเพ โอฟาริโกฬาริกํ
 กายสงฺขารํ ปฏิปฺสฺสมภฺเนโต อนุกฺกเมน
 กายสฺส อปริพฺพทฺนเหตุภูเต สุขุมฺสุขุมตเร
 อุปาเทตฺวา เตปิ ปฏิปฺสฺสมภฺเตตฺวา
 ปรมฺสุขุมตตาย โภภฺปิปฺตฺตํ ยํ กายสงฺขารํ
 ปฏิปฺสฺสมภฺติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ "สนฺติ
สุขุมํ ปฺสฺสมภฺยํ กายสงฺขารนฺติ"ติ.

คำว่า ที่สงบ ที่ละเอียด ความว่า การน้อมกายเป็นต้น ย่อมไม่มี เพราะ กายสังขาร อันเป็นเหตุแห่งความไม่ไหวกาย เห็นปานใด, กายสังขารเห็นปานนั้นชื่อว่า สงบ เพราะไม่มีความคั่นรณ, ชื่อว่าละเอียด เพราะภาวะที่ไม่หยาบ. ท่านกล่าวทำให้เป็น บทเดียวกัน เพราะเสมอเหมือนกัน (ด้วย ความเป็นกายสังขาร)ว่า ปฺสฺสมภฺยํ กาย-สงฺขารํ. อีกนัยหนึ่ง พระโยคีผู้ทำกายสังขาร ที่หยาบ ๆ ให้ระงับไปในตอนต้น ทำกาย-สังขารที่ละเอียดกว่า อันเป็นเหตุแห่งความ ไม่ไหวกาย ให้เกิดขึ้นได้ ตามลำดับ ทำ

กายสังขารนั้นให้ระงับไป แล้วทำกาย-
สังขารอันถึงยอด เพราะความเป็นกาย-
สังขารอันละเอียดอย่างยิ่ง อันใด ให้
ระงับไป ตามลำดับ, คำว่า "เราจักทำ
กายสังขารที่สงบ ที่ละเอียด (เห็นปานนั้น)
ให้ระงับ" ดังนี้ ท่านกล่าวหมายเอากาย-
สังขารอันถึงยอดนั้น.

อิตฺติ อาภิ โจทกวงฺ. ตตฺถ อิตฺติ ศัพท์ว่า อิตฺติ เป็นต้น เป็นคำท้วง.
ปการตุเถ นิปาโต. กิริยา อรุจิสฺสฺจเน, ในคำเหล่านั้น ศัพท์ว่า อิตฺติ เป็นนิบาตใน
เอวํ เจติ อตุโธ. อัยฺ เหตุถ อธิปฺปาโย : ความหมายว่าประการ. ศัพท์ว่า กิริ ใน
วุตฺตปฺปกาเรน ยถิ อติสฺสขุมฺภิ กายสงฺขารํ ความหมายว่า อรุจิสฺสฺจนะ (บอกความไม่
ปสฺสสมฺภะตฺตี. เอวํ สฺนฺเตติ เอวํ สติ ตยา ชอบใจ คือไม่เห็นด้วย), ความเท่ากับ เอวํ
วุตฺตกาเร ลพฺภมาเน. วาทฺตฺยปฺลทฺธิยา เจ (แปลว่า ถ้าหากว่าเป็นอย่างนี้). ก็ใน
วาทฺสฺส อปฺลทฺธิยา. จ-สทฺโท สมฺมจฺจยตุโธ. ชื่อว่า อิตฺติ กิริ นี้ มีคำอธิบายดังต่อไปนี้ว่า :
อสฺสํสาธาวิวารมฺมณฺสฺส จิตฺตฺสฺส ปภาวนา ถ้าหากว่า ทำกายสังขารแม้ที่ละเอียดยิ่งให้
อุปฺปาหนา ปวตฺตนา น โหติ. เต จ เตน ระงับไป โดยประการที่กล่าวแล้วไซ้ร้ ดังนี้.
ปสฺสสมฺภะตฺตพฺพาติ อธิปฺปาโย. อสฺสํสาส- คำว่า เอวํ สฺนฺเต แปลว่าเมื่อเป็นอย่างนี้
ปสฺสํสาสนฺน ปภาวนาติ โสฬาริเก คือเมื่ออาการที่ท่านกล่าวถึงมีอยู่. บทว่า
อสฺสํสาปสฺสํสาเส ภาวนา ย ปฏฺิปสฺสสมฺภะตฺตว วาทฺตฺยปฺลทฺธิยา คือความรู้ซึ่งลม. จ ศัพท์นี้มีอรรถ

คุณอภิชาต-คุณสุพัตรา จันทรโคสิกา
ขออุทิศส่วนกุศลแก่ คุณแม่ซึ่งก็ แม่เดีย

สุขุมา น์ เตสํ ปภาวนา จ น โหติ, อุเบสํ
 เตสํ เตน ปฏิปสฺสมุเกตพฺพโต.
อานาปานสฺสตียาติ อานาปานารมฺมณาย
 สตียา จ ปวตฺตณํ น โหติ, อานาปานานํ
 อภาวโต. ตโต เอว ตํสฺมปฺยตฺตสฺส
อานาปานสฺสตีสมาธิสฺส ปภาวนา อฺปฺปาทนาปี
 น โหติ. น หิ กทาจิ อารมฺมณเณ วินา
 สารมฺมณธมฺมา สมฺภวตี. น จ นํ ตฺนตี
 เอตฺถ นฺนตี นิปาตมตฺตํ. ตํ วุตฺตวิธานํ
 สฺมาปตฺตี ปตฺทิตา ปตฺทวนฺโต น เจว
 สฺมาปชฺชุนตีปี ตโต น จ วุฏฺฐหนฺตีปีติ
 โยชนา. เอวํ โจทโก สพฺเพน สพฺพิ
 อภาวฺปนฺนํ ปสฺสมฺภานนฺตี อธิปฺปาเยน
 โจเทตี.

ว่ารวบรวม. การทำจิตอันมีลมหายใจเข้า
 เป็นต้นเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น คือให้อุบัติ
 ให้เป็นไป ก็ย่อมมีไม่ได้. อธิบายว่า
 เพราะว่าลมเหล่านั้น ฟังถูกพระโยคินั้นทำให้
 ระงับไป. คำว่า การทำลมหายใจเข้าและ
ลมหายใจออกให้เกิด (ก็มีไม่ได้) ความว่า
 การทำลมหายใจเข้า และลมหายใจออก
 ที่พยายามให้ระงับไปด้วยภาวนา แล้วทำลม-
 หายใจเหล่านั้น ที่ละเอียดให้เกิดก็มีไม่ได้,
 เพราะลมทั้ง ๒ อย่างเหล่านั้น ฟังถูก
 พระโยคินั้นทำให้ระงับไป. คำว่า (การทำ)
อานาปานสติ (ให้เกิดก็มีไม่ได้) คือการทำ
 สติอันมีลมหายใจเข้าและลมหายใจออก เป็น
 อารมณ์ให้เป็นไป ก็มีไม่ได้ เพราะไม่มี
 ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก. เพราะ
 เหตุนี้เอง การทำอานาปานสติสมาธิ
 อันสัมปยุตกับอานาปานสตินั้นให้เกิด คือแม้
 การทำให้อุบัติ ก็มีไม่ได้. เพราะว่า ในกาล
 ไหน ๆ ธรรมที่มีอารมณ์ จะไม่เกิดขึ้นโดย
 เว้นอารมณ์. ในคำว่า น จ นํ ตํ นํ บทว่า

คุณสมพันธ์-คุณปทุม พิศลยบุตร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นี้ เป็นเพียงนิบาต. ประกอบความว่า และ
 บัณฑิตคือผู้มีปัญญาทั้ง เข้าซึ่งสมบัติอันมีวิธีการ
 ดังกล่าวแล้วนั้นก็ไม่ได้ ทั้งออกจากสมบัตินั้น
 ก็ไม่ได้ ดังนี้. โดยประการที่กล่าวนี้
 อาจารย์ผู้ทักท้วง ย่อมทักท้วงโดยมีความ
 มุ่งหมายว่า การทำให้ระงับ เป็นการนำเข้าไป
 ไปสู่ความไม่มี หมคเลยโดยประการที่ขง
 ดังนี้.

บุณ อิตติ กิราติอาทิ ยถาวุตตตาย
 โจทนาย วิสสุชชนา. ตตถ กิราติ "ยที"ติ
 เอตสฺส อตฺเต นินาโต อิตติ กิร สิกฺขติ,
 มยา วุตตกาเรน ยที สิกฺขตีติ อตฺโต.
เอวํ สนฺเตติ เอวํ ปสฺสมฺภาเน สติ.
ปภาวนา โหตีติ ยทีปิ โอฟาริกา
 ภายสังขารรา ปฏิปสฺสมฺภานติ, สฺขุมา ปน
 อตฺเตวาติ อนุกฺกเมน ปรมสฺขุมาวปฺตตสฺส
 วเสน นิมิตฺตูปฺตติยา อานาปานสฺสตียา,
 อานาปานสฺสตีสมาธิสฺส จ ปภาวนา
 อិหฺมเตวาติ อธิปฺปาโย.

ชื่อว่า อิตติ กิร เป็นต้น อีกคำหนึ่ง
 เป็นคำแก้คำทักท้วงตามที่กล่าวแล้ว. ใน
 คำนั้น ศัพท์ว่า กิร เป็นนิบาต ในความหมาย
 ว่า "ยที" (ถ้าหากว่า) นี้ ความว่า อิตติ กิร
 สิกฺขติ คือถ้าหากภิกษุยอมศึกษาตามอาการ
 ที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้. คำว่า เมื่อเป็น
อย่างนี้ คือเมื่อมีการกระทำให้ระงับอย่างนี้.
 คำว่า การทำ(อานาปานสติ, อานาปานสติ-
 สมาธิ)ให้เกิด ก็ยังมีได้ อธิบายว่า ภาย-
 สังขารที่หยาบ ย่อมระงับไปก็จริง, แต่ว่า
 ภายสังขารที่ละเอียด ยังมีอยู่ที่เดียว เพราะ

คุณสมพันธ์-คุณปทุม พิศลยบุตร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ฉะนั้น การทำอานาปานสติ และอานา-
ปานสติสมาธิให้เกิด ย่อมสำเร็จได้แน่ทีเดียว
เพราะมีนิมิตเกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งลม-
หายใจที่ถึงความละเอียดอย่างยิ่งตามลำดับ.

ยถา กถิ วียาติ ยถาวุตฺตวิธานิ ตํ
กถิ วีย พุจฺพหิ, อุตฺติ กิณฺจิ ตทตฺถ-
สมฺภุฏฺฐิปาทเน โอบมฺมณฺติ อธิปฺปาโย. อิทานิ
โอบมฺมํ ทสฺเสตฺถ "เสยฺยถาปี"ติอาทิ วุตฺตํ.
ตตฺถ เสยฺยถาปีติ โอบมฺมตฺถเน นิปาโต.
กํเสติ กํสฺภาชเน. นิมิตฺตนฺติ นิมิตฺตสฺส,
เตสํ สหฺทานํ ปวตฺตคาการสฺสชาติ อุตฺโต.
สวามีอฺตฺถเน หิ อิทํ อฺปโยควณฺํ. สุกฺคหิตฺตตฺตาติ
สฺกฺกฺจฺ, กหิตฺตตฺตา. สุมฺนสิกฺคตฺตตฺตาติ สฺกฺกฺจฺ,
จิตฺเต จปิตฺตตฺตา. สฺปฺชาริตฺตตฺตาติ สมฺมเทว
อฺปฺชาริตฺตตฺตา สลฺลชฺชิตฺตตฺตา. สฺชฺชวมฺกา
สฺททาติ อฺนฺรเว อาท, เย อฺปฺปกา.
อฺปฺปญฺจฺโจ หิ อຍံ ก-สฺทโท. สฺชฺชวมฺสฺท-
นิมิตฺตารมฺมณฺตตฺตาปีติ สฺชฺชฺโม สฺทโทว นิมิตฺตํ,
สฺชฺชวมฺสฺทหฺนนิมิตฺตํ, ตทารมฺมณฺตตฺตาปีติ. ก็

คำว่า มีอุปมาเปรียบเทียบได้อย่างไร
ความว่า วิธีการตามที่กล่าวแล้วนั้น มีอุปมา
เปรียบเทียบอย่างไร จึงจะพึงเห็นได้, อธิบายว่า
อุปมาอะไร ๆ ในอันให้ยอมรับเนื้อความ
นั้นได้ มีอยู่หรือ. บัดนี้ ท่านพระสารีบุตร-
เถระ ประสงค์แสดงอุปมา จึงกล่าวว่า
"เสยฺยถาปี" ดังนี้เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น
คำว่า แม้ฉันใด เป็นคำนิบาต ในความ-
หมายว่าเป็นอุปมา. บทว่า กํเส ได้แก่
ภาษาณะสัมฤทธิ์. บทว่า นิมิตฺต ก็เป็น
นิมิตฺตสฺส, ความว่า ได้แก่อาการเป็นไปแห่ง
เสียงเหล่านั้น. กับทว่า นิมิตฺตํ นี้ เป็น
หุติยาวิภคฺติ ในอรรถแห่งฉฺฉฺชฺชฺวิภคฺติ. บทว่า
สฺกฺคหิตฺตตฺตา แปลว่า เพราะ(นิมิตแห่งเสียง-
หายาบ) บุคคลถือเอาได้คือแล้ว. คำว่า

คุณสมพันธุ-คุณปทุม พิศลยบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วุดฺดี โหติ ? กามํ ตทา สุขุมปิ สทฺทา
 นิรุทธา, สทฺทนิมิตฺตสฺส ปน สุกฺกิตฺตฺตา
 สุขุมตฺรสทฺทนิมิตฺตารมฺมณาเวนาปิ จิตฺตํ
 ปวตฺตติ. อาทิตฺโต ปฏฺจาย ทิ ตสฺส ตสฺส
 นิรุทธสฺส สทฺทสฺส นิมิตฺตํ อวิกฺขิตฺเตน
 จิตฺเตน อฺปชาเรนตสฺส อนุกฺกเมน
 ปริโยสาเน อตฺติสุขุมสทฺทนิมิตฺตมฺปิ อารมฺมณํ
 กตฺวา จิตฺตํ ปวตฺตเตว. จิตฺตํ น วิกฺเขป
 กจฺจติ ตสฺมี ยถาอฺปฏฺจิจิเต นิมิตฺเต
 สมารานสพฺภาวโต.

เพราะทำให้ในใจได้ดีแล้ว คือเพราะตั้งไว้
 ในใจได้ด้วยดี. คำว่า เพราะทรงจำไว้ได้
ดีแล้ว ได้แก่ เพราะทรงจำไว้ได้ คือเพราะ
 กำหนดไว้ได้โดยชอบแล้วนั่นเอง. ท่านกล่าว
 ถึงเสียงคราวว่า สุขุมกา สทฺทา (เสียง-
 ละเอียค), ซึ่งก็ได้แก่เสียงค่อย. เพราะ
 กศัพท์ (ในคำว่า สุขุมกา) นี้ มีอรรถว่า
 เล็กน้อย (คือค่อย). คำว่า แม้เพราะภาวะ
ที่มีนimitแห่งเสียงที่ละเอียค เป็นอารมณ
 ความว่า เสียงที่ละเอียคนั่นเองเป็นนimit
 จึงชื่อว่า สุขุมสทฺทนิมิตฺตํ, ได้แก่ แม้เพราะ
 ภาวะที่มีนimit คือเสียงที่ละเอียคนี้เป็น
 อารมณ. มีอรรถาธิบายอย่างไร ? มี
 อรรถาธิบายว่า ในเวลานั้น เสียงแม้ที่
 ละเอียคดับไปแล้วก็จริง, แต่เพราะนimitแห่ง
 เสียง บุคคลถือเอาได้ดีแล้ว จิตก็ยังเป็นไป
 ได้ แม้โดยภาวะที่มีนimitแห่งเสียงที่ละเอียค
 กว่าเป็นอารมณ. จริงอยู่ เมื่อบุคคลมีจิต
 ไม่ฟังชาน ทรงจำนimitแห่งเสียงที่ดับไปแล้ว
 นั้น ๆ มาตั้งแต่ต้น จิตก็ยังเป็นไปกระทำแม้

นิमितแห่งเสียงที่ละเอียดเหลือเกิน ให้เป็น
อารมณ์ได้ในที่สุดตามลำดับทีเดียว. ชื่อว่า
จิตก็หาถึงความฟุ้งซ่านไม่ เพราะมีความ
ตั้งมั่นในนิमित ตามที่ปรากฏแล้วนั้น.

เอวี่ ส่นเตติอาทิ วุตตสเสวตถสส
นิคมนวเสณ วุตตํ. ตตถ ยสฺส สุตตปทสฺส
สทุธิ โจทนาโสธนาทิ อตุโถ วุตโต, ตํ
อุทฺธริตฺวา กายานุปัสสนาสติปัฏฐานานิ
วิภาคโต ทสฺเสตํ "ปัสสมฺภยฺน"ติอาทิ วุตตํ.
ตํ สทฺพํ วุคฺคนยตฺตา อุตฺตานเมว.

คำว่า เมื่อเป็นอย่างนี้เป็นต้น ท่าน
กล่าวไว้ โดยเกี่ยวกับ เป็นคำย้ำถึง เนื่อความ
ที่ได้กล่าวแล้วนั้นทีเดียว. ในคำเหล่านั้น ท่าน
กล่าวอรรถพร้อมทั้งคำท้วงและคำแก้ แห่ง
บทพระสูตรใดไว้, เพื่อจะยกบทพระสูตร
นั้นขึ้น แสดงกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดย
การจำแนก จึงกล่าวว่า "กายสังขารที่ภิกษุ
ทำให้ระงับ" ดังนี้เป็นต้น. คำนี้ทั้งหมด
ง่ายอยู่แล้วทีเดียว เพราะมันยัดได้กล่าว
ไปแล้ว.

๒๒๒. อาทิกมฺมิทสฺส กมฺมฏฺฐานวเสนาติ
สมถกมฺมฏฺฐานํ ส่นธาย วุตตํ. วิปสฺสนํ
กมฺมฏฺฐานมฺปน อิตฺรจตฺกฺเกสฺสปี ลพฺภเตว.
เอตฺถาติ ปสมจตฺกฺเก. ปณฺจสนฺธิกฺกนฺติ
ปณฺจปพฺพํ, ปณฺจภาคฺคินฺติ อตุโถ.

๒๒๒. คำว่า โดยเกี่ยวกับเป็นกรรม-
ฐานของพระโยคีผู้เป็นอาทิกมมิท ท่านกล่าว
หมายเอาสมถกรรมฐาน. ส่วนวิปัสสนา
กรรมฐาน ย่อมหาได้แม้ในจตูกะณะอกัน
ทีเดียว. บทว่า เอตถ โยค ปสมจตฺกฺเก

แปลว่า ในจตุกกะแรกนี้. คำว่า อันมีสนธิ ๕ คือมี ๕ ชื่อ, ความว่า มี ๕ ส่วน.

กัมมัฏฐานสี่ อุคคณฺหฺนตี กัมมัฏฐาน-
กนฺถสฺส อุคคณฺหฺนตี. ตตฺถปฺริยฺจฺฉา
กัมมัฏฐานสี่ ปฺริยฺจฺฉนา. อถวา กนฺถโต,
อถฺถโต จ กัมมัฏฐานสี่ อุคคณฺหฺนตี
อุคคโท. ตตฺถ สํสยปฺริยฺจฺฉนา ปฺริยฺจฺฉนา.
กัมมัฏฐานสี่ อุปฺปญฺจนาณฺตี นิมิตฺตฺตฺปญฺจนาณํ,
เอวํ ภาวนมนฺยุถฺตฺตฺส "เอวมิตฺถ นิมิตฺตํ
อุปฺปญฺจนาณํ" ติ อุปฺปชาเรณํ, ตถา กัมมัฏฐานปฺปนา
"เอวํ ฉานนฺนปฺเปตี" ติ. กัมมัฏฐานสี่
ลฺกขณฺนตี กณฺณนพฺพณฺนาหุสฺสนาณํ ว เสน
ภาวณํ อุสฺสูกฺกาเปตฺวา จฺปนาย สมฺปตฺตี,
ตโต ปฺรมปี วา สฺลลฺกฺขณฺนาทิวเสน
มตฺถกมฺปตฺตี กัมมัฏฐานสภาวสฺส สฺลลฺกฺขณฺ.
เตนาท "กัมมัฏฐานสภาวุชฺชาเรณฺนตี" วตฺตํ
โทตี" ติ.

คำว่า การเรียนเอาซึ่งกรรมฐาน คือ
การเรียนตำราอันว่าด้วยกรรมฐาน. การ
สอบถามเนื้อความในตำรา อันว่าด้วยกรรม-
ฐานนั้น ชื่อว่า การสอบถามถึงกรรมฐาน.
อีกนัยหนึ่ง การเรียนเอากรรมฐานโดยตำรา
และโดยสภาวะ ชื่อว่า อุคคหะ. การสอบถาม
เพราะความสงสัยในกรรมฐานนั้น ชื่อว่า
ปฺริยฺจฺฉนา. คำว่า ความปรากฏแห่งกรรมฐาน
ได้แก่ความปรากฏแห่งนิมิต, คือการจจจำไว้
ว่า เมื่อ เราบำเพ็ญภาวนาไปอย่างนี้ว่า
"นิมิตย่อมปรากฏในกรรมฐานนี้ อย่างนี้"
ดังนั้น, ที่ชื่อว่า อัปฺปนาแห่งกรรมฐาน ก็
อย่างนั้นเหมือนกัน ได้แก่ การจจจำไว้ว่า เมื่อ
เราบำเพ็ญภาวนาไปอย่างนี้ว่า "ฉานยอมถึง
อัปฺปนาได้อย่างนี้" ดังนั้น. คำว่า การกำหนด
กรรมฐาน ได้แก่ การกำหนดไว้ด้วยดี ซึ่ง
สภาวะแห่งกรรมฐานว่า เพราะทำภาวนา

คุณสมพันธ์-คุณปทุม พิศลยบุตร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทฺธบูชา

ให้ก้าวหน้าไป ด้วยอำนาจแห่งฌณา (การฌม), อนุพันธนา (การติดตามลม) และผุสนา (ฐานที่ลมกระทบ) จึงมีความ สำเร็จ รูปนา (ความตั้งมั่นคืออปปนา), หรือแม้ยิ่งกว่านั้น คือมีความถึงยอดโดย เกี่ยวกับมีสัสลักขณา (วิปัสสนาที่กำหนด ไตรลักษณ์) เป็นต้น ดังนี้. เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า "มีอรรถาธิบายว่า การ ทรงจำสภาวะแห่งกรรมฐาน" ดังนี้.

อุตตนาปี น กิลมตี โอิธิโส ชื่อว่า ย่อมไม่ลำบากแม้ด้วยตนเอง
 กมฺมฏฺฐานสฺส อุกฺกณฺโตนโต. ตโต เอว เพราะเรียนเอากรรมฐานไว้โดยดีถ้วนแล้ว.
อาจารย์มฺปี น วิเหเสตี ธมฺมาธิกรณฺมฺปี เพราะเหตุเช่นนั้นเอง จึงชื่อว่า ย่อมไม่ทำ
 วา^๑ ภาวนาย มตฺถกํ ปาปนโต. ตสฺมาตี แม้อาจารย์ให้เค็ดคร้อน หรือว่าเพราะแม้
 ตํ นิमितฺตํ อุตฺตโน อกิลมนอาจารย์วิเวสน- การทำการเตรียมธรรม ให้ถึงยอดแห่ง
 เหตุ. โลกนฺติ โลกํ โลกํ. อุกฺกเหตุพฺพโต ภาวนาได้. คำว่า เพราะฉะนั้น คือเพราะ
อุกฺกโท สพฺโพปี กมฺมฏฺฐานวธิ, น ปุพฺเพ เหตุนั้น ได้แก่เพราะเหตุที่ไม่ทำตนให้ลำบาก
 วุตตอุกฺกหมตฺตํ. อาจารย์โต อุกฺกโท ไม่ทำอาจารย์ให้เค็ดคร้อน. บทว่า โลกํ

^๑ ฉ. "วา"ติ ปาโจ น ทิสฺสตี,
 สารตฺถทีปนีฎีกา. ๒/๓๑๖.

อาจารย์คัคโท, ตโต. เอกปทุมปัติ
เอกโกฏฐาสุมปี.

แก้เป็น โลกั โลกั (ทีละหน่วย). วิธีการ
แห่งกรรมฐานแม้ทั้งหมด ชื่อว่าอุคคหะ (ใน
บทว่า อาจารย์คัคโท) เพราะต้องเรียน,
ไม่ใช่สักแต่เป็นอุคคหะ (การเรียน)ที่ได้
กล่าวไว้ในสนธิข้อต้นเท่านั้น. วิธีการที่เรียน
จากอาจารย์ ชื่อว่า อาจารย์คัคโท, ได้แก้
จากที่เรียนจากอาจารย์นั้น. คำว่า แม่สัก
บทเดียว คือแม่สักส่วนเดียว.

๒๒๓. อนุหนาคี^๑ อสฺสสาสฺสสาเส
อนุคมนวเสน สติยา นิรุตฺตํ อนุปฺตฺตนา.
ผุสนาคี อสฺสสาสฺสสาเส กณฺเฑตฺสฺส คณฺ
ปฺภิสฺสิทฺริตฺวา เต สติยา อนุพฺนฺตฺตสฺส ยถา
อนุปฺนา โหติ, ตถา จิตฺตํ จเปนฺตฺสฺส จ
นาสิกฺคฺคาธิจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
ปน คณฺนาทิวเสน วีย ผุสนาวเสน วิสฺ
มนสิกาโร นตฺถิ, ผุจฺผุจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
คณฺนาทึ กาทพฺพนฺตึ ทสฺเสตฺตํ อธิ ผุสนา
คณฺนตฺติ ที่เปนฺโต "ผุสนาคี ผุจฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ"ติ

๒๒๓. บทว่า อนุหนาคี (การติดตาม)
คือการทำสติให้เป็นไปเนื่อง ๆ ไม่ขาดสาย
ด้วยอำนาจการติดตามลมหายใจเข้า และ
ลมหายใจออก. บทว่า ผุสนาคี ได้แก้ที่กระทบ
กันแห่งลมเหล่านั้นกับบริเวณปลายจมูก แห่ง
พระโยคีผู้นับอยู่ซึ่งลมหายใจเข้าและลมหายใจ
ออก เลิกการนับแล้ว ก็ใช้สติติดตามลม
เหล่านั้น และตั้งจิตไว้โดยประการที่อัปฺนาคี
จะเกิดขึ้น. แต่เพราะเหตุว่ามนสิการโดย
เกี่ยวกับฐาน ที่ลมกระทบแผนกหนึ่งต่างหาก

^๑ ม. อนุคหนาคี.

อาห. จปนาติ สมาธานิ. ตถติ สมฺมเทว เหมือนอย่างมนสิการ โดยเกี่ยวกับการนับ
 อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อาธานิ จปนํ โหติ. เป็นต้น ห้ามไม้, ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดง
 ตถา ทิ สมาธิ "จิตฺตสฺส จิติ สลฺลจิตฺตี"ติ ว่าฐานที่ลมกระทบ เป็นที่ที่ล้มลงในทันที จึง
 นิทฺทภูโจ. สมาธิปธานา ปน อฺปนนาติ กล่าวว่ บทว่ สุสนา ได้แก่ฐานที่ลม
 อาห "จปนาติ อฺปนนา"ติ. อนิจฺจตาทนี กระทบ" ดังนี้ เพื่อแสดงว่ ควรทำการ
 สลฺลกฺขณโต สลฺลกฺขณา วิปัสสนา. นับลมเป็นต้น ตรงที่ลมกระทบแล้ว กระทบ
 ปวตฺตโต, นิมิตฺตโต จ วินิวฺกฺขนโต แล้ว นั้นเอง ดังนี้. บทว่ จปนา ได้แก่
วิวิฏฺฏนา นาม มคฺโค. สกลสงฺกิเลส- ความตั้งมั่นโดยชอบ (สมาธิ). จริงอยู่
 ปฏิปสฺสทธิภาวโต สพฺโพโส สุทฺธิติ ปาริสฺสุทธิ ความตั้งมั่นโดยชอบนั้น เป็นความตั้งมั่น คือ
ผลิ. เตสนฺติ วิวิฏฺฏนาปาริสฺสุตฺธิ. ความตั้งจิตไว้ในอารมณ์ได้ โดยชอบนั่นเอง.
ปฏิปสฺสนาติ ปฏิปฺฏิทสฺสนกฺขณิ^๒. เตนหา จริงอย่างนั้น ทรงแสดงไซสมาธิไว้ว่
"ปฺจุจเวกฺขณา"ติ. "ความตั้งอยู่ได้ ความตั้งอยู่ได้โดยชอบแห่ง
 จิต" ดังนี้. ก็อฺปนนามีสมาธิเป็นประธาน
 เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ บทว่
จปนา ได้แก่อฺปนนา" ดังนี้. วิปัสสนา ชื่อว่
สลฺลกฺขณา เพราะเป็นความกำหนดด้วยดีซึ่ง
 ความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. มรรค ชื่อว่
วิวิฏฺฏนา เพราะเป็นความหันกลับจากปวัตตะ

^๑ อภี. ลํ. ๓๔/๒๑.

^๒ ฉ. ปฏิ ปฺฏิ ทสฺสนิ เปฺกฺขณิ.

(ตัดหาทำให้เป็นไป) และจากนิมิต(สังขาร
 ในกาล ๓). ผล ชื่อว่าปารีสุทธิ เพราะ
 อรรถว่าเป็นความหมกจุกโดยประการทั้งปวง
 โดยภาวะที่ระงับสังกิเลสทั้งสิ้นได้. บทว่า
เตส ได้แก่วิภูฏาและปารีสุทธิ. บทว่า
ปฏิบัติสสนา ได้แก่การย่อนดู คือกำหนดเป็น
 อย่าง ๆ. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
"ได้แก่ปัจจเวกขณะ" ดังนี้.

ขณฺฑนฺติ เอกํ ตีณิ ปณฺจาทิ เอว
 คณฺณาย ขณฺฑนํ. โอภาเสติ คณฺณวีธิ
 สนฺธายาท. คณฺณนิสฺสีโต น กมฺมฏฺฐาน-
 นิสฺสีโต. "สีขาปฺตคฺติ น โช"ติ
 อิํ จิรฺตํ คณฺณาย มนฺสิโกโรนฺตสฺส วเสน
 วุตฺตํ. โส หิ ตถา ลหุํ อวิกฺเขปมฺตคฺติ
 นิสฺสาย เอว มณฺเฑมฺยุ. "อสฺสสฺสสฺส
โย อุปฺภูจฺจติ, คฺติ คฺเหตุวา"ติ อิํ
 อสฺสสฺสสฺสสฺส ยสฺส เอโกว ปจฺม
 อุปฺภูจฺจติ, คฺติ สนฺธาย วุตฺตํ. ยสฺส ปน
 อุโภาปี อุปฺภูจฺจนฺติ, เตน อุภยฺมฺปิ คฺเหตุวา
 คณฺฑนฺทํ. "โย อุปฺภูจฺจติ"ติ อิมีนา จ ทฺวีสฺ

คำว่า ความขาด ได้แก่ความขาด
 (ลำดับ)แห่งการนับอย่างนี้คือ ๑-๓-๕ เป็น-
 ต้น. คำว่า ในโอกาส (ที่ทับแถม) ท่าน
 กล่าวหมายเอาวิธีนับ. ชื่อว่า ย่อมเป็นอัน
อาศัยการนับเท่านั้น คือไม่เป็นอันอาศัย
 กรรณฐาน. คำว่า "จะเป็นถึงที่สุดยอดหรือไม่
ไหน" นี้ ท่านกล่าวไว้โดยเกี่ยวกับ
 พระโยคีผู้มณสิการ โดยการนับไปได้นานยิ่ง.
 จริงอยู่ พระโยคีรูปนั้น จะพึงสำคัญอย่างนี้ได้
 ก็เพราะอาศัยเพียงความไม่ฟุ้งซ่าน ที่ตนได้
 แล้วอย่างนั้น. คำว่า "ในบรรดาลมหายใจ
เข้าและลมหายใจออก ลมชนิดใดปรากฏก็พึง

นาสปรุฎาเวสุ โย ปากฎโตร อุกฎฐาติ, โส กเหตุพโพติ อยมฺปิ อตุโธ ทีปิตฺติ ฏฺฐพฺพิ. ปวตฺตมานํ ปวตฺตมานนฺติ อาเมตฺติตวเจเน นีรุตฺตรํ อสฺสํสาสํสํสาสาณํ อุลลฺกฺขณํ ทสฺเสตฺติ. เอวนฺติ วุตฺตปฺปกาเรณ อุลลฺกฺขเขตฺวา วาติ อตุโธ. ปากฎา โหนติ คณนาวเสน พหิทฺธา วิกุเขปภาวโต.

จับเอาลมชนิดนั้น" นี้ ท่านกล่าวหมายเอา พระโยคีผู้มีลมหายใจเข้า หรือลมหายใจออก อย่างเดียวเท่านั้นปรากฏก่อน. ส่วนพระโยคี ผู้มีลมทั้ง ๒ อย่างปรากฏ, ควรจับเอาลม ทั้ง ๒ อย่างนับไป. อนึ่ง ด้วยคำว่า "ลมชนิดใดปรากฏ" นี้ พึงเห็นว่าท่านได้ แสดงความหมายแม้ว่า ในบรรดालมที่ ช่องจมูก ๒ ชนิด ชนิดใดปรากฏชัดกว่า, ก็ควรจับเอาลมชนิดนั้น ดังนี้. ด้วยคำพูดซ้ำ ว่า กำลังเป็นไป กำลังเป็นไป ท่านแสดงถึง การเข้าไปกำหนดลมหายใจเข้าและลมหายใจออกได้ไม่ขาดสาย. คำว่า (เมื่อพระโยคี นั้นนับไปอยู่) อย่างนี้ ความว่า เมื่อเข้าไป กำหนดนับไปตามประการที่กล่าวแล้ว. ชื่อว่า เป็นธรรมชาติปรากฏชัด เพราะไม่มีความ พึงข้านไปในภายนอกด้วยอำนาจแห่งการนับ.

ปฺลิสฺสํสํ ปรีวตฺตณํ^๑, ตํ ยตฺถ นิกฺขิปปนฺติ, โส ปฺลิสฺสตถมฺโภ. ติยามรตฺตินฺติ

เสวอันเป็นที่เขาใส่กลอนลิ้มไว้ ชื่อว่า เสาลิม. บทว่า ติยามรตฺติ เป็นหุติยาวิภัติ

^๑ ส. ปลิมฺสํปรีวตฺตณํ.

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๑

อจุณตส์โยเค อูปโยควงนี. ปุริมเนนาติ ในอัจจันตสังโยคะ (แปลว่า ตลอดคืนทั้ง
 สี่ชคณนาย, โคปาลกคณนายาติ อตุโก. ๓ ยามนั่นเอง). คำว่า โดยนัยก่อน คือ
เอโก เทว ตีณิ จตุตาริ ปณจาทิ โดยการนับเร็ว, ความว่า โดยการนับอย่าง
 กณนาวิธีทสฺสนี. ตสฺมา อฏฺฐาติอาทิสฺปิ คนเสียงโค. คำว่า หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า
เอกโต ปฏฺฐาเยว ปจฺเจกั อฏฺฐาทินิ เป็นการแสดงวิธีนับ. เพราะฉะนั้น แม้ใน
 ปาเปตพฺพานิ. สี่หิ สี่หิ กณตพฺพเมว. คำว่า แปด เป็นต้น ก็ควรเริ่ม(นับ)ตั้งแต่
 กสฺมาติ ตตุถ การณิ, นิทฺสฺสนนฺจ ทสฺเสติ หนึ่งนั้นแหละไปจนถึงแปด เป็นต้น เป็นแต่ละ
 "กณนปฏิพฺพเท หิ" ติอาทินา. ตตุถ อริยติ วิธี. พินฺนํไปเร็ว ๆ นั้นแหละ. เพราะ
 เตน นาวาติ อริตฺตํ, ปาชนทฺนโต. อริตฺเตน เหตุไร ? ท่านอาจารย์แสดงเหตุและเรื่อง
 อูปตฺถมฺภานิ อริตฺตปตฺถมฺภานิ, ตสฺส วเสน. นิทฺสฺสนะในการนับเร็วขึ้น ด้วยคำว่า

ในอัจจันตสังโยคะ (แปลว่า ตลอดคืนทั้ง
 ๓ ยามนั่นเอง). คำว่า โดยนัยก่อน คือ
 โดยการนับเร็ว, ความว่า โดยการนับอย่าง
 คนเสียงโค. คำว่า หนึ่ง สอง สาม สี่ ห้า
 เป็นการแสดงวิธีนับ. เพราะฉะนั้น แม้ใน
 คำว่า แปด เป็นต้น ก็ควรเริ่ม(นับ)ตั้งแต่
 หนึ่งนั้นแหละไปจนถึงแปด เป็นต้น เป็นแต่ละ
 วิธี. พินฺนํไปเร็ว ๆ นั้นแหละ. เพราะ
 เหตุไร ? ท่านอาจารย์แสดงเหตุและเรื่อง
 นิทฺสฺสนะในการนับเร็วขึ้น ด้วยคำว่า
 "จริงอยู่ ในกรรมฐานที่เนื่องกับการนับ"
 เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า อริตฺต
 มีวจนัตถะว่า เรื่อย่อมแล่นไปได้ด้วยไม้
 เหตุุนั้น ไม้ นั้น ชื่อว่าอริตฺต ได้แก่ไม้ที่ทำให้
 (แล่น)ไปได้(ไม้ถ่อ). การยันไว้ด้วยไม้ถ่อ
 ชื่อว่าอริตฺตปตฺถมฺภานิ, ได้แก่ด้วยอำนาจการ
 ยันไว้ด้วยไม้ถ่อนั้น.

นิปฺปริยายโต นิรฺนตรปฺวตฺติ นจม
 สปนายเมวาทิ อาท "นิรฺนตริ ปวตฺติ"

ชื่อว่า ความเป็นไปไม่ขาดสาย ย่อมมี
 ได้ในรูปน้านเองโดยนิปฺปริยาย เพราะ

วิทยา"ติ. อนุโต ปวิสฺสํ ตํ มนสิกรฺโรนุโต
 อนุโต จิตฺตํ ปเวเสติ นาม. พหิ
 จิตฺตํ นรเณปิ เอเสว นโย. วาทพฺภาหคฺคณฺติ
 อพฺภนฺตรคคํ วาตํ พหุลํ มนสิกรฺโรนุตฺสส
 วาเตน ตํ จานํ อพฺภาหคํ วีย, เมเพน
 ปุริตํ วีย จ โหติ, ตถา อฺปฺภุจฺจติ.
นีหฺรโต อฺภุจฺจกาสิ มฺลฺลจิตฺวา, ตถา ปน
 นีหฺรโต วาตฺสส คตฺติสมเนสนฺมุเขน
 นานารมฺมเณสุ จิตฺตํ วิธาวตฺติ อาห
 "ปฺลุตฺตารมฺมเณ จิตฺตํ วิกฺขิปตี"ติ.

เหตุ^๕นั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ราวจะว่า
เป็นไปไม่ขาดสาย ฉะนั้น" ดังนี้. เมื่อ
 มนสิการลมที่เข้าไปข้างใน ก็ชื่อว่าสังจิต
 เข้าไปข้างใน. แม้ในการนำจิตออกไป
 ข้างนอกก็มีนัย^๕แหละ. คำว่า จะเป็นเหมือน
อุกฺลฺมตี ความว่า เมื่อมนสิการลมที่อยู่ข้างใน
 มาก ๆ ฐานะนั้นย่อมเป็นเหมือนอุกฺลฺมตีเอา,
 และย่อมเป็นเหมือนเต็มไปด้วยมันชั้น, กรรม-
 ฐานย่อมปรากฏอย่างนั้น. ชื่อว่า เมื่อนำจิต
ออกไป คือ แต่เมื่อพระโยคีปล่อยโอกาสที่
 ลมกระทบเสีย แล้วนำจิตออกไปอย่างนั้น
 จิตก็ย่อมแล่นไปในอารมณ์ต่าง ๆ โดยการ
 แสวงหาคติ (การไป)ของลมเป็นช่องทาง
 เพราะเหตุ^๕นั้น ท่านจึงกล่าวว่า "จิตก็ย่อม
พุ่งเข้าไปในอารมณ์ อันมีสภาวะมากมาย ใน
 ภายนอก" ดังนี้.

เอตฺนติ เอตํ อสฺสาสปฺสฺสาสชาตํ.

คำว่า (จะต้องนับ)ลม^๕นี้ ก็จะต้องนับ
 ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกที่เกิดขึ้น.

บ. เกส เตต เนอร์ (ประเทศไทย) จำกัด
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๒๖

๒๒๔. อนุคมนนฺติ ปวตฺตปวตฺตานํ อสฺสาสปฺสฺสาสนํ อารมฺมณกรณฺวเสน สติยา อนุอนุปวตฺตณํ อนุคฺจณฺน์. เตเนวาท "ตฺถจ โข น อาทิมชฺชปฺริโยसानานุกมนฺวเสนา"ติ. นาภิ อาทิ ตตฺถ ปจฺมํ อุปฺปชฺชนโต. ปจฺมฺอุปฺตฺติวเสน ทิ อธิ อาทิ จินฺตา, น อุปฺปชฺชติมตฺตวเสน. ตถา ทิ เต นาภิโต ปฏฺฐาย ยาว นาสิกฺคฺคา สพฺพตฺถ อุปฺปชฺชนฺเตว. ยตฺถ ยตฺถ จ อุปฺปชฺชนฺติ, ตตฺถ ตตฺถเวย ภิชฺชนฺติ ธรรมานํ กมนฺภาวโต. ยถาปจฺจยฺมฺปน เทสนฺตรูปฺตฺติยํ คตฺติสมณฺณา. ทหฺยํ มชฺชนฺติ ทหฺยสฺมีปํ ตสฺส อุปฺริภาโค มชฺชนํ. นาสิกฺกา^๑ ปฺริโยसानนฺติ นาสิกฺกาญฺจ ตสฺส ปฺริโยसानํ อสฺสฺสาสปฺสฺสาสสมณฺณาย ตทวธิภาวโต. ตถาเทเต "จิตฺตสมฺมูฏานา"ติ วุตฺตา, น จ พหิทฺธา จิตฺตสมฺมูฏานานํ สมฺภโว อตฺถิ. เตเนวาท "อพฺภนฺตรํ ปวิสนฺวาตสฺส นาสิกฺกคฺคํ

๒๒๔. คำว่า การตามลมไป ความว่า การทำให้เป็นไปเนื่อง ๆ ด้วยสติ โดย เกี่ยวกับการกระทำลมหายใจเข้า และลมหายใจออกที่เป็นไปแล้ว เป็นไปแล้ว ให้เป็น อารมณ์ ชื่อว่าการตามลมไป. เพราะเหตุนี้ นั้นเอง ท่านจึงกล่าวว่า "ก็การตามลมไป นั้นแล มิใช่จะมีด้วยอำนาจการตามต้นลม กลางลม และปลายลมไป" ดังนี้. สำหรับลม ที่ออกไปภายนอก ชื่อว่ามีสะคือเป็นต้นลม ก็เพราะเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ที่สะคือนั้น. เพราะฉะนั้น ชื่อว่า ต้นลม ในที่นี้ เป็นความคิด เกี่ยวกับความเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก, หาใช่ เกี่ยวกับสักว่าเกิดขึ้นเท่านั้นไม่. จริงอย่างนั้น ลมที่ออกไปภายนอกเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นในที่ หึ่งปวง เริ่มตั้งแต่สะคือจนไปถึงปลายจมูก นั้นเทียว. และเกิดขึ้นในที่ใด ๆ ก็ย่อม แยกดับไปในที่นั้น ๆ นั้นเอง เพราะธรรม ทั้งหลายไม่มีการไป(จากที่นั้นสู่ที่อื่น). แต่

^๑ ฉ. นาสิกคคํ.

บ. เก็ส เต็ด เนอร์ (ประเทศไทย) จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทฺธบูชา

อาหิติ. ปวิสนนิกุขมนปริยาโย ปน สมัญญาว่าคหิ(การไป)มื่ออยู่ ในเพราะมี
 คัสทิสวเสน วุตโตติ เวทิตุโพ. ความเกิดขึ้นในที่แห่งอื่นได้ ตามสมควรแก่
วิกเขปกคตุนติ วิกเขป อุกคต, วิกขิตต ปัจจย. คำว่า มีหัวใจเป็นกลางลม ได้แก่
 อสมาทิตุนติ อตุโธ. สารทธาตุยาคิ มีบริเวณใกล้หัวใจ คือส่วนที่อยู่เหนือหัวใจนั้น
 สทรดภาวาย. อิดุขนายาคิ กมมฏฐาน- เป็นกลางลม. คำว่า มีจุมกเป็นปลายลม คือ
 มนสิการสส จลนาย. ฐานจุมกเป็นปลายลม แห่งลมที่ออกไป
 ภายนอกนั้น เพราะสมัญญาว่าลมอัสสาสะและ
 ลมปัสสาสะ ก็มีฐานจุมกนั้น เป็นขอบเขต.
 จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวถึงลมหายใจเหล่านี้
 ว่า "มีจิตเป็นสมุฏฐาน", ก็รูปที่มีจิตเป็น
 สมุฏฐานทั้งหลาย ไม่มีวามเกิดขึ้นใน
 ภายนอก. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
"สำหรับลมที่เข้าไปภายใน มีปลายจุมก เป็น
ต้นลม" ดังนี้. ก็คำปริยายว่าเข้าไป
 ออกมา ฟังทราบที่ท่านกล่าวไว้โดยเกี่ยวกับ
 มันเป็นเหมือนเข้าไปและออกมานั้น. คำว่า
 (จิต)ที่ถึงความฟุ้งซ่าน คือจิตที่เข้าถึงซึ่ง
 ความฟุ้งซ่าน, ความว่า ชัดส่ายไม่ตั้งมั่น.
 บทว่า สารทธาตุย แปลว่าเพื่อความกระสับ

กระสาย. คำว่า เพื่อความหวั่นไหว คือ
เพื่อทำการมณสิการกรรมฐานให้หวั่นไหว.

วิกเขปกเตน จิตฺเตนาติ เหตุุมหิ ชื่อว่า วิกเขปกเตน จิตฺเตน (เพราะ
กรณวณฺ์, อิตถมฺภูตลกฺขณฺ เว. สารทฺธาติ จิตที่ถึงความฟุ้งซ่าน) เป็นตติยาวิภคฺติใน
สฺรธา. อฺธิชิตฺตาติ อฺธิชฺนกา จลนกา. อรธวํ่าเป็นเหตุ, หรือในอรธวํ่าเป็น
ตธา ผนฺทิตฺตา. อิตถมฺภูตลกฺษณะ (คือจะแปลว่า มีจิตที่ถึง
ความฟุ้งซ่านก็ได้). บทว่า สารทฺธา แปลว่า
มีความกระสับกระส่าย. บทว่า อฺธิชิตฺตา
แก่เป็น อฺธิชฺนกา คือมีความหวั่นไหว.
ที่ชื่อว่า ผนฺทิตฺตา (คฺันรน) ก็อย่างนั้น (คือ
แก่เป็น ผนฺทนกา แปลว่ามีความคฺันรน).

อาทิมชฺขอปริโยสานวเสนนาติ อาทิ- คำว่า (ก็ไม่พึงมณสิการ) โดยเกี่ยวกับ
มชฺขอปริโยसानนุคฺมนวเสน น มณสิกาตพฺพนฺติ ต้นลม กลางลม และปลายลม เชื่อมความว่า
สมฺพนฺโธ. "อนุพฺพนฺตยา มณสิโรนฺเตน ไม่พึงมณสิการ โดยเกี่ยวกับการคิดตามต้นลม
ผุสนาวเสน จ สปาวเสน จ กลางลม และปลายลม. ท่านอาจารย์
มณสิกาตพฺพนฺ"ติ เยนาธิปฺปาเยน วุตฺตํ, กล่าวว่า "เธอเมื่อจะมณสิการโดยอนุพฺพนฺตนา
ตํ วิวริตฺตํ "คณฺนानุพฺพนฺตนาเว เยน"ติ- (การคิดตามลม) ก็พึงมณสิการโดยเกี่ยว-
อาทิมาท. ตตฺถ วิสุํ มณสิกาโร นฺตฺถิติ เนื่องกับผุสนา และโดยเกี่ยวเนื่องกับรูปนา"
คณฺนาย, อนุพฺพนฺตยา จ วินา ยถากุณฺมิ ดั่งนี้ โดยมีจุดมุ่งหมายใด, เพื่อจะเปิดเผย

บ. เก็สเด็ตเนอ์ (ประเทศไทย) จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เกวลี ผุสฺนาวเสน, จปนาวเสน จ จุกมุงหมายันนั้น จึงกล่าวว่ "คณนานุพฺพธนา-
 กมฺมฏฺฐานมนสิกาโร นตฺถิ. นนุ ผุสฺนายน วินา วเสน วิย" ดังนี้ เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น
 จปนายน วิย, ผุสฺนายน วินา คณนายปิ คำว่า วิธมนสิการเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก
 มนสิกาโร นตฺถิเยว ? ยทฺธิ นตฺถิ, คณนา หามีไม่ มีความว่า วิธมนสิการกรรมฐานโดย
 ปน ยถา กมฺมฏฺฐานมนสิการสฺส มุลภาวโต เกี่ยวกับผุสนา, และโดยเกี่ยวกับรูปนาตาม
 ปธานภาเวน คเหตุพฺพา, เอว อนฺุพฺพธนา ลำดับล้วน ๆ โดยเว้นคณนาและอนุพฺพธนา
 จปนายน, ตายน วินา จปนายน อสฺมฺภวโต. หามีไม่. ท้วงว่า วิธมนสิการ .แม้โดยคณนา
 ตสฺมา สติปิ ผุสฺนายน นานนฺุตฺริยภภาเว เว้นผุสนาเสียก็ย่อมมีไม่ได้เหมือนกัน เช่น-
 คณนานุพฺพธนา เอว มุลภาวโต ปธานภาเวน เดียวกับวิธมนสิการโดยรูปนา เว้นผุสนาเสีย
 คเหตุวา อิตฺราสํ ตทภาวํ หสฺเสนฺุโต อาห ก็ย่อมมีไม่ได้ ฉะนั้น มิใช่หรือ ? เจลยว่า
"คณนานุพฺพธนา วเสน วิย ทิ ผุสฺนาจปนาว- วิธมนสิการโดยคณนาเว้นผุสนาเสีย ย่อมมี
วเสน วิสฺสํ มนสิกาโร นตฺถิ"ติ. ยทฺธิ เอวนฺุตา ไม่ได้ เช่นเดียวกับวิธมนสิการโดยรูปนา
 กสฺมา อุตฺเทเส วิสฺสํ คทิตาติ อาห เว้นผุสนาเสีย ก็ย่อมมีไม่ได้ ฉะนั้น แม้-
"ผุฏฺฐผุฏฺฐจาเนเยวา"ติอาทิ. ตตฺถ ก็จริง, ถึงกระนั้น พระโยคีพึงถือเอาคณนา
"ผุฏฺฐผุฏฺฐจาเนเยว คณฺเโต"ติ อิมินา ได้ โดยความเป็นวิธีที่เป็นประธาน เพราะ
 คณนาย ผุสฺนา องฺกนฺุติ หสฺเสติ. เตนอาห ความเป็นมูลแห่งวิธมนสิการกรรมฐาน จันใด,
"คณนาย จ ผุสฺนายน จ มนสิกาโรตี"ติ. ถึงอนุพฺพธนาที่พึงถือเอา โดยความเป็นวิธีที่
ตตฺถเวาติ ผุฏฺฐผุฏฺฐจาเนเยว. เติติ เป็นประธาน เพราะความเป็นมูลแห่งรูปนา
อสฺสาสฺปสฺสาเส. สติยา อนฺุพฺพธนาโตติ

จุกมุงหมายันนั้น จึงกล่าวว่ "คณนานุพฺพธนา-
วเสน วิย" ดังนี้ เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น
 คำว่า วิธมนสิการเป็นอย่างหนึ่งต่างหาก
หามีไม่ มีความว่า วิธมนสิการกรรมฐานโดย
เกี่ยวกับผุสนา, และโดยเกี่ยวกับรูปนาตาม
ลำดับล้วน ๆ โดยเว้นคณนาและอนุพฺพธนา
หามีไม่. ท้วงว่า วิธมนสิการ .แม้โดยคณนา
เว้นผุสนาเสียก็ย่อมมีไม่ได้เหมือนกัน เช่น-
เดียวกับวิธมนสิการโดยรูปนา เว้นผุสนาเสีย
ก็ย่อมมีไม่ได้ ฉะนั้น มิใช่หรือ ? เจลยว่า
วิธมนสิการโดยคณนาเว้นผุสนาเสีย ย่อมมี
ไม่ได้ เช่นเดียวกับวิธมนสิการโดยรูปนา
เว้นผุสนาเสีย ก็ย่อมมีไม่ได้ ฉะนั้น แม้-
ก็จริง, ถึงกระนั้น พระโยคีพึงถือเอาคณนา
ได้ โดยความเป็นวิธีที่เป็นประธาน เพราะ
ความเป็นมูลแห่งวิธมนสิการกรรมฐาน จันใด,
ถึงอนุพฺพธนาที่พึงถือเอา โดยความเป็นวิธีที่
เป็นประธาน เพราะความเป็นมูลแห่งรูปนา
จันนั้น เพราะเว้นอนุพฺพธนาเสีย รูปนา

ฅณนำวดี อนุคนตุวำ สติยำ อนุพนุณโต^๑ ก็มิได้. เพราะฉะนั้น แม้เมื่อผู้สนำจะมี
 ฅญุโงกำเสเขว เต นิรุตตรี อนุธำเรโนโตติ ความเป็นวิธีที่แตกต่างไป เป็นอีกอย่างหนึ่งอยู่
 อดโต. อุปนำวเสน จิตติ จเปนโตติ ท่านอำจารย์เมื่อจะถือเอำเฉพาะฅณนำ และ
 ยถำ อนุพนำ โหติ, เอวิ ยถำอนุญุจิเต อนุพนุณนำเท่านั้น โดยเป็นวิธีที่เป็นประธำน
 นิमितเต จิตติ จเปนโต สมำทหนโต. เพราะภำวะที่เป็นมูล แล้วแสดงถึงควำมที่
อนุพนุณนำ จำติอำที่สุ อนุพนุณนำ จ วิธึมนสิการนอกนี้ ไม่มีภำวะที่เป็นมูลนั้น จึง
 ฅุสนำย จ ฅปนำย จ มนสิกรโตรีติ กล่ำวว่ำ "ควำมจริงวิธึมนสิการ โดยเกี่ยว-
วุจจตีติ โยชนำ. สวำยมตุโถติ ยวำย กับผู้สนำและฐปนำ เป็นอย่างหนึ่งต่างหาก
"ฅญุจฅญุจฐำนเเขว ฅณนโต, ตตุเถว เหมือนอย่างวิธึมนสิการ โดยเกี่ยวกับฅณนำ
ฅณน ปฏิสัทธิรวำ เต สติยำ อนุพนุณโต" หรืออนุพนุณนำ หำมิไม่" ดังนั้. ท้วงว่ำ
 จ วุตโต, โส อยมตุโถ. ยำ อจจนุตาย ถ้าหากว่ำเป็นอย่างนั้ เพราะเหตุไรในอุเทศ
 น มิโนติ น วินิจฉินตี^๒ สำ มำนสุส สมีเปติ ท่านจึงถือเอำวิธึมนสิการเหล่านั้ แยกเป็น
อุปมำ ยถำ "โคโณ วิย ฅวโย"ติ. แต่ละข้อเล่ำ ท่านอำจารย์กล่ำวเฉลยว่ำ
 "ก็พระโยคีเมื่อนำมลมอยู่ตรงฐำนที่ลมกระทบ-
แล้วกระทบ เลำนั้เทียว" ดังนั้เป็นต้น.
 ในคำเหล่านั้ ด้วยคำว่ำ "เมื่อนำมลมอยู่
ตรงฐำนที่ลมกระทบแล้วกระทบ เล่ำ" นั้ ท่าน
 แสดงว่ำ ผู้สนำ(ฐำนที่ลมกระทบ) เป็นองค์

^๑ ฉ. นิพนุณโต.

^๒ ฉ. วินิจฉินำติ.

แห่งคณา(การนับ). เพราะเหตุนี้ จึง
 กล่าวว่า "ชื่อว่ามนสิการโดยคณาด้วย โดย
ผู้สนาดด้วย" ดังนี้. บทว่า ตตฺเถว แปลว่า
 ตรงฐานที่ลมกระทบแล้วกระทบ เล่านั้นแหละ.
 บทว่า เต (ลมเหล่านั้น) คือลมหายใจเข้า
 และลมหายใจออก. คำว่า ใช้สติติดตามไป
 ความว่า ใช้สติติดตาม คล้อยตามวิถีแห่ง
 การนับ คือเพ่งคูลมเหล่านั้นไปไม่ขาดระยะ
 ในโอกาสที่ถูกลมกระทบอยู่นั้นเอง. คำว่า
ตั้งจิตไว้ด้วยสามารถแห่งอัปนา คือ ตั้ง
 ตั้งไว้มั่นโดยชอบซึ่งจิต ในนิมิตตามที่ปรากฏ
 แล้วโดยประการที่อัปนาจะเกิดได้. ในคำว่า
อนุพณฺณาย จ เป็นต้น มีคำประกอบความว่า
 ก็เรียกว่า มนสิการโดยอนุพณฺณาด้วย โดย
 ผู้สนาดด้วย โดยรูปนาดด้วย. คำว่า อรรดา-
ธิบายนินน ความว่า อรรดาธิบายที่ท่านกล่าว
 ไว้ว่า "พระโยคีเมื่อนับลมอยู่ตรงฐานที่ลม
 กระทบแล้วกระทบ เล่านั้นเหียว, เมื่อเลิกนับ
 เสีย แล้วใช้สติติดตามลมเหล่านั้นไป ตรง
 ฐานที่ลมกระทบแล้วกระทบ เล่านั้นแหละ" ดังนี้

นี้ไค, อรรถาธิบาย^{๕๕}นนั้น. กถา(คำพูด)ไค^{๕๖}วัก
ไม่ได้ คือตัดสิ้นไม่ได้เพราะเป็นคำเกินส่วน,
กถานั้น ชื่อว่า อุปมา เพราะอรรถว่าเป็นไป
ในที่ใกล้แห่งการวัด เหมือนอย่างคำว่า
"เหมือนโค จึงชื่อว่าโคลาน" ดังนี้ ฉะนั้น.

๒๒๕. ปงฺคุโพิ ปีจสฺสปี. โทลา
เป^{๕๗}โช^{๕๘} โส. กัฬฺตฺนติ กัฬฺตฺนํ.
มาตาปุตฺตํ อตุตฺตโน ภริยา ปุตฺตสฺส
จ. อุภ โกฎฺติโย อาคจฺจนฺตสฺส ปริมิโกฎฺติ,
คจฺจนฺตสฺส ปจฺฉิมโกฎฺติ เทวปี โกฎฺติโย.
มชฺฉนฺติ โทลาผลกฺสฺเสว มชฺฉนํ.
อุปนิพฺพนฺตณฺมมฺมุเล^๒ อุปนิพฺพนฺตณฺมฺโก,
นาสิกฺกํ, มุขนิมิตฺตํ วา, ตฺสฺส มฺมุเล สมึเป
จฺตฺวา. กถิ จฺตฺวา ? สตียา วเสน.
สตี หิ ตฺตถ สุปฺปจฺจิ กโรนฺโต โยคาวจโร

๒๒๕. บทว่า ปงฺคุโ พิ แปลว่า คนง่อย.
คนง่อย นั้น เป็นผู้ ไกว ชิงช้า. บทว่า กัฬฺตฺ
แก้ เป็น กัฬฺตฺนํ (แปลว่า ผู้เล่น ชิงช้า).
คำว่า แก้ มารดา และ บุตร คือ แก้ ภริยา และ
บุตร ของตน. คำว่า ปลาย ทั้ง ๒ ได้ แก้
ปลาย ทั้ง ๒ คือ ปลาย หน้า แห่ง แผ่น กระดาน
ชิงช้า ที่กำลัง มา, ปลาย หลัง แห่ง แผ่น กระดาน
ชิงช้า ที่กำลัง ไป. คำว่า ตอน กลาง คือ
ตอน กลาง แห่ง แผ่น กระดาน ชิงช้า นั้น แหละ.
คำว่า (ยื่น) ที่ โคน เสา อัน เป็นที่ เข้าไป ผูก ไว้

^{๕๗} โทลาเชไปติ วา โทลาเชปโกติ วา
ภเวยฺย. เสยฺยถาปี ปงฺคุโ...โทล
ชปีตฺวาติ วิสุทธิมคฺเค วุตตฺตฺตา,
ฉ. โปโชโล.
^{๕๘} ฉ. อุปนิพฺพนฺตณฺมฺโก วิทยาติ.

ตตฺถ จิโต นาม โหติ, อวยวธมฺเม
 สมุทายสฺส อปทิสิตฺทพฺโต. นิมิตฺเตติ
 นาสิกฺกคาทินิมิตฺเต. สตฺธิยา นิสฺสันทฺติ
 สตีวเสณ นิสฺสันทฺโต. "สตี หิ ตตฺถา"ติอาทินา
 จาเน วีย วตฺตพฺพ. ตตฺถาติ
 มุจฺจมุจฺจฺจฺจาเน.

ความว่า ชื่อว่าโคณเสออันเป็นที่เข้าไปผูกไว้
 ได้แก่ปลายจุมก หรือมุขนิมิต (ที่หมายเห็นอ
 ริมฝีปากบน) ได้แก่อันไกลโคณเสออันเป็นที่
 เข้าไปผูกไว้ นั้น. ยืนอย่างไร ? ยืนด้วย
 อานาจแห่งสติ. ก็ว่าพระโยคาวจร เมื่อ
 กระทำสติให้ตั้งมั่นที่ปลายจุมกเป็นต้นนั้น ก็
 ชื่อว่าเป็นผู้ยืนอยู่ ณ ที่นั้น, เพราะว่าประชุม
 ธรรมที่รวมกันอยู่ บัดนี้ที่จะพึงชี้แจงได้ โดย
 ธรรมที่เป็นส่วนย่อย (เป็นองค์ประกอบ).
 คำว่า นิมิต ได้แก่ที่นิมิตที่ปลายจุมกเป็นต้น.
 คำว่า ใช้สติ นั้น ก็เนื่องด้วยอานาจแห่งสติ.
 จุจในฐานะที่น่าจะกล่าวไว้ด้วยคำว่า "คือว่า
 พระโยคาวจร เมื่อกระทำสติให้ตั้งมั่นที่
 ที่ปลายจุมกเป็นต้นนั้น" ตั้งนี้เป็นต้น. บทว่า
ตตฺถ แปลว่าตรงฐานที่ลมกระทบแล้วกระทบ-
 เล่า.

๒๒๖. เตติ นกรสฺส อนฺโต พหิ คตา
 มนุสฺสา, เตสฺส สงฺกหา จ หตฺถคตา.

๒๒๖. คำว่า คนเหล่านั้น ได้แก่พวก
 คนที่อยู่ภายในภายนอกเมือง, ก็บรรดา
 พวกคนเหล่านั้น พวกคนที่อยู่ในเงอम्मือ จึง
 จะมีอันสงเคราะห์ได้.

๒๒๗. อาทิต ปฏฺจายาติ อุปเมยฺยตฺถ-
ทสฺสนโต ปฏฺจาย. คาคายํ นิมิตฺตฺนติ
อุปนินฺนุณนิมิตฺตํ. อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺสาติ
เอกสฺส จิตฺตสฺส น อารมฺมณํ, อารมฺมณา
น โหนตฺตี อตฺถ. อฺชานโต จ ตโย
ธฺมเมติ นิมิตฺตํ อสฺสาโส ปสฺสาโสติ อิเม
ตโย ธฺมเม อารมฺมณกรณวเสน อวิทฺตสฺส.
จ-สฺทโท พฺยติเรเก. ภาวนาติ
อานาปานสฺสตีสมาทิภาวนา. นุปลพฺกตฺตี
น อุปลพฺกติ น สิขฺณตฺตี. อํ โจทฺนาคาคาย
อตฺถ, ทฺติยา ปน บริหารคาคา
สุวิญญฺเญยฺยาว.

๒๒๘. คำว่า ตั้งแต่ตั้ง คือตั้งแต่แสดง
 เนื่อความแห่งอุปไมย. ในคาคา คำว่า นิมิต
 ได้แก่ นิมิตอันเป็นที่เข้าไปผูกไว้(แห่งสติ).
 บทว่า อนารมฺมณเมกจิตฺตสฺส ความว่า มิได้
 เป็นอารมณ์ คือมิได้เป็นอารมณ์หลายอารมณ์
 ของจิตดวงเดียวกัน. คำว่า แต่เมื่อภิกษุไม่รู้
ซึ่งธรรมทั้ง ๓ ความว่า เมื่อภิกษุไม่รู้ซึ่ง
ธรรมทั้ง ๓ เหล่านี้คือ นิมิต ๑ ลมหายใจ-
 เข้า ๑ ลมหายใจออก ๑ โดยเกี่ยวกับการ
 กระทำให้เป็นอารมณ์. จ-คัพฺท เป็นไปใน
 อรรถว่า พฺยติเรก (แปลว่า แต่). คำว่า
ภาวนา คืออานาปานสติสมาทิภาวนา.
 บทว่า นุปลพฺกติ ตักทเป็น น อุปลพฺกติ
 แปลว่าสำเร็จไม่ได้. นี้เป็นความหมายแห่ง
 โจทฺนาคาคา (คาคาตั้ง อันเป็นคาคาแรก),
 ส่วนบริหารคาคา (คาคาแก้) ที่ ๒ มีอรรถ
 ทิ้งรู้ได้ง่ายทีเดียว.

กถนฺติ คาสํ อตฺถ วิริตฺตํ คำว่า คืออย่างไร เป็นกถศกฺกมฺยตา-
กถศกฺกมฺยตาปุจฺฉา. อิเม ตโย ปุจฺฉา ประสงค์จะเปิดเผยอรรถแห่งคาคา

ธมฺมาติอาทีสุ ปทโยชนาย สทุธี เหล่านี้. นิเทศแสดงไขอรรถพร้อมทั้งคำ
 อรรถคุณทีุเทโส : อิม นิมิตฺตาทโย ตโย ประกอบบท ในคำว่า ธรรมทั้ง ๓ เหล่านี้
 ธมฺมา เอกจิตฺตสฺส กถํ อารมฺมณ^๑ น เป็นต้น นี้ มีว่า : ธรรมทั้ง ๓ มีนิมิตเป็นต้น
 โทหฺติ, ตถาปิ น จิเม น จ อิม ตโย เหล่านี้ มิได้เป็นอารมณ์ของจิตดวงเดียวกัน
 ธมฺมา อวิทฺตา โทหฺติ, กถํ น จ โทหฺติ อย่างไร, แต่ว่า แม้อย่างนั้น ธรรมทั้ง ๓
 อวิทฺตา ? เตสฺสฺส อวิทิตฺตฺเต จิตฺตญฺจ เหล่านี้ จะเป็นอันภิกษุไม่รู้ก็หาไม่, ชื่อว่า
 กถํ วิกุเฆ น คจฺจติ, ปธานญฺจ ภาวนาย จะเป็นอันภิกษุไม่รู้ก็หาไม่ อย่างไร ? ก็เมื่อ
 นิปฺพาทกํ วีริยญฺจ กถํ ปถณฺยาตฺติ, นีวรณํ ภิกษุมั่นไม่รู้ธรรมเหล่านั้นแล้ว จิตจะไม่ถึง
 วิกุชฺฌมกํ สมฺมเทว สมาธานาวท ความฟุ้งซ่านได้อย่างไร, ทั้งปธานะ คือ
 ภาวนาย โยคสงฺฆาตํ ปโยคญฺจ โยคี กถํ ความเพียรที่ทาภาวนาให้สำเร็จ จะปรากฏ
 สาเชติ, อุปรูปริโลภียโลกุตฺตรญฺจ วิเสส ใต้อย่างไร, ทั้งปโยคจะกล่าวคือการประกอบ
 กถมธคจฺจติ.

อิทานิ ตมตฺถํ กถจฺปมาย สาเชตํ บัดนี้ ท่านพระสารีบุตรเถระ ประสงค์
 "เสยฺยถาปี"ติอาที วุตฺตํ. ภูมิกาสฺส จะทำเนื่อความนั้นให้สำเร็จ โดยอุปมาด้วย

^๑ ฉ. อารมมณ.

วิสมตาย จฉฺจเล รุกฺเข เจทนกิริยา น สุกฺรา สียา, ตดา จ สติ กกจทนต์คคิ หุพฺพิณฺณเยยฺยาติ อาท "สเม ฎฺฎิภาเค"ติ. กกเจนาติ ขุทฺทเกน ขรปฺตฺเตน. เตนาท "ปุริโส"ติ. ฎฺฎจกฺกจทนต์านนฺติ ฎฺฎจฺจฎฺฎจ- กกจทนต์านํ วเสน. เตน กกจทนต์เทหิ ฎฺฎจฺจฎฺฎจฺจนาเนเยว ปุริสฺสสฺส สติยา อุฎฺฎจฺจานํ ทสฺเสติ. เตนาท "น อากเต วา คเต วา กกจทนต์เต มนฺสิโกโร"ติ. กกจฺจสฺส อากทฺทณฺณกาเล ปุริสาฎฺฎิมฺมุขํ ปวตฺตทา อากตา, เปลฺลนกาเล^๑ ตโต วิคตา "คตา"ติ วุตฺตทา. น จ อากตา วา คตา วา กกจทนต์ตา อวิทิตา โหนฺติ สพฺพทฺต สติยา อุฎฺฎจฺจิตฺตฺตฺตา ฉินฺทิตฺทพฺพจฺจานํ อสุลิตฺตฺวา คจฺจณฺณตฺตานํ, อากจฺจณฺณตฺตานํ จ กกจทนต์ตฺตานํ อภาวโต. ปชานณฺณจาทิ รุกฺขสฺสฺส เจทนวีริยํ. ปโยคณฺณจาทิ ตสฺเสว เจทนกิริยํ. วิเสสนฺติ อเนกภาวปาหนํ, เตน จ สาเชตพฺพิ ปโยชนวิเสสํ.

เลื่อย จึงกล่าวว่า "เสยฺยถาปิ" เป็นต้น. กิริยาคัดค้นไม้อันกระดกไหว เพราะความที่ ฎฺฎิภาคไม่ราบเรียบ ไม่อาจทำได้สะดวก, และเมื่อเป็นอย่างนั้น. คคิที่ไปที่มาของพัน- เลื่อย ก็พึงรู้ได้ยาก เพราะเหตุนั้น ท่าน จึงกล่าวว่า "บนฎฺฎิภาคอันราบเรียบ" ดังนี้. คำว่า ใช้เลื่อย คือใช้ใบเลื่อยขนาดเล็ก. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "บุรุษ" ดังนี้ (คือบุรุษเป็นผู้ใช้เลื่อย ไม่ใช่เครื่อง- ยนต์ จึงต้องเป็นเลื่อยขนาดเล็ก). คำว่า ตรงพันเลื่อยที่กระทบ คือตรงพันเลื่อยที่ กระทบแล้วกระทบเล่า. ด้วยคำนั้น ท่าน แสดงถึงการที่บุรุษมีสติเข้าไปตั้งไว้ ตรง ตำแหน่งที่พันเลื่อยกระทบแล้วกระทบเล่านั้น- เอง. เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวว่า "ไม่ใส่ใจ พันเลื่อยที่มาหรือไป" ดังนี้. พันเลื่อยที่ เป็นไปอยู่ตรงหน้าบุรุษ ในเวลาที่ดึงเลื่อยมา เรียกว่ามา, ที่ผละไปจากที่ตรงนั้นในเวลา ดันเลื่อยไป เรียกว่า "ไป". แต่ว่า ชื่อว่า

^๑ ฉ. เปลฺลนกาเล.

คุณประธาน-คุณสุมาลี-คุณธนะ-คุณวุฒิชัย-คุณสุทธินาท-คุณวราวุฒิ ดวงรัตน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

พันเลื่อยที่มาหรือไป จะเป็นอันเขาไม่รู้อยู่
ก็หาไม่ เพราะภาวะที่มัสติเข้าไปตั้งไว้ตรง
 พันเลื่อยทั้งปวง (คือทั้งมาและทั้งไป)
 เพราะพันเลื่อยที่กำลังไปและกำลังมา โดย
 ไม่กระทบตำแหน่งที่ตั้งจดตัด ไม่มี. คำว่า
ทั้งความเพียร ได้แก่ความเพียรในการตัด
 ดันไม้. คำว่า ทั้งความพยายาม ได้แก่กิริยา
 ที่ตัดดันไม้นั้นนั่นแหละ. คำว่า คุณวิเศษ
 ได้แก่การทำให้ถึงความเป็นหลายท่อน, และ
 ประโยชน์ต่าง ๆ ที่พึงทำให้สำเร็จได้ด้วย
 ดันไม้กัน.

ยถา รุกฺโขติอาที อุปมาสฺสนุหนํ.
อุปนิพฺพชฺชติ อารมฺมณเ จิตฺตํ เอตายาติ
สฺติ อุปนิพฺพชฺชานา นาม, ตสฺสสา อสฺสสาส-
ปสฺสสาसानํ สลฺลกุชฺฉสฺส นิมิตฺตุนฺติ
อุปนิพฺพชฺชานานิมีตฺตํ, นาสิกฺกคํ, มุขนิมีตฺตํ วา.

ชื่อว่า ยถา รุกฺโข เป็นต้น เป็นคำ
 เทียบเคียงกับอุปมา. สติชื่อว่าอุปนิพฺพชฺชานา
 เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องเข้าไปผูกจิตไว้
 ที่อารมณ์, ปลายจุมกหรือว่าเหนื่อริมฝีปากบน
 เรียกว่า อุปนิพฺพชฺชานานิมีต เพราะอรรถว่า
 เป็นนิमित(ที่หมาย) สำหรับการกำหนดกลม-
 หายใจ เข้าและลมหายใจออกแห่งสติ ที่ชื่อว่า
 อุปนิพฺพชฺชานานัน.

คุณประธาน-คุณสุมาลี-คุณธนะ-คุณวุฒิชัย-คุณสุทธินาท-คุณวรวุฒิ ดวงรัตน์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์ © ๒๕๖๓ โดย มูลนิธิธรรมใจ

เอวเมวาทิ ยถาปิ โส ปุริโส กุกเจน
 รุกข์ ฉินฺทฺโท อากคเต กกฺจทฺเต
 อมนสิโกโรโตปิ พุฏฺจพฺพุฏฺจนาเนเยว สติยา
 อุกฺกฺจปเนน อากคเต กกฺจทฺเต ชานาติ,
 สุตฺตปทฺถ อวิรชฺณฺโท อตฺถถิกฺจํ สาเชติ,
 เอวเมว. นาสิกคฺเค มุขนิมิตฺเต
 ทีฆนาสิโก นาสิกคฺเค อิตโร มุขํ อสนฺ^๑
 นิมียติ จาทียติ เอเตนาติ มุขนิมิตฺตฺต
 ลทฺธนาเม อุตฺตรโรฏฺเจ.

คำว่า เอวเมว ความว่า บุรุษนั้นเมื่อใช้
 เลื่อยตัดต้นไม้อยู่ แม้ไม่ใส่ใจถึงพื้นเลื่อยที่มา
 และไป ก็ย่อมรู้ถึงพื้นเลื่อยที่มาและไปได้โดย
 การใช้สติเข้าไปตั้งไว้ตรงตำแหน่งที่พื้นเลื่อย
 กระทบแล้วกระทบเหล่านั้นเอง, และเมื่อไม่
 ทำรอยแนวเลื่อยให้ผิดพลาดไป ก็ย่อมทำกิจ
 แห่งประโยชน์ให้สำเร็จได้ ฉนฺใด, ภิกษุรูปนี้
 ก็ฉนนั้นเหมือนกัน. คำว่า ที่ปลายจุมกหรือ
มุขนิมิต ความว่า คนมีจุมกยาว ก็เข้าไปตั้ง
 สติไว้ที่ปลายจุมก คนมีจุมกสั้น ก็เข้าไปตั้งสติ
 ไว้เหนือริมฝีปากบน อันได้ชื่อว่า มุขนิมิต
 เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้หมายได้ คือ
 กำหนดได้ว่าเป็นมุข คือช่องใส่ของกิน.

อิทํ ปชานนฺติ เยน วิริยารมฺเภน
 อารทฺธวิริยสฺส โยคิโน กายิโย จิตฺตมฺปิ
 กมฺมนิยํ ภาวนาทมมฺกฺขมํ ภาวนาทมมโยคํ
 โหติ, อิทํ วิริยํ ปชานนฺติ^๒ ผลเนน เหตุ

คำว่า นี้ชื่อว่าปชานะ ความว่า ท่าน
 แสดงเหตุไว้ด้วยผลว่า ทั้งกายทั้งจิตของ
 พระโยคีผู้ปรารถนาความเพียร ย่อมเป็น
 ธรรมชาติควรแก่การงาน คือควรแก่การงาน

^๑ สี. อาสฺลํ, ฉ. ทสนํ.

^๒ ก. ปุฏฺจนาณฺติ.

ทสฺเสติ. อุปกิเลสา ปหฺยันตีติ จิตฺตสฺส ของภาวนา ชอบแก่การงานของภาวนาได้
อุปกิเลสภูตานิ นีวรณานิ วิกุชฺฌนฺวเสน ด้วยความเพียรเริ่มแรกไค, ความเพียรนี้
ปหฺยันตี. วิตกกา วุปสมนตีติ ตโต เอว ชื่อว่าปธานะ. คำว่าอุปกิเลสทั้งหลายย่อม
กามวิตกกาทโย มิฉฉาวิตกกา อุปสม ถูกละไป ความว่า นีวรณทั้งหลายอันเป็น
กจฺจนฺติ, นีวรณปหาเนน วา เครื่องเสร้าหมองแห่งจิต ย่อมถูกละไปด้วย
ปรมชฺฌานาธคิมิ ทสฺเสตฺวา วิตก- อำนาจวิกุชฺฌนปหาน. คำว่า วิตกทั้งหลาย
วุปสมาปเทเสน หุตฺติยชฺฌานาที่นมิธคิมมาท. ย่อมสงบไป ความว่า เพราะเหตุที่อุปกิเลส
อยฺ ปโยโคติ อยฺ ฉานาธคิมสฺส เหตุภโค ทั้งหลายถูกละไปนั้นเอง มิฉฉาวิตกทั้งหลาย
กมมฺภูจฺจานานุโยโค ปโยโค. สโยชนา มีกามวิตกเป็นต้น จึงถึงซึ่งความสงบไป,
ปหฺยันตีติ ทสฺปี สโยชนานิ มคฺคปฏิปาฎิยา อีกอย่างหนึ่ง ท่านแสดงการบรรลุปฐมฌานไว้
สมจเจทวเสน ปหฺยันตี. อนุสยา พยนตี โดยการละนิวรณได้ แล้วกล่าวการบรรลุ
โหนตีติ ตถา สตฺตพิ อนุสยา อนุปตติ- หุติยฌานเป็นต้น โดยการซึ่งถึงความสงบไป
ธมมตาปาทเนน ภกมตตสสปี อนวเสสโต แห่งวิตก. คำว่า นี้ชื่อว่าปโยคะ ความว่า
วิคตนตา โหนตีติ? เอตถ จ สโยชนปหฺยานิ การบำเพ็ญกรรมฐาน อันเป็นเหตุแห่งการ
นาม อนุสยนิโรธเนว โหติ, ปหฺเนสุ บรรลุฌานนี้ ชื่อว่าปโยคะ. คำว่า สงโยชน์
จ สงโยชเนสุ อนุสยานิ เลสปี น ทั้งหลายย่อมถูกละไป ความว่า สงโยชน์
ภวิสสตีติ จ ทสฺสนตถิ "สโยชนา ปหฺยนตี นี้ ๑๐ ย่อมถูกละไปด้วยอำนาจสมจเจ-
อนุสยา พยนตี โหนตี"ติ วุตตี. อยฺ ปหฺาน ตามลำดับมรรค. คำว่า อนุสย
วิเสสตี อมิ สมาธิ นิสสาย อนุกกเมน ทั้งหลายเป็นอันสิ้นสุดไป ความว่า อนุสย

๑ จ. โหนฺติ.

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๖

ลพภมาโน อัย สโยชนบุปทานาทิโก อิมสุส ทั้ง๑ ก็อย่างนั้น ย่อมเป็นธรรมชาติมีส่วนไป-
สมาธิสสุ วิเสโสติ อตุโถ.

ปราศแล้วอย่างไม่มีเหลือ แม้เพียงความคับ
โดยการทำให้ถึงความไม่เกิด เป็นธรรมดา.
ก็ในความข้อนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์แสดงว่า
ข้อนี้ว่าการละสังโยชน ย่อมมีได้โดย
ความคับไปแห่งอนุสัยนั้นเทียว, และเมื่อ
สังโยชนทั้งหลายถูกละไปแล้ว แม้อนุสัยที่จะ
ติดค้างอยู่ก็จักไม่มี ดังนี้ จึงกล่าววว่า
"สังโยชนทั้งหลายย่อมถูกละไป อนุสัยทั้ง-
หลายก็ เป็นอันสิ้นสุดไป" ดังนี้. คำว่า
ข้อนี้ว่าคุณวิเศษ ความว่า คุณวิเศษมีการละ
สังโยชนได้เป็นต้นนี้ ที่พระโยคีอาศัยสมาธิ
ได้อยู่ตามลำดับ ข้อว่าคุณวิเศษของสมาธินี้.

ยสุสาติ เยน. อนุปปพพติ อนุภกเมน. บพว่า ยสุส แก่เป็น เยน. บพว่า
ปริจิตาติ ปริจิตณา. อัย เหตุถ สงฺเขปตุโถ: อนุปปพพิ แผลว่าตามลำดับ. บพว่า ปริจิตา
อานาปานสูสติ ยถา พุฑฺเณ ภควตา แผลว่าสั่งสมแล้ว. ก็ความสั่งเขปในคานานี้
เทสิตา, ตเถว เยน ที่มรสสุสขานนาทิวินา มีว่า : อานาปานสติ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า
อนุปปพพิ ปริจิตา สุกฺกุ ภาวิตา, ตโต เอว ทรงแสดงไว้โดยประการใด, ภิกษุรูปใด
ปริปัญญา โสฬสนัน วตฺถุนัน ปาริปุริยา สั่งสมแล้ว เจริญดีแล้วตามลำดับ โดย

คุณประธาน-คุณสุมาลี-คุณธนะ-คุณวุฒิชัย-คุณสุทินาท-คุณวรวิติ ดวงรัตน์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

๒๒๘. นิมิตฺตนฺติ ปฏิกากนิมิตฺตํ.
อวเสสชฺฌานงฺคปฏิมณฺฑิตตาติ ^๑ วิตกกาทิ-
อวเสสชฺฌานงฺคปฏิมณฺฑิตตาติ วหนฺติ,
วิจาราทิ^๒ ปน วตฺตพฺพิ นิปฺปริยาเยน
วิตกฺกสฺส อปฺปนาภาวโต. โส หิ ปาฬิยํ
"อปฺปนา พฺยอปฺปนา"^๓ นิทฺทฺวิโร,
คํสมฺภโยคโต วา ยสฺมา ฉานํ "อปฺปนา"^๓
อฏฺฐกถา โวหาโร, ฉานงฺคเส จ
สมาธิปฺฏฺจานํ^๔, ตสฺมา คํ "อปฺปนา"^๓
หสฺเสนโต "อวเสสชฺฌานงฺคปฏิมณฺฑิตตา
อปฺปนาสงฺฆาตา รฺปนา จ สมฺภชฺชตี"^๓
อาท. กสฺสจิ ปน คณฺนาวเสน มนสิการ-
กาลโต ปฏฺตีติ เอตฺถ "อนุกฺกมโต ฯ
เปฯ
ปตฺตํ วिय โหตี"^๓ เอตฺถโก กนฺโต ปริทีโน.

๒๒๘. คำว่า นิมิต ได้แก่ปฏิกากนิมิต.
อับระดับด้วยองค์ฌานที่เหลือ คือ
อาจารย์หลายท่านกล่าวว่า อับระดับด้วย
องค์ฌานที่เหลือมีวิตกเป็นต้นตั้งนี้, แต่่น่าจะ
กล่าวว่าไม่มีวิจารณ์เป็นต้น เพราะวิตกเป็น
อับปนาโดยนิปริยาย. เพราะว่าวิตกนั้นทรง
แสดงไขไว้ในพระบาลีว่า "อปฺปนา พฺยอปฺปนา"
ตั้งนี้, หรือเพราะวิจารณ์เป็นต้นมีการประกอบ
ร่วมกับวิตกนั้น เพราะมีคำพูดถึงฉานไว้ใน
อรรถกถาว่า "เป็นอับปนา", และในบรรดา
องค์ฌานทั้งหลาย สมาธิเป็นตัวตั้งมั่น, ฉะนั้น
ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงสมาธินั้นว่า "เป็น
อับปนา" จึงกล่าวว่า "และรูปนา กล่าว
คืออับปนาอับระดับด้วยองค์ฌานที่เหลือ จะ
สำเร็จได้" ตั้งนี้. ในคำว่า กสฺสจิ ปน
คณฺนาวเสน มนสิการกาลโต ปฏฺตี นี้ มีปารุ-

๑ ฉ. อปฺปนาวิตกกาทิ.
 ๒ ส. วิจาราทินิติ.
 ๓ อภ. ลํ. ๓๔/๑๓.
 ๔ ฉ. สมาธิ ปธานํ.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เพียงเท่านั้นคือ "อนุกรมโต ๆเป่า ปดตี
วีย โหติ" ชาติหายไป (ปัจจุบันนี้ได้ใส่ปาฐะ
ที่ชาติหายไปจนครบความบริบูรณ์แล้ว).

สารทกาสส กัสสจิ ปุคฺคสฺส.
โณมตี ปฏิกาทินิ^๑ ปลมฺพเนน. วิกฺขชตี^๒
สทฺทํ กโรติ. วตฺตเนตฺถ กุปฺปลาทีนินิ^๓
สนธิญฺจาเนสฺ วลี^๔ คณฺหาตี^๕ ตตฺถ ตตฺถ
วลิตี^๕ โหติ. กสฺมา ? ยสฺมา สารทกาโย
กรุโก โหตีติ กายทรณฺวูปสเมน สทฺธิ
สิขุณฺมาโน โอฟาริกอสฺสาสปฺสสาสนิโรโธ
พฺยติเรกมฺเชน ตสฺส สาธนํ วีย วุตฺโต.
โอฟาริกอสฺสาสปฺสสาสนิโรธวเสนาติ อนุวย-
วเสน ตทตฺถสาธนํ. ตตฺถ กายทรณ
วูปสนฺเตติ จิตฺตชรูปานํ ลหุมฺหุมมณฺณาเว

สำหรับบุคคลบางคน ผู้มีกายกระสับ-
กระส่าย. เตียงหรือตั้ง ชื่อว่ายอมโยกเยก
ก็เพราะการที่ตนไปยึดเอาเครื่องลาดชนสัตว์
เป็นต้นเข้า. บทว่า วิกฺขชตี แปลว่ายอม
ส่งเสียง. ในที่นี้ เครื่องปูลาด ชื่อว่ายอม
จับกันยับยู่ยี่ ก็ตรงแนวที่ต่อแห่งตะ เช็บ
เป็นต้น ย่อมมีความยับยู่ยี่อยู่ตรงที่นั้น ๆ.
เพราะเหตุไร? เพราะกายที่มมีความกระสับ-
กระส่าย ย่อมเป็นธรรมชาติที่หนัก เพราะ
เหตุนั้น ก็เป็นอันท่านกล่าวถึงความดับไปแห่ง
ลมอัสสาสะและปัสสาสะที่หาย อันสำเร็จไป

^๑ ฉ. ปฏิกาทินิ.

^๒ ฉ. วิกฺขชตี.

^๓ ฉ. คตฺตานิสทกปฺปราทีนินิ,

สี. คตฺตเนตฺตกปฺปราทีนินิ.

^๔ ฉ. คณฺหาตี.

^๕ ก. วลี น โหติ.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โย เสสสนฺตสิริปานมฺปิ ลหฺวาทิภาโว, โส
อิธ กายสฺส ลหฺวาโวติ อธิปิเปโต. สุวายํ
ยสฺมา จิตฺตสฺส ลหฺวาทิภาเวน วินา
นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ "กาโยปิ จิตฺตมฺปิ
ลหฺกํ โหตี"ติ.

พร้อมกับความสงบเสียได้ ซึ่งความกระสับ-
กระส่ายแห่งกาย ราวจะกล่าวการทำ
ความดับไปแห่งลมอัสสาสะ และปัสสาสะนั้น
ให้สำเร็จโดยคำแย้งเป็นช่องทาง ฉะนั้น.
คำว่า ด้วยอำนาจความดับไปแห่งลมอัสสาสะ
และปัสสาสะที่หาย เป็นคำที่ทำความเข้าใจ
นั้นให้สำเร็จ โดยเกี่ยวกับเป็นธรรมที่เป็นไป
คล้อยตามกัน. ในคำเหล่านั้น คำว่า เมื่อ
ความกระสับกระส่ายแห่งกาย ระงับแล้ว
ดังนี้ ความว่า ความเป็นธรรมชาติที่เบา
เป็นต้น แม้แห่งสันตสิริรูปที่เหลืออันใด ย่อมมี
เพราะความที่จิตตชรูปทั้งหลายเป็นธรรมชาติ
ที่เบาอ่อน ควรแก่การงาน, ความเป็น
ธรรมชาติที่เบาเป็นต้นนั้น ท่านประสงค์ว่า
เป็นความเบาแห่งกายในขั้น. ความเป็น
ธรรมชาติที่เบาเป็นต้นแห่งกายนั้น เพราะ
เหตุที่เว้นความเป็นธรรมชาติที่เบา เป็นต้น
แห่งจิต ก็ย่อมไม่มี, ฉะนั้น ท่าน
จึงกล่าวว่า "ทั้งกาย ทั้งจิต ย่อมเป็น
ธรรมชาติที่เบา" ดังนี้.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โอฟาริเก อัสสาสปัสสาเส นิรุทธะติ-
อาทิ เหฏฐา วุตตนยมิ วิเจตพพาการป-
ปตุตสฺส กายสงฺขารสฺส วิจยนวิธึ หสฺเสตุ
อาเนตี.

คำว่า เมื่อลมอัสสาสะและปัสสาสะที่
หายว ๑ คับไปแล้ว เป็นต้น แม้ว่ามีนัยอันได้
กล่าวแล้วในทนต์หลัง ท่านอาจารย์ก็นำมา
(กล่าวอีก) เพื่อแสดงวิธีค้นหากายสังขารอัน
ถึงอาการที่จะต้องค้นหากัน.

๒๒๘. อุปรุปริ วิภูตานีติ ภาวนาพเลน
อุทฺธึ อุทฺธึ ปากฺกานึ โหนฺติ. เทสฺโตติ
ปกฺติยา ผุสนฺเทสฺโต, ปุพฺเพ อุตฺตนา
ผุสนฺวเสน อุปฺจาริตฺถฺจฺจานโต.

๒๒๘. คำว่า จะเป็นอันปรากฏชัด
ยิ่ง ๑ ขึ้นไป ก็จะเป็นอันปรากฏชัดยิ่งขึ้นไป
ยิ่งขึ้นไปตามกำลังของภาวนา. คำว่า จาก
สถานที่ คือจากฐานที่กระทบตามปกติ, ได้แก่
จากตำแหน่งที่ตนเข้าไปทรงไว้ โดยเกี่ยวกับ
เป็นที่ลมกระทบในทนต์.

"กตฺถ นตฺถี"ติ จานวเสน, "กสฺส
นตฺถี"ติ ปุคฺคฺลวเสน วิมฺลียมานมตฺถึ เอกขฺมึ
กตฺวา วิภาเวตุ "อนฺโตมาตฺถฺจฺจฺย"ติอาทิ
วุตฺถึ. ตตฺถึ ยถา อุทฺเท นิมุคฺคฺสฺส
ปุคฺคฺลสฺส นิรุทฺโธภาสตาย อัสสาสปัสสาสา
นปฺปวตฺตฺนตี, เอวึ อนฺโตมาตฺถฺจฺจฺย.
ยถา มตานํ สมฺภูจาปกฺจิตฺตภาวโต, เอวึ
อสนฺถึภูตานํ มุจฺฉาปเรตานํ, อสนฺถึสุ วา

ท่านอาจารย์ประสงค์ จะเปิดเผยไป
พร้อมกัน ซึ่งเนื้อความที่จะตรวจสอบโดย
เกี่ยวกับสถานที่(ที่มีลมหรือไม่มี) ที่ว่า "ไม่มี
ในที่ไหน", โดยเกี่ยวกับบุคคลที่ว่า "ไม่มี
แก่ใคร" จึงกล่าวว่า "ไม่มีในท้องมารดา"
ดังนี้ เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น ลมอัสสาสะและ
ปัสสาสะ ย่อมไม่เป็นไปแก่คนค้ำน้ำ เพราะ
โอกาสถูกปิดเสียแล้ว ฉันทิ, ก็ย่อมไม่เป็น-

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ชาติทานิ, ตถา นิโรธสมาปนนานิ. ไปภายในห้องมารดา เพราะโอกาสถูกปิด
 จตุตถชฎานสมาปนนานิ ปน ทุมมดาวเสแนว เสี้ยแล้วฉันนั้น. ย่อมไม่เป็นไปแก่คนตาย
 เนสิ อนุப்புชชนิ, ตถา รุปารูปภวสมมุคินิ. เพราะไม่มีจิตที่เป็นสมมุฏฐานฉันใด, ก็ย่อมไม่
 เกจิ ปน "อนุப்புพโต สุขุมตรภาวปุตติยา เป็นไปแก่คนผู้ไม่มีสัญญา คือคนที่ถูกความ
 จตุตถชฎานสมาปนเนสส, รูปภเว รุปานิ สลบบไสลครอบงำ, หรือคนที่เกิดอยู่ในอัสัญญี-
 ภววจุสสุ จ สุขุมภาวโต รูปภวสมมุคินิ ภพเพราะไม่มีจิตที่เป็นสมมุฏฐาน ฉะนั้น, ย่อม
 นตถิ"ติ การณิ วนทติ. อติเยเว เต ไม่เป็นไปแก่ท่านผู้เข้านิโรธสมาบัติก็อย่างนั้น
อัสสาสปีสสาสา ปรีเสสโตติปิ^๒ อธิปปาโย, เหมือนกัน (คือไม่มีจิตที่เป็นสมมุฏฐาน).
 ยถาวุตตสตุฏฐานวินิวิมุตตสสุ อัสสาส- ส่วนการที่ลมเหล่านี้ ไม่เป็นไปแก่คนผู้เข้า
 ปสสาส้านิ อนุப்புชชนูฏฐานสสุ อภาวโต. จตุตถฉาน ก็เกี่ยวกับ เป็นธรรมดานั้นเอง,
ปกตติญฺจวเสนาติ ปกตติยา มุสณฺฎานวเสน. ถึงคนที่พร้อมเพียงด้วยรูปภพรูปภพ ก็
นิमित्तํ จเปตพฺพนติ สติยา ตตถ ตตถ อย่างนั้น (คือเป็นธรรมดา). ส่วนอาจารย์
สุขุมปุตตนตฺถิ^๓ ธิตรสผุชานนิ บางพวกกล่าวถึงเหตุ (แห่งความไม่เป็นไป)
 ปวตฺเตตพฺพิ. ธิรสผุชปาญฺฐานา ธิ สติ. เอาไว้ว่า "ลมอัสสาสะและปัสสาสะ ย่อม
อิเมเววติ อิมิ เอเว อนุปฺภูจหนุตสสุ ไม่มีแก่คนเข้าจตุตถฉาน เพราะการถึงความ

^๑ ส. สุขุมภาวปุตติยาติ การณิ วนทติ.

^๒ ฉ. ปรีเยสโตติ, สารตุถที่ปนิ
 วินยฎีกา. ๒/๓๓๕.

^๓ ฉ. สุขุมปุตตนตฺถิ.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธรูชา

กายสงฺขารสฺส กนฺทุกฺกุจาปนนเยน^๑
 อุกฺกุจาปนวิธิเมว. อตุตฺตวสนฺติ เหตุ.
อตุตฺตโกติ ผล, โส ยสฺส วเสน ปวตฺตติ,
 โส อตุตฺตวโสติ. มฺกุจฺจสฺสตีสฺสชาติ
วินฺกุจฺจสฺสตีสฺส. อสมฺปนฺชานสฺสชาติ
 สมฺปนฺชตฺตวริตฺตสฺส, ภาเวนฺตสฺส อนุกฺกเมน
 อญฺญสฺสทฺนเต อสฺสสาสฺปสฺสาเส วิมฺลิตฺวา
 "อิม เต"ติ อุกฺธาเรตุ, สมฺมเทว
 ปชานิตฺตฺตจ สมฺตฺตภาหิ สติปถฺตภาหิ วิริตฺตสฺสชาติ
 อธิปฺปายโย.

ละเอียดยังไปตามลำดับ, ย่อมไม่มีแก่คน
 ผู้พร้อมเพรียงด้วยรูปภพ เพราะภาวะที่รูป
 และภวังค์ในรูปภพ เป็นธรรมชาติที่ละเอียด"
 ดังนี้. อธิบายว่า ลมหายใจเข้าและลม-
หายใจออกของเจ้ายังมีอยู่ที่เดียว เพราะ
 ยังมีส่วนเหลืออยู่ ดังนี้ก็ได้, เพราะฐานะ
 ที่ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก เกิดขึ้น
 ไม่ได้ อันหันจากฐานะ ๑ ตามที่กล่าวแล้ว
 ไม่มี. คำว่า ตรงที่ลมกระทบตามปกติ คือ
 ตรงตำแหน่งที่ลมกระทบตามปกติ. คำว่า
ฟังตั้งนิมิตหมาย คือฟังทำความเข้าใจรู้อัน
 มันคงยังให้เป็นไป เพื่อประโยชน์แก่การทำ
 สติให้เป็นไปในลมละเอียด ตรงตำแหน่ง
 นั้น ๆ. ด้วยว่าสติมีสัญญาที่มันคงเป็นปทัฏฐาน.
 บทว่า อิมเมว ได้แก่วิธีการทำกายสังขาร
 ที่ยังไม่ปรากฏให้ปรากฏ โดยนัยคือการทำให้
 ปรากฏตั้งแต่รากเหง้ามันนั่นทีเดียว. คำว่า
อานาจแห่งอรรถ ได้แก่เหตุ. คำว่า อรรถ

^๑ ส. กนฺทุกฺกุจาปนนเยน.

ได้แก่ผล, อรรถนั้น ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจ
แห่งเหตุใด เหตุอันนั้นชื่อว่า อุตถวาโส. คำว่า
ผู้หลงลืมสติ คือผู้มีสติพินาศ. คำว่า ไม่มี
สัมชัญญะ คือปราศจากความรู้สึกรู้ตัว,
อธิบายว่า พระโยคีผู้เจริญกรรมฐาน ปราศ-
จากสติและปัญญาที่สามารถ เพื่ออันเข้าไป
สอบสวนลมอัสสาสะและปัสสาสะ ที่ไม่ปรากฏ
ตามลำดับแล้ว ทรงจำไว้ได้และรู้ได้โดยชอบ
นั้นแล้วว่า "ลมเหล่านั้นยังมีอยู่แก่เรา" ดังนี้.

๒๓๐. อิโต อุณฺหิ กมฺมฏฺฐานิ. คุรฺกนฺติ
ภาริยํ. สา จสฺส คุรฺกตา ภาวนาย
สุทฺถุกรภาเวนาติ อาห "คุรฺกภาวนนฺ"ติ.
อุปรูปริ สนฺตสุขุมภาวปฺปตฺติโต "พลวตี
สุวิสทา สุรา จ สติ ปณฺณา จ อิจฺฉิตฺตพฺพา"ติ
วตฺวา สุขุมสฺส นาม อุตฺถสฺส สาธเนนาปิ
สุขุเมเนว ภวิตพฺพนฺติ ทสฺเสตฺถ "ยถา
หิ"ติอาหิ วุตฺตํ. อิทานิ อนุปฺภุจฺหตฺตานํ
อสฺสาสปสฺสาसानํ ปริเยสนูปายํ ทสฺเสนฺโต
"ตาหิ จ ปนา"ติอาหิมหา. ตตฺถ

๒๓๐. คำเต็มเป็น อิโต อุณฺหิ
กมฺมฏฺฐานิ. คำว่า คุรฺก แปลว่าเป็นของ
หนัก. ก็อานาปานสติกรรมฐานนี้ มีความ
เป็นของหนักนั้น ก็เพราะความที่กระทำการ
เจริญได้แสนยาก เพราะเหตุนี้ท่านอาจารย์
จึงกล่าวว่า "เจริญยาก" ดังนี้. ท่านกล่าว
ว่า "จำต้องปรารธนาสติและปัญญาอันมีกำลัง
คือที่สละสลวยและแกลวกกล้า" ดังนี้ โดย
การถึงภาวะที่สงบและละเอียดยิ่ง ๆ ขึ้นไป
แล้วประสงค์แสดงว่า แม้อันการจะทำ

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โคจรมุขติ โคจราภิมุข. อนุปทนต์ ประโยชน์ ชื่อว่าละเอียดยให้สำเร็จ ฟังมิได้
 ปทานุปทนต์. จริตฺวาติ โคจร คเหตุวา. ด้วยอุปกณ์ที่ละเอียดเท่านั้น ดังนี้ จึงกล่าว
 ตสฺมีเยว จานติ อนุปทนต์นามิตฺต- ว่า "เหมือนอย่างว่า" ดังนี้เป็นต้น. บัดนี้
 สณฺธิทฏฺฐานเ. โยเชตฺวาติ มนสิกาเรน ท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงอุบายค้นหาลม-
 โยเชตฺวา. สติรสฺมียา พุทธิตฺวาติ ภา อัสสาสะและปัสสาสะที่ไม่ปรากฏอยู่ จึงกล่าว
 วุคฺตเมวตฺตมาท "ตสฺมีเยว จาน ว่า "ก็แลภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยสติและปัญญา
 โยเชตฺวา"ติ. น หิ อนุเมยฺเย เหล่านั้น" ดังนี้เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น
 พนฺธโนชนฏฺฐานานิ วิสุ ลพฺภติ. คำว่า โคจรมุข แก่เป็นโคจราภิมุข
 แปลว่าให้มุ้งหน้าสู่ที่หากิน. บทว่า อนุปทนต์
 แปลว่ารอยเท้า. คำว่า เทียวยไป (ตลอด
 กลางวัน) คือถือเอาซึ่งที่เทียวยหากิน. คำว่า
ณ ที่ตรงนั้นนั่นแหละ คือ ณ ตำแหน่งที่ได้
 หมายไว้อันเป็นนิมิตที่เข้าไปผูกไว้(แห่งสติ).
 คำว่า เทียบไว้ คือเทียบไว้ด้วยมนสิการ.
 อีกอย่างหนึ่ง คำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ใช้บ่วงคือ
สติผูกไว้นั้นเทียบ ท่านกล่าวความหมาย(ของ
 มัน)ไว้ว่า "ได้แก่เทียบไว้ ณ ที่ตรงนั้น
นั่นแหละ" ดังนี้. เพราะว่าในอุปัฏญจะได
 สถานที่ผูกกับสถานที่เทียบแยกกัน ก็หาไม่.

๒๓๑. นิมิตฺตนฺติ อุกฺคฺทหนิมิตฺตํ,
ปฏิกากนิมิตฺตํ วา. อุกฺกมฺปิ ทิ อธิ เอกซณฺ
วุตฺตํ. ตถา ทิ ตูลปิจฺจาทิ อุมตฺตยํ
อุกฺคฺเท ยฺชฺชติ, เสสฺสิ อุกฺกตฺถ. เอกฺจฺเจติ
เอเก อาจริยา.

๒๓๑. คำว่า นิมิต ได้แก่อุคฺทหนิมิต,
หรือปฏิกากนิมิต. เพราะว่าในที่นี้ท่านกล่าว
รวมนิมิตทั้ง ๒ เข้าเป็นอย่างเดียว. จริง
อย่างนั้น อุปมา ๓ อย่างมีปุยนุ่นเป็นต้น ย่อม
ใช้ได้ในอุคฺทหนิมิต, อุปมาที่เหล้อย่อมใช้ได้
ในนิมิตทั้ง ๒. คำว่า อาจารย์บางพวก
ได้แก่อาจารย์พวกหนึ่ง.

ตารกรูปี วียาติ ตารกาย ปการูปี
วีย. ฌคฺคฺลิกาทิอุปมา ปฏิกากเ วฏฺฏนฺติ.
กณฺมฺปนฺตํ เอกฺเฆว กมฺมฏฺจฺจานํ
อนเกาการโตะ อฺปฺภุจฺจาทิตฺติ อาห "ตฺถจฺ
ปนฺเตนฺ"ติอาทิ. สฺตฺตฺนฺตฺนฺติ เอกํ สฺตฺตฺ.
ปคฺคฺณปฺวตฺตฺติกาเวน อวิจฺเจทํ, มหาวิสยตฺถ
สนฺธายาท "มฺหตี ปพฺพเตยฺยา นฺตี วียา"ติ.
อตฺถพฺยณฺชนสมฺปตฺติยา สมฺมตฺกทฺทกํ สฺตฺตํ
สพฺพภากมโนทรา สพฺพปาลผลฺลผลฺลลา
วนฆฺฎา วียาติ อาห "เอกา วนฺราชิ

คำว่า เหมือนรูปดาว คือเหมือนรูป
รัศมีแห่งดวงดาว. อุปมามีก้อนแก้วฌเป็นต้น
ย่อมใช้ได้ ในปฏิกากนิมิต. ท่านอาจารย์ทำ
คำชักใช้ไว้ในใจว่า ก็กรรมฐานเดียวเท่านั้น
นี่ จะปรากฏโดยอาการหลายอย่างได้อย่าง-
ไร ตั้งนี้แล้ว จึงกล่าวว่า "ก็แลกรรมฐาน
เดียวกันนั่นเอง" ตั้งนี้เป็นต้น. คำว่า
พระสูตร ได้แก่พระสูตรเดียวกัน. ภิกษุ
รูปหนึ่ง หมายถึงเอาความไม่ขาดสาย โดย
ภาวะที่เป็นไปคล่องแคล่ว, และความมี

^๑ เภฏฺยฺเยน สพฺพผลฺลาลิ...อิติ ทิสฺสุตฺติ,
จ. สพฺพปาลิผลฺลลลา.

วียา"ติ. เตนาท ภควา "วนปคฺมุเพ
 ยถา สฺสูสึตฺตฺเค"ติ^๑ นานานุสนธิกั
 นานาเปยฺยาลวิวิธนนิปฺพณั พุทฺธิธมฺมฐาณ-
 มุขสฺสฺตฺตฺนคฺติ อตฺถิเกหิ สกฺกจฺจํ สมฺปชฺวีตฺพพฺพติ
 อาท "สึตฺตจฺฉาโย ๗เปฯ รุกฺโข วียา"ติ.
 สฺสณฺณานานตยาติ นิมิตฺตฺปฐฺฐานโต ปุพฺพเพว
 ปวตฺตสฺสณฺณานั นานาวิธภาวโต.

วิสัยใหญ่ จึงกล่าวว่า "เหมือนแม่น้ำใหญ่
 ที่ไหลลงจากภูเขา" ดังนี้. พระสูตรมีความ
 คึงามโดยรอบด้าน เพราะความถึงพร้อมแห่ง
 อรรถและพยัญชนะเป็นเหมือนแนวป่าที่ผลิดอก
 สะพรั่งทุกกิ่งก้าน นำจับใจไปโดยทุกส่วน
 เพราะเหตุนั้น ภิกษุอีกรูปหนึ่งจึงกล่าวว่า
 "เหมือนแนวป่าแห่งหนึ่ง" ดังนี้. เพราะ
 เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า
 "เหมือนอย่างกอไม้ในป่า ที่ผลิดอกสะพรั่งทุก
 กิ่งก้าน" ดังนี้. พระสูตรซึ่งมีหลายอนุสนธิ
 ละเอียกไปด้วยหลาย ๆ ไปยาล มีนัยต่าง ๆ
 เป็นมุขแห่งกรรมฐานหลายอย่าง เป็นสิ่งที่
 ผู้ต้องการประโยชน์ ฟังคำรังไว้อย่างเคารพ
 เพราะเหตุนี้ ภิกษุรูปหนึ่งจึงกล่าวว่า
 "เหมือนต้นไม้ที่มีผลคกสะพรั่ง ฯลฯ มีร่มเงา
เย็น" ดังนี้. คำว่า เพราะความต่างกันแห่ง
สัญญา คือเพราะความที่สัญญากันเป็นไปใน

วสุทธมรรคมหาฎีกา ป.ท.๓-๓-๑๓๓

^๑ พุ. พ. ๒๕/๘, ๓๗๐.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

กาลก่อน แต่ความปรากฏแห่งนิมิต มีอย่าง
ต่าง ๆ กัน.

อิมะ ตโย ฐมาติ อสุสาโส, คำว่า ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ ได้แก่
ปสุสาโส, นิมิตตุนฺติ อิมะ ตโย ฐมา. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้คือลมหายใจเข้า,
นฺตฺติติ กมฺมฏฺฐานวเสณ มนสิกาตพฺพาเวณ ลมหายใจออก, นิมิต. บทว่า นฺตฺติ ได้แก่
นฺตฺติ น อฺปฺลพฺนฺติ. น จ อฺปฺจารนฺติ ไม่มี คือไม่ได้ โดยความเป็นสิ่งควรมนสิการ
อฺปฺจารนฺติ น ปาปฺนฺติ, ปเคว อฺปฺนฺติ โดยเกี่ยวกับเป็นกรรมฐาน. ข้อว่า น จ
อฺธิปฺปาโย. ยสฺส ปนาติ วิชฺขมานเปกฺโข อฺปฺจาริ อธิบายว่า แม้อฺปฺจาระก็ไม่บรรลุ,
วฺตุตฺตณยานุสาเรน เวทิตฺตฺโพ. จะป่วยกล่าวไปใยถึงอฺปฺนฺตาแล้ว. คำว่า
ส่วนพระโยคีรูปใด ฟังทราบว่่า ฟังถึงธรรม
ที่มีอยู่ ตามท่านองแห่งนัยที่ได้กล่าวแล้ว.

อิทานิ วฺตุตฺตฺเสว อตฺตฺสฺส สมตฺตฺตฺตํ บัดนี้ เพื่อจะทำอรรถที่ได้กล่าวแล้ว
กจฺจปฺมาย อาคตา "นิมิตฺตฺน"ติอาทิกา นั้นเพียวให้หนักแน่น ท่านอาจารย์จึงนำเอา
กาลา ปจฺจານีตา. กาลามีว่า "นิมิตฺตํ" เป็นต้น อันมาแล้วใน
อฺปฺมาคฺฉัยเล็อย-กลับม่ออีก.

๒๓๒. นิมิตฺเตติ ยถาวฺตุเต ปฏฺิภาค- ๒๓๒. คำว่า เมื่อนิมิต (ปรากฏแล้ว)
นิมิตฺเต. เอว โทศฺติ ภาวนมฺนุยฺตุตฺตฺสฺ คือ เมื่อบุญภาคนิมิตตามที่ได้กล่าวแล้ว(ปรากฏ

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธานุชา

เอว^๑ โหติ. ตสุมา "บุบบุบ^๑ เอว^๑ แล้ว). คำว่า ก็เป็นอย่างนั้นแหละ คือ มนสิการโห^๑ติ วุตตพ^๑โพ. โอสาน^๑ สำหรับพระโยคีผู้บำเพ็ญภาวนา ก็จะเป็น อาปช^๑ชยยาติ "นิมิต^๑ นาม ทุกกร^๑ อย่างนั้นแหละ. เพราะฉะนั้น อาจารย์ควร อุปา^๑เทตุ, ตย^๑หิ ลห^๑ธ, หน^๑ทา^๑ห^๑ทา^๑นิ ยทา^๑ กล่าวกะพระโยคีว่า "จงมนสิการไปเรื่อย ๆ ภา^๑ทา^๑ วา วิเส^๑ส^๑ นิพ^๑พ^๑ต^๑เต^๑ส^๑สาม^๑ติ อย่างนี้เถิด" ดังนี้. คำว่า เธอก็จะพึงหยุด สง^๑โก^๑จ^๑ อาปช^๑ชย^๑ย. วิสี^๑เทย^๑ยาติ ชะงักเสีย คือพอกคิดว่า "ขึ้นชื่อว่านิมิตทำให้ "เอต^๑ต^๑ก^๑ กาล^๑ ภา^๑ว^๑น^๑ม^๑น^๑ย^๑ต^๑ต^๑ส^๑ส^๑ นิมิต^๑ต^๑ม^๑ภ^๑ิ เกิดได้ยาก, นิมิต^๑น^๑น^๑ เรา^๑ก็^๑ได้^๑แล้ว, เอา- เกิด^๑ค^๑อน^๑ไป (ถึงอย่างไร)เรา^๑ก็^๑ทำ^๑ค^๑ุ^๑ณ^๑วิ^๑เศ^๑ษ^๑ ให้^๑บัง^๑เกิด^๑ได้^๑ ไม่^๑เวลา^๑ใด^๑ก็^๑เวลา^๑หนึ่ง^๑ละ^๑." ดังนี้แล้ว ก็^๑จะ^๑พึง^๑ถึง^๑ความ^๑เฉื่อย^๑ชา^๑ไป. คำว่า จะ^๑พึง^๑(หมค^๑ห^๑วัง)^๑ห^๑อด^๑ย^๑ไป คือ พอกคิดว่า "เรา^๑บำ^๑เพ็ญ^๑ภา^๑ว^๑นา มา^๑ตลอด^๑กาล^๑เพียง^๑เท่า^๑นี้ แม้นิมิต^๑ก็^๑ยัง^๑ไม่^๑เกิด^๑ขึ้น, เห็น^๑ที่^๑ว่า^๑เรา^๑จะ^๑เป็น^๑ คน^๑หมค^๑ห^๑วัง^๑ต่อ^๑ค^๑ุ^๑ณ^๑วิ^๑เศ^๑ษ^๑เสีย^๑แล้ว" ดังนี้แล้ว ก็^๑จะ^๑พึง^๑ถึง^๑ความ^๑ห^๑อด^๑ย^๑ไป.

"อิมาย^๑ ปฏิ^๑ป^๑ท^๑าย^๑ ช^๑ร^๑า^๑ม^๑ร^๑ณ^๑โต^๑ อาจารย์^๑ผู้^๑ออก^๑กล่าว^๑ว่า^๑ม^๑ช^๑ณ^๑ม^๑น^๑ิก^๑าย^๑ ทำ^๑ไว้ ม^๑ุ^๑จ^๑วิ^๑ส^๑สาม^๑มี^๑ติ ปฏิ^๑ป^๑น^๑น^๑ส^๑ส^๑ นิมิต^๑ต^๑น^๑ติ วุต^๑เต^๑ ใน^๑ใจ^๑ว่า^๑ เม^๑ื่อ^๑บ^๑อก^๑ว่า^๑ "เป็น^๑นิมิต^๑แก่^๑พระ^๑โยคี ก^๑ถ^๑ิ สง^๑โก^๑จ^๑า^๑ป^๑ต^๑ติ, ภ^๑ิ^๑ย^๑โย^๑โส^๑ ม^๑ต^๑ต^๑าย^๑ ผู้^๑ค^๑ิด^๑ว่า^๑ เรา^๑ก็^๑ก^๑ัน^๑จ^๑าก^๑ช^๑ร^๑า^๑ม^๑ร^๑ณ^๑ะ^๑ได้^๑ด้^๑ว^๑ย^๑ป^๑ฏิ^๑ท^๑า

^๑ ฉ. เอว.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สงวนลิขสิทธิ์ © ๒๕๖๕

อุสสาทเมว กเรยยาติ "นิมิตฺตมิตฺ ๗เปฯ นี้ คั้งนี้แล้วปฏิบัติอยู่" จะมีการถึงความ
 วุตตพโพ"ติ มชฺฌิมภาณกา อาท. เอวนติ เจือยซาได้อย่างไร, จะพึงกระทำอุตสาหะ
 วุตตูปกาเรน ปฏิภาคนิมิตฺเตยว เกินประมาณไปเสียเท่านั้น คั้งนี้แล้วจึงกล่าว
 ภาวนาจิตตสฺส สปเนน. อิตฺ ปฏฺฐิติ ว่า "อาจารย์ควรกล่าวกะพระโยคีว่า นี้เป็น
 อิตฺ ปฏิภาคนิมิตฺตูปตฺติโต ปฏฺฐาย. ปุพฺเพ นิมิตฺตนะท่าน ๆ ท่านสัตฺตบุรุษ" คั้งนี้. บทว่า
 ยํ วุตฺตํ "อนุพฺพณาย ผุสฺนายน จ สปนายน เอวํ แปลว่า โดยประการที่กล่าวแล้ว คือ
 จ มนสิกโรตี"ติ, ตตฺถ อนุพฺพณํ, โดยการที่ตั้งภาวนาจิตไว้ ในปฏิภาคนิมิต
 ผุสฺนณฺจ วิสฺสชฺเชตฺวา สปนาวเสน ภาวนา อย่างเดียว. คำว่า จำเดิมแต่นี้ไป คือ
 โทตีติ สปนาวเสนว ภาเวตฺตพฺพติ อตฺถโ. จำเดิมแต่ปฏิภาคนิมิตอุบฺตฺนินฺไป. มีอรรถา-
 ธิบายว่า คำที่ท่านกล่าวไว้ในตอนต้นว่า
 "(ก็เรียกว่า) มนสิการโดยอนุพฺพณาด้วย
 โดยผุสนาด้วย โดยรูปนาด้วย" คั้งนี้ใด,
 ในคํานั้น ละเว้นอนุพฺพณาและผุสนาเสีย
 ภาวนาก็จะมีโดยเกี่ยวกับรูปนา เพราะ
 เหตุนี้ พระโยคีพึงเจริญกรรมฐานโดย
 เกี่ยวกับรูปนาอย่างเดียวเถิด.

ไปราณฺหิ วุตฺโตวายมตฺถโถติ อรรถาธิบายนี้ ท่านโบราณจารย์
 "นิมิตฺเต"ติ คาทมาท. ตตฺถ นิมิตฺเตติ หังหลาย ก็ได้กล่าวไว้แล้วเหมือนกัน เพราะ

^๑ วิสุทธิมคฺค. ๒/๗๑.

ปฏิกาณนิมิตเต. รพฺยํ จิตฺตฺนฺติ ภาวนาจิตฺตํ
 จเปนฺโต, จปนาวเสน มนสิกโรนฺโตติ
 อตุโธ. นนานาการนฺติ "จตุตฺตารो วนฺณา"ติ^๑
 เอวํ วุตฺตํ นานาการํ. อากาโรสามณฺวเสน
 เหนฺติ เอกวจนํ. วิภาวณฺติ วิภาเวนฺโต
 อนุตฺตรธาเปนฺโต. นิมิตฺตฺนฺติโต ปฏฺจาย
 ทิ เต อากาโร อมนสิกโรโต อนุตฺตรหิตา
 วิย โทนฺติ. อสุสสาสฺสสาเสติ อสุสสาส-
 สฺสสาเส โย นานากาโร, ตํ วิภาวณฺ,
 อสุสสาสฺสสาสฺสมฺภูเต वा นิมิตฺเต. สกํ
 จิตฺตํ นิพนฺธตีติ ตาย เอว จปนาย อตุตฺโต
 จิตฺตํ อุปนิพนฺธตี, อุปเปตีติ อตุโธ. เย
 ปน "วิภาวณฺติ วิภาเวนฺโต วิหิตํ ปากฺกํ
 กโรนฺโต"ติ อตุถิ วทฺตี, ตํ
 ปุพฺพภาควเสน ยฺชฺเชยฺย. อญฺญเหตุถ
 อตุโธ : ธิตฺตฺสมฺปนฺนตฺตคา ธโร โยคี
 อสุสสาสฺสสาเส นานาการํ วิภาเวนฺโต

เหตุั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำเป็นคาถาว่า
 "นิมิตฺเต" เป็นต้น. ในคานั้น คำว่า
ในนิมิต ได้แก่ในปฏิกาณนิมิต. คำว่า เมื่อ
ตั้งจิตไว้ คือเมื่อตั้งภาวนาจิตไว้, ความว่า
 เมื่อมนสิการด้วยสามารถแห่งรูปนา. บทว่า
นานาการ ได้แก่อาการต่าง ๆ ที่ท่านกล่าว
 ไว้อย่างนี้ว่า "จตุตฺตารอ วนฺณา(อาการ ๔)"
 ดังนี้. ก็คำว่า นานาการ นี้ เป็นเอกวจนะ
 โดยเกี่ยวกับต่างก็เป็นอาการเสมอเหมือนกัน.
 บทว่า วิภาวณ แปลว่าทำให้หายไป คือให้
 อันตรธานไป. จริงอยู่ จำเคิมแต่นิมิตเกิดขึ้น
 อาการเหล่านั้น ย่อมเป็นราวกะว่าอันตรธาน
 ไปแก่พระโยคีผู้ไม่ใส่ใจ. คำว่า ในลม
หายใจเข้าและลมหายใจออก ความว่า
 อาการต่าง ๆ อันใดในลมหายใจเข้าและ
 ลมหายใจออก, หรือในนิมิตอันเกิดจาก
 ลมหายใจเข้า และลมหายใจออก ทำอาการ

^๑ วิสุทธิมคฺค. ๒/๖๒, สมฺนตฺตปาสาทิกา.
 ๑/๕๐๒, สทฺธมฺมปกาสินี. ปฏฺจสมฺภิทา-
 มคฺคกฺจกถา. ภูมิพโลภิกฺขุ. ๓/๑๔๕.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธรูชา

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๕-๓๖

นานาการโต เต ปชานนโต วิหิตะต่าง ๆ นั้น ให้หายไป. คำว่า กัย้อมผูกจิต
 ปากแญ กโรนโต นานาการิ วา ของตนเอาไว้ได้ คือเข้าไปผูกจิตของตน
 โอฟาริโกฟาริเก ปสฺสมุเกนโต วุสฺสมะนโต เอาไว้ได้โดยวิธีรูปนนั้นเอง, ความว่า
 ตตฺถ ยํ ลหุํ นิमितฺตํ, ตสฺมี จิตฺตํ จเนนโต ทำให้ถึงอัปปนาได้. ส่วนอาจารย์เหล่านี้ได้
 อนุกกเมน สกั จิตฺตํ นิพฺพชฺชติ, อปุเปตฺติ. กล่าวความหมายไว้ว่า "บทว่า วิภวโย คือ
 ทำให้เปิดเผย ได้แก่ทำให้แจ่มแจ้ง ทำให้
 ปรากฏ" ดังนี้ คำนั้นพึงใช้ได้โดยเกี่ยวกับ
 ภาวนาในส่วนเบื้องต้น. ก็ในคำของอาจารย์
 เหล่านี้ มีความหมายดังต่อไปนี้ :
 พระโยคีผู้เป็นปราชญ์ เพราะความที่ถึงพร้อม
 ด้วยปัญญา เมื่อทำอาการต่าง ๆ ในลม
 หายใจเข้าและลมหายใจออกให้เปิดเผย คือ
 เมื่อรู้ชัดซึ่งลมหายใจเหล่านั้น โดยอาการ
 ต่าง ๆ ได้แก่กระทำให้แจ่มแจ้ง กระทำ
 ให้ปรากฏอยู่ หรือว่าเมื่อทำอาการต่าง ๆ
 คือลมหายใจที่หายาบ ๆ ให้ระงับ ให้สงบอยู่
 เมื่อตั้งจิตไว้ในนิมิตที่ได้ในลมหายใจเหล่านั้น
 กัย้อมผูกจิตของตนไว้, คือทำให้ถึงอัปปนาได้
 ตามลำดับดังนี้.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วณฺเฑโตะติ ปิจฺปิณฺโตะตารกฺรฺปาทีสุ วีย
อุปฺกฺขิตฺวณฺเฑโตะ. ลฺกฺขณฺโตะติ ขรภาวาทิ-
สฺภาวโตะ, อนิจฺจาติลฺกฺขณฺโตะ วา.
รฺกฺขิตฺพฺพํ คํ นิมิตฺตฺนฺคิ สมฺพฺนฺโธ. นิมิตฺตฺสฺส
รฺกฺขณฺ นาม ตฺตฺถ ปฺกฺกิลฺทฺตฺสฺส อุปฺจารชฺฌานสฺส
ลฺกฺขณฺเนว โหตีติ อาท "ปฺนฺปฺนฺ"
มนฺสิการวเสน วฺชฺมิ วิรฺพฺที คฺมยิตฺวา"ติ.

คำว่า โดยสี คือโดยสีที่ปรากฏ
 เหมือนอย่างทีปรากฏในปุยนุ่น หรือรูปดาว
 เป็นต้น. คำว่า โดยลักษณะ คือโดยสภาวะ
 มีภาวะที่หายาบเป็นต้น, หรือโดยลักษณะมี
 อนิจจลักษณะเป็นต้น. เชื่อมความว่า พึง
 รักษาณิมิตนั้น. ชื่อว่าการรักษานิมิต ย่อมมีได้
 โดยการกำหนดอุปจารณานทีได้มา ในเพราะ
 นิมนั้นนั่นเอง เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์
 จึงกล่าววว่า "ทำ(นิมนั้น)ให้ถึงความเจริญ
ความงอกงาม ด้วยอำนาจการใส่ใจบ่อย ๆ"
 ดังนี้.

๒๓๓. เอตฺถาติ เอตฺสฺสํ กายา-
นฺปฺสฺสนานํ. ปาริสฺสุทฺธิ ปตฺตฺกาโมติ
อธิคฺนฺตฺกาโม, สมาปชฺชิตฺกาโม จ, ตฺตฺถ
สฺลลฺกฺขณาววิวฺกฺขณาวเสน อธิคฺนฺตฺกาโม,
สฺลลฺกฺขณาวเสน สมาปชฺชิตฺกาโมติ
โยเชตฺพฺพํ. นามรูปํ วฺวฺกฺขฺเปตฺวา นฺปฺสฺสนํ
ปฺกฺขฺเปตีติ สงฺเขปโตะ วฺตฺตฺมตฺถํ วิตฺถารโตะ
ทสฺเสตฺถํ "กฺถน"ติอาทิ วฺตฺตฺ. ตฺตฺถ ยถา

๒๓๓. บทว่า เอตฺถ แปลว่าในกายา-
 นฺปฺสฺสนานํ. คำว่า ใคร่จะบรรลถึงปาริสฺสุทฺธิ
 คือใคร่จะบรรลุปาริสฺสุทฺธิ และใคร่จะเข้า
 ปาริสฺสุทฺธิ (ใคร่จะเข้าผลสมาตินั้นเอง),
 ในคํานั้น พึงประกอบความว่า ใคร่จะบรรล
 ปาริสฺสุทฺธิ ด้วยอำนาจแห่งสัลลิกฺขณาและ
 วิวฺกฺขณา, ใคร่จะเข้าปาริสฺสุทฺธิ ด้วยอำนาจ
 แห่งสัลลิกฺขณา. ท่านอาจารย์ประสงค์แสดง

ที่ตีอาทิ กายสัส, จิตตสัส จ อสัสสา-
ปัสสาसान์ สมุทฺยภาวสัสสน์.
กมฺมารคฺคฺริยาตี กมฺมาราน์ อุกฺกาเย
อฺคฺคิธมนสฺตยาตี ฐมฺมานายาตี ฐมฺยนฺตฺยา,
วาตี คาทาเปนฺตฺยาตี อตฺโต. ตฺชฺชนฺตฺติ
ตฺนฺรูป. เอวเมวณฺตฺติ เอตฺถ กมฺมารคฺคฺริ
วีย กรชกาโย, วายาโม วีย จิตฺต
ทฺฏฺรพฺ. กิลฺจาปี อสฺสาสปัสสา
จิตฺตสมฺภูจฺจนา, กรชกายมฺปน วินา
เตส อฺปฺวตฺตนโต "กายณฺจ จิตฺตณฺจ
ปฺปฏิจฺจ อสฺสาสปัสสา"ตี วฺคฺต.

เนอความที่ท่านกล่าวไว้โดยสังเขปว่า เริ่ม
ตั้งวิปัสสนากำหนดนามรูป ดังนี้โดยพิสดาร
จึงกล่าวว่า "คืออย่างไร ?" ดังนี้เป็นต้น.
ในคำเหล่านั้น คำว่า เปรียบเทียบอันว่า
เป็นต้น เป็นคำที่แสดงถึงภาวะที่กายและจิต
เป็นเหตุเกิดขึ้น แห่งลมหายใจเข้าและ
ลมหายใจออก. คำว่า เตาของช่างทอง
คือเตาของช่างทอง ที่มีลูกสูบสำหรับเป่าไฟ.
บพว่า ฐมฺมานาย แปลว่าเมื่อสูบลอยู่,
ความว่า ทำให้จับเอาลม. บพว่า ตฺชฺช
แปลว่าอันควรแก่การนั้น. ในคำว่า ฉันนั้น
เหมือนกัน นี้ พึงทราบว่ กรชกายเปรียบได้
กับเตาของช่างทอง, จิตเปรียบได้กับความ
พยายาม. ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก
มีจิตเป็นสมุฏฐานก็จริง, แต่เพราะเว้น
กรชกายเสีย ลมหายใจเหล่านั้นก็เป็นไป
ไม่ได้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ลมหายใจ

^๑ อคฺคิธมนสฺตฺยาตาตี ภาเวยฺย.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เข้าและออก ย่อมเข้าออกอยู่ได้ เพราะ
อาศัยกายและจิต" ดังนี้.

ตสฺส ตสฺส นามรูปสฺส. ปัจจย บทว่า ตสฺส แปลว่าของนามรูปนั้น.
ปริเยสตีติ "อวิชฺชาสมุทฺทยา รุปสมุทฺทยอ"ติ- คำว่า ย่อมแสวงหาปัจจย ได้แก่ย่อมสอบสวน
อาทินา^๑ อวิชฺชาทักกํ ปัจจย วิมฺสล คือกำหนดปัจจยมีอวิชชาเป็นต้น โดยนัยว่า
ปริศฺคณฺหตี. กขช วิตฺรตีติ "อโหสิ นุ "เพราะอวิชชาเกิดขึ้น รูปจึงเกิดขึ้น" ดังนี้
โย อหฺมตีตมฺทฺธานนุ"ติอาทินยฺปวตฺต"^๒ เป็นต้น. คำว่า ย่อมข้ามความสงสัย ได้แก่
โสฬสวตฺตฺถก วิจิกิञฺจ อติกฺกมตี ปชหตี. ย่อมก้าวล่วง คือย่อมละความสงสัยอันมี
"ยงฺกณฺจ ิรูป อตีตานาคตฺปจฺจฺปนฺน"ติอาทิน- วัตถุ ๑๖ ที่เป็นไปโดยนัยว่า "ในอดีตกาล
นยฺปวตฺต"^๓ กลาปสมฺมสนฺ. ปุพฺพภาเคตี เราได้มีแล้วหรือหนอ" ดังนี้เป็นต้น. การ
ปฏิปทาญาณตสฺส วิสุทฺธิปริยาปนฺนายน พิจารณาที่เป็นไปโดยนัยว่า "รูปอย่างใด-
อุทฺทพฺพยานุปฺสฺสนาย ปุพฺพภาเค. อุปฺปนฺเน อย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน (รูปนั้น
โสภาสาทโยตี โสภาโส ฉาณ ปีตี ปสฺสทฺธิ ทั้งหมดไม่เที่ยง)" ดังนี้เป็นต้น ชื่อว่าการ
สุช อิธิมฺกุโย ปคฺคาโท^๔ อุเปกฺขา พิจฺจณากลาป. คำว่า ในส่วนเบื้องต้น คือ
อุปฺภูฏาน นิกนฺตีตี อิเม โสภาสาทโย ทส. ในส่วนเบื้องต้น แห่งอุทฺทพฺพยานุปฺสฺสนาญาณ

^๑ พ. ป. ๓๑/๗๔.

^๒ ม. ม. ๑๒/๑๔, ลี. นิ. ๑๖/๓๒.

^๓ ม. ม. ๑๒/๔๑๑, ๔๓๓, ม. อ. ๑๔/๑๐๕, ๑๐๗, อัง. จตุกก. ๒๑/๒๓๒.

^๔ ฉ. ปคฺคโท.

อุทัย ปทายาติ อุทัยพหฺยานุสฺสนาย คหิต์
 สงฺขารานํ อุทัย วิสฺสชฺเชตฺวา. เศล
 ภฺกฺสฺเสว อนุสฺสนโต ภฺกฺกานุสฺสนาณานํ
 ปตฺวา อาทินวานุสฺสนาปฺพพฺกมาย
 นิพฺพิทานุสฺสนาย นิพฺพิทฺนโต. มฺมุจฺติกมฺมตา-
 ปฺภิสฺสงฺขานุสฺสนาสงฺขารุเบกฺขานุโลมณฺณานํ
 จิตฺตปริยฺนเต อฺบุปฺปนโคตฺรภฺกฺกณฺณานนฺตร
 อฺบุปฺปนเนน มคฺคณาณน สพฺพสงฺขาราเส
 วิรชฺชนโต วิมฺจุจฺนโต. มคฺคกฺขณเ หิ
 อริโย วิรชฺชติ วิมฺจุจฺตติ จ วุจฺจติ.
 เตนาท "ยถากฺกเมน จตฺตารโ อริยมคฺเค
 ปาปฺนิตฺวา"ติ. มคฺคผลนิพฺพานปทินาวสิฏฺฐจ-
 กิเลสฺสงฺขาทสฺส ปจฺจเวกฺขิตฺพสฺส ปภเวทน
 เอกฺกนวิสฺสติภเวทสฺส. อรหโต หิ
 อวสิฏฺฐจกิเลสํภาเวน เอกฺกนวิสฺสติตา. อสฺสํติ
 อานาปานกมฺมฏฺฐานิกสฺส.

อันนับเนื่องในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ. คำว่า
 วิสฺสชฺชูปกิเลส ๑๐ มีโอกาสเป็นต้นที่เกิดขึ้น
 ได้แก่วิสฺสชฺชูปกิเลส ๑๐ เหล่านี้ คือ
 โอกาส ๑ ญาณ ๑ ปีติ ๑ ปัสสัทธิ ๑ สุข ๑
 อธิโมกข์ ๑ ปัคคาหะ ๑ อุกฺเบกขา ๑
 อฺบุปฺภฺฐานะ ๑ นิกันติ ๑ ดังนี้. คำว่า ละทิ้ง
ความเกิด คือปล่อยความเกิดแห่งสังขาร
 ที่ถือเอา ด้วยอุทัยพหฺยานุสฺสนาญาณเสีย.
 ชื่อว่าบรรลึงกานุสฺสนาณาน กิโดยการที่
 ตามพิจารณาเห็นเฉพาะความแตกดับ ของ
 สังขารเหล่านั้น ชื่อว่าเมื่อเบื่อง่ายก็ด้วย
 นิพพิทานุสฺสนาญาณ ที่มีอาทินวานุสฺสนาญาณ
 เป็นเบื้องต้น. เมื่อคลายกำหนดในสังขาร
 ทั้งปวง ด้วยมรรคญาณที่เกิดขึ้น ในลำดับแห่ง
 โคตรภฺกฺกณฺณานที่เกิดขึ้นในที่สฺกแห่งมฺมุจฺติกมฺมตา-
 ญาณ ปฏิสังขานุสฺสนาญาณ สังขารุเบกฺขา-
 ญาณ และอนุโลมณฺณาน อันได้สั่งสมแล้ว
 ก็ชื่อว่าหลุดพ้นอยู่. จริงอยู่ พระอริยมุคฺค
 กล่าวได้ว่าคลายกำหนด หลุดพ้นอยู่ ก็ในขณะ
 แห่งมรรค. เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์

คุณ เสงี่ยม คล้ายอุบล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จึงกล่าวว่า 'บรรลุประริยมรรค ๔ ได้ตามลำดับ' ดังนี้. ชื่อว่าปัจจุเวกขณญาณอันมีประเภท ๑๙ ก็โดยประเภทแห่งธรรมที่พึงพิจารณา กล่าวคือมรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละแล้วและกิเลสที่ยังเหลือ. จริงอยู่ ธรรมที่พึงพิจารณา มีความเป็น ๑๙ อย่าง ก็เพราะพระอรหันต์ไม่มีกิเลสที่เหลือ. คำว่าของภิกษุ นั้น คือของภิกษุผู้มีสมุหทัยใจ เข้าและออก เป็นกรรมฐาน.

๒๓๔. วิสุ กัมมฐานภาวนานโย นาม นตฺถิ ปจฺมจตฺตกฺกวเสณ อธิคตชฺฌานสฺส เวทนาจิตฺตธฺมมานุปัสฺสนาวเสณ เทสิตตฺตทา. เตสนฺติ คิณฺณํ จตฺตกฺกานํ.

๒๓๔. ชื่อว่าไม่มีภาวนานัยแห่งกรรมฐานเป็นแผนกหนึ่งต่างหาก เพราะทรงแสดงไว้โดยเกี่ยวกับ เป็นเวทนาปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธัมมานุปัสสนา ของพระโยคีผู้บรรลุดาน ด้วยอำนาจแห่งจตูกกะแรกแล้ว. คำว่า (อรรถาธิบาย) แห่งจตูกกะเหล่านั้น คือแห่งจตูกกะ ๓.

ปิตฺตปฏิสฺสเวทิตฺติ ปิตฺติยา ปฏฺฐิ ปฏฺฐิ บทว่า ปิตฺตปฏิสฺสเวทิตฺติ แปลว่าผู้มีปกติสมุเทว เวทนาสีโล, ตสฺสา วา ปฏฺฐิ ปฏฺฐิ ฐึโดยชอบเป็นส่วน ๆ ซึ่งปิตฺติ, หรือแปลว่า

๑ ฉ. เวทนาสีโล.

สมมุเทว เวโท เอตสฺส อตฺถิ, ตํ วา ผู้มีความรู้โดยชอบเป็นส่วน ๑ ซึ่งปีตินั้น หรือ
 ปฏฺิ ปฏฺิ สมมุเทว เวทยมาโน. ตตฺถ กามํ แปลว่ารู้โดยชอบเป็นส่วน ๑ ซึ่งปีตินั้น
 สํเวทนคฺคหณฺเนว ปีติยา สกฺกจฺจ (แปลให้ฟังง่าย ๑ ว่า ผู้ทำปีติให้เป็นอัน
 วิทิตภาโว โปธิโต โหติ, เยหิ ปน รู้แจ้ง). ในคำว่า ปีติปฏิสํเวที นั้น ภาวะที่
 ปกาเรหิ ตสฺสา สํเวทนํ อิจฺฉิตํ, ตํ ปีติเป็นสิ่งที่พระโยคีรู้อย่างเคารพ ทรงทำให้
 หสฺเสตฺถํ ปฏฺิสทฺทคฺคหณฺณํ "ปฏฺิ ปฏฺิ สํเวทีติ เราทราบได้โดยศัพท์ว่า สํเวทน นั้นเพียง
 ปฏฺิสํเวที"ติ. เตนาท "หฺวํหาภาเรหิ"ติอาทิ. ก็จริง, ถึงกระนั้น ความรู้ซึ่งปีตินั้น ทรง

ต้องการแล้วโดยประการใด, เพื่อแสดง
 ประการนั้น จึงทรงใช้ศัพท์ว่า ปฏฺิ ความว่า
 ชื่อว่า "ปฏิสํเวที เพราะอรธว่าเป็นผู้รู้
 โดยชอบเป็นส่วน ๑". เพราะเหตุนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "โดยอาการ ๒" ดังนี้
 เป็นต้น.

ตตฺถ กถํ อารมฺมณโต ปีติ ปฏฺิสํวิทิตา
 โหตีติ ปุจฺฉาวจณฺ์. สฺปปีติเก เทว ฌาเน
 สฺมาปชฺชตีติ ปีติสทคฺคานิ เทว
 ปรมฺหุติยชฺฌานานิ ปฏฺิปาฏิยา สฺมาปชฺชติ.
 ตสฺสาติ เตน. "ปฏฺิสํวิทิตา"ติ หิ ปทํ
 อเปกฺขิตฺวา กตฺตุอฺตฺเต เอตํ สามิวจณฺ์.

ในคำเหล่านั้น คำว่า ปีติเป็นธรรม-
ชาติที่พระโยคีรู้แจ้งโดยอารมณ์อย่างไร เป็น
 คำถาม. คำว่า พระโยคียอมเข้าฌาน ๒ อัน
มีปีติ คือพระโยคียอมเข้าฌาน ๒ คือฌานที่ ๑
 และฌานที่ ๒ ซึ่งสทรรคด้วยปีติตามลำดับ.
 บทว่า ตสฺส แก้เป็น เตน. เพราะว่าเพ่งถึง

คุณ เสงี่ยม คล้ายอุบล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธานุชา

สมาบัติกษณฺเฑติ สมาปนฺนุชเณ. ฌาน-
 ปฏฺิลาภนาติ ฌาเนน สมฺกฺภาเว. อารมฺมณฺโศติ
 ททารมฺมชฺฌานปริยาปนฺนา ปตี ปฏฺิสํวิตฺตา
 โหติ อารมฺมณฺสฺส ปฏฺิสํวิตฺตฺตา. ก็ วุตฺตํ
 โหติ ? ยถา นาม สบฺปริเยสนฺนจฺรฺนฺเตน
 ตสฺส อาสเย ปฏฺิสํวิตฺเต โสปี ปฏฺิสํวิตฺโต
 คหิตฺโต เอว โหติ มนฺตาคทฺพเลน ตสฺส
 คหณฺสฺส สฺกฺรตฺตา, เอว ปตียา อาสยฺภูเต
 อารมฺมเณ ปฏฺิสํวิตฺเต ส่า ปตี ปฏฺิสํวิตฺตา
 เอว โหติ สลฺกฺษณฺโศ, สวณฺณโศ จ ตสฺสา
 คหณฺสฺส สฺกฺรตฺตาติ.

บพว่า "ปฏฺิสํวิตฺตา" แล้ว บพว่า ตสฺส นี้
 ก็ตองเป็นจฺญํสํวิตฺติ ในความหมายว่าเป็น
 กัตตุ (ผู้ทำ). บพว่า สมาบัติกษณฺเฑ แปลว่า
 ในขณะทีเข้าฌาน. คำว่า โดยการได้มา
ซึ่งฌาน คือโดยความเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วย
 ฌาน. คำว่า โดยอารมฺณ คือโดยอารมฺณเป็น
 ช่องทาง, ความว่า ปตีอันนับเนื่องในฌาน
 ซึ่งมิมิตตนั้นเป็นอารมฺณ ย่อมเป็นอันพระโยคี
 รั้งแล้ว ก็ เพราะความที่อารมฺณเป็นสิ่งที่
เขอรู้งแล้ว. มีอรรดาธิบายอย่างไร ?
 มีอรรดาธิบายอย่างนี้ว่า เปรียบเหมือนว่า
 เมื่อนุชผู้เที่ยวแสวงหาญได้รั้งที่อาศัยของ
 ญนั้นแล้ว ก็เป็นอันได้รั้งแล้วจับแม้งตัวนั้น
 แล้วเที่ยว เพราะการจับญโดยกำลังแห่งการ
 ร่ายมนตนั้น เป็นสิ่งที่กระทำได้ง่ายแล้ว
 จันใด, เมื่อพระโยคีได้รั้งอารมฺณอันเป็น
 ที่อาศัยแห่งปตีแล้ว ก็เป็นอันได้รั้งปตีนัน
 แล้วเหมือนกัน เพราะการถือเอาปตีนัน โดย
 ลักษณะของตน และโดยส่ามัญญลักษณะ เป็น
 สิ่งกระทำได้ง่ายแล้วจันนั้น ฉะนั้นแล.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กถิ อสมฺโมหโต ปิตี ปฏิสฺวิทิตา ฟังนํคำเข้ามาเชื่อมกันว่า ถ้ามว่า
 โหตีติ อาเนตฺวา สมฺพุทฺธิทพฺ. ปิตี เป็นธรรมชาติที่พระโยคีรู้แจ้งโดย
วิปัสสนากฺขณฺเตติ วิปัสสนาปณฺณาย อสมฺโมหะ อย่างไร. คำว่า ในขณะแห่ง
 ดิกฺขวิสทฺทปตฺตตาย^๑ วิสยโต ทสฺสนกฺขณฺเต. วิปัสสนา คือในขณะ เห็น(ปิตี)โดยเป็น
ลกฺขณฺณปฏิเวธนาติ ปิตียา สลฺกฺขณฺตสฺส, อารมณฺ์ ด้วยวิปัสสนาปัญญาอันถึงความแกร่ง-
 สามณฺณลกฺขณฺตสฺส จ ปฏิวិซุณฺเนน. ยถฺติ กล้าสละสลวย. คำว่า โดยการแห่งตลอด
 ยสฺส วิเสสโต, สามณฺณโต จ ลกฺขณฺ์, ลักษณะ คือโดยการแห่งตลอดลักษณะของตน
 ตสฺมี วิทิตฺเต โส ยถาวโต วิทิตฺเต เอว และสามัญลักษณะแห่งปิตี. จริงอยู่ เมื่อ
 โหตี. เตนาท "อสมฺโมหโต ปิตี ปฏิสฺวิทิตา พระโยคีรู้แจ้งลักษณะโดยพิเศษ และโดย
โหตี"ติ. สามัญของธรรมใดได้แล้ว ก็เป็นอันได้รู้แจ้ง
 ธรรมนั้น ตามความเป็นจริงแล้วทีเดียว.
 เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ปิตี
ก็เป็นอันพระโยคินรู้แจ้งแล้วโดยอสมฺโมหะ"
 ดังนี้.

อิทานิ ตมตฺถํ ปาฬิยา เอว วิภาเวตฺถํ บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะเปิดเผย
"วุตฺตณฺเตน"ติอาทิมาท. ตตฺถ ที่นี้
อัสสาสวเสนาติอาทิสฺ ยํ วุตฺตทพฺ, ตํ ว่า "ข้อนี้จริงตามที่ท่านพระสารีบุตร

^๑ ส. ม. ดิกฺขวิสทฺทปตฺตตาย.

คุณ เสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ฃฏฐจ วุฑฒเมว. ตตฺถ ปน สโตการิตา-
 หสฺสนวเสน ปาฬิ อากตา, อธิ
 ปิตฺติปฏิสํวิทิตาวเสน, ปิตฺติปฏิสํเวทิตา จ
 อตฺถโต วิทิตา เอว. อภิจ อยเมตฺถ
 สงฺเขตฺโต : ทีฆิ อสฺสาสวเสนาติ
 ทีฆสฺส อสฺสาสสฺส อารมฺมณฺญตฺสฺส วเสน
 ปชานโต สา ปิตฺติ ปฏิสํวิทิตา โหตีติ
 สมฺปนฺโธ. จิตฺตสฺส เอกกคฺคํ อวิกฺเขป
ปชานโตติ ฃานปริยาปนฺนํ "อวิกฺเขโป"ติ
 ลหฺธนามํ จิตฺตสฺส เอกกคฺคํ ตํสมฺปยุตฺตาย
 ปถณฺยาย ปชานโต. ยเถว ทิ อารมฺมณฺญเขน
 ปิตฺติ ปฏิสํวิทิตา โหติ, เอวํ ตํสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ
 อารมฺมณฺญเขน ปฏิสํวิทิตา เอว โหนตีติ.
สฺติ อฺปฺภูจฺจิตฺตา โหตีติ ทีฆิ อสฺสาสวเสน
 ฃานสมฺปยุตฺตตา สฺติ ตสฺส อารมฺมณฺญ
 อฺปฺภูจฺจิตฺตา อารมฺมณฺญเขน ฃานเนปิ อฺปฺภูจฺจิตฺตา
 นาม โหติ. ตายน สฺตียาติ เอวํ อฺปฺภูจฺจิตฺตายน^๑
 ตายน สฺตียา ยถาวุตฺเตน เตน ฃาณณ

กล่าวไว้" ดังนี้ เป็นต้น. ในคำว่า ด้วย
อานาจแห่งลมหายใจเข้ายาว เป็นต้น ใน
 พระบาลีสปฏิสัมภิทามรรคนั้น ข้าพเจ้าควร
 กล่าวอธิบายคำใดไว้, คำนั้น ข้าพเจ้าได้
 กล่าวอธิบายไว้ในหนังสือแล้วเถียว. แต่ว่า
 ในที่นั้น พระบาลีมาแล้วโดยเกี่ยวกับการ
 แสดงความเป็นสโตการี (ผู้มีปกติทำสติ),
 ในที่นี้ มาแล้วโดยเกี่ยวกับปีที่พระโยคีรู้แจ้ง
 แล้ว และ ความเป็นผู้ทำปิติให้เป็นอัน
 รู้แจ้ง ท่านก็ได้จำแนกไว้โดยอรรถแล้ว
 ที่เดียว. ต่อไปนี้ เป็นความหมายสังเขป
 ในความซ้อนอีกนัยหนึ่งคือ : คำว่า ด้วย
อานาจแห่งลมหายใจเข้ายาว ได้แก่ด้วย
 อานาจแห่งลมหายใจเข้ายาว ที่เป็นอารมณ์
 เชื่อมความว่า เมื่อภิกษุรู้ชัดอยู่ ปิตินั้น
 ก็เป็นอันเขอรู้อแจ้งแล้ว. คำว่า เมื่อภิกษุรู้ชัด
อยู่ซึ่งเอกกคตาแห่งจิต คือความไม่ฟังชาน คือ
 เมื่อภิกษุรู้ชัดอยู่ซึ่งเอกกคตาแห่งจิตอันนับเนื่อง

^๑ ฉ. อฺปฺภูจฺจิตฺตายน.

สุปฏิวิหิตตดา อารมมณฺสฺส ตสฺส วเสน ในฉาน ซึ่งได้ชื่อว่า "ความไม่ฟังชาน" ด้วย
 ตทารมมณา สา ปีติ ปฏิสฺสวิตทา โหติ. ปัญญาอันสัมปยุตกับเอกัคคานั้น. จริงอยู่ ปีติ
 ที่มิ ปัสสาสวเสนาติอาทิสฺสปี อิมินาว เป็นธรรมชาติที่ภิกษุรู้แจ้งได้ โดยอารมณ์เป็น
 นเยน อตุโถ เวทิตฺพโพ. ช่องทาง ฉันทิ, แม้ธรรมทั้งหลายที่สัมปยุต
 กับปีตินั้น ก็เป็นธรรมชาติที่ภิกษุรู้แจ้งได้โดย
 อารมณ์เป็นช่องทาง ฉันทันั้นเหมือนกันเทียว-
 แล. คำว่า สติ ย่อมเป็นธรรมชาติที่เข้าไป
ตั้งไว้ได้แล้ว ความว่า สติอันสัมปยุตกับฉานที่
 ภิกษุขึ้นเข้าไปตั้งไว้ที่อารมณ์นั้นได้แล้ว ด้วย
 อำนาจแห่งลมหายใจเข้ายาว ชื่อว่าเป็นอัน
 เข้าไปตั้งไว้แม้ในฉาน โดยอารมณ์เป็นช่อง-
 ทาง. คำว่า ด้วยสตินั้น เป็นต้น ความว่า
 ปีตินั้นซึ่งมีมิตินั้นเป็นอารมณ์ ย่อมเป็นอันภิกษุ
รู้แจ้งแล้ว ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์นั้น เพราะ
 อารมณ์ เป็นสิ่งที่ภิกษุรู้แจ้งแล้วเป็นอย่างดี
 ด้วยสติที่ตั้งชนอน่างนั้น ด้วยญาณตามที่กล่าว
แล้วนั้น. แม้ในคำว่า ด้วยอำนาจแห่งลม
หายใจออกยาว เป็นต้น ก็พึงทราบความ-
 หมายโดยนัยน้แหละ.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอวี่ ปรหมจตุกฺกวเสณ ทสฺสีตํ
 ปิตฺติปฏิสฺสเวทนี อารมฺมณโต, อสฺมโมหโต จ
 วิภาโกสฺ ทสฺเสตฺตํ "อวชฺชโต"ติอาทึ วุคฺตํ.
 ตตฺถ อวชฺชโตติ ฌานํ อวชฺชชฺนตฺสฺส.
สา ปิตฺติ สา ฌานปริยาปนฺนา ปิตฺติ.
ชานโตติ สฺมาปนฺนทฺชฌเณ อารมฺมณฺมุขเณ
 ชานโต. ตสฺส สา ปิตฺติ ปฏิสฺสวิตฺตา โหตีติ
 สฺมฺพทฺช. ปฺสฺสโตติ ทสฺสสนฺนทฺชเตน ฌาณเณ
 ฌานโต วุฏฺฐาย ปฺสฺสชฺนตฺสฺส. ปจฺจเวกฺชโตติ
 ฌานํ ปจฺจเวกฺชชฺนตฺสฺส. จิตฺตํ อธิกฺขทฺโตติ
 "เอตฺตทํ เกวลี" ฌานสมฺมจฺจํ ภาวีสฺสามี"ติ
 ฌานจิตฺตํ อธิกฺขทฺชตฺสฺส. เอวี่ ปถจฺจนํ
 วสีภาวานํ วเสณ ฌานสฺส ปชานนฺมุขเณ
 อารมฺมณโต ปิตฺติยา ปฏิสฺสเวทนา ทสฺสีตา.

ท่านอาจารย์ประสงค์แสดงการรู้แจ้ง
 ปิตฺติที่แสดงไว้ โดยเกี่ยวกับจตุกคะแรกแล้ว
 อย่างนี้ โดยการจำแนกตามอารมณ์และ
 อสฺมโมหะ จึงกล่าวว่า "เมื่อภิกษุนึกถึงอยู่"
 ดังนี้ เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า เมื่อภิกษุ
นึกถึงอยู่ คือเมื่อภิกษุนึกถึงฌานอยู่. คำว่า
ปิตฺตินัน ได้แก่ปิตฺติที่มันเนื่องในฌานนั้น. คำว่า
เมื่อภิกษุรู้อยู่ คือเมื่อภิกษุรู้โดยอารมณ์
 เป็นช่องทาง ในขณะที่เข้าฌาน. เชื่อม
 ความว่า ปิตฺตินันก็เป็นอัน เสร็จแจ้งแล้ว.
 คำว่า เมื่อภิกษุเห็นอยู่ คือเมื่อภิกษุออกจาก
 ฌานแล้วเห็นอยู่ด้วยญาณ อันเป็นเครื่องเห็น.
 คำว่า เมื่อภิกษุปัจจเวกฺชณอยู่ คือเมื่อภิกษุ
 พิจารณาฌานอยู่. คำว่า เมื่อภิกษุอธิษฐานจิต
อยู่ คือเมื่อภิกษุอธิษฐานฌานจิตว่า "เราจัก
 เป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยฌาน (เข้าฌาน) แต่-
 อย่างเดียว ตลอดกาลเท่านั้น" ดังนี้. โดย
 ประการที่กล่าวแล้วนี้ เป็นอันท่านอาจารย์

๑ น. เวลี.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

แสดงการรู้แจ้งปีติโดยอารมณ์ โดยการรู้ชัด
ซึ่งฌานเป็นช่องทาง ด้วยอำนาจแห่งวิสภาพ
๕ อย่าง.

อิทานิ เยหิ ธมฺเมหิ ฌานํ, วิปัสสนา
จ สีขณฺติ, เตสํ ฌานปริยาปนฺนานํ,
วิปัสสนามคฺคปริยาปนฺนานนฺจ สทฺธาทีนํ
วเสน ปีติปฏิสํเวทนํ ทสฺเสตฺถ "สทฺธาย
อธฺมจฺจโต"ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ อธฺมจฺจโตติ
สทฺทหนฺตสฺส, สมถวิปัสสนาวเสนาคิ
อธิปฺปาโย. วิริยํ ปคฺคณฺทโตติอาทิสฺปิ
เอเสว นโย. อภิณฺเวยยฺยนฺติ อภิวิสิฏฺฐาย
ปณฺณาย ชานิตฺตพฺพํ. อภิชานโตติ วิปัสสนา-
ปณฺณาปฺพุทฺทคฺคมา ย มคฺคปณฺณาย ชานโต.
ปริณฺเวยยฺยนฺติ ทุกฺขสฺสจฺจํ ตีรณฺปริณฺณาย,
มคฺคปณฺณาย จ ปริชานโต. ปหฺตทพฺพนฺติ
สมุทฺทสฺสจฺจํ ปหฺนปริณฺณาย, มคฺคปณฺณาย จ
ปชฺชโต. ภวายโต สจฺจิกโรโต ภาเวตพฺพํ
มคฺคสฺสจฺจํ, สจฺจิกาทพฺพํ นิโรธสฺสจฺจํ. เกจि
ปเนตฺถ ปีติยา เอว วเสน อภิณฺเวยยฺยาทีนํ

ฌานและวิปัสสนา จะสำเร็จได้ด้วย
ธรรมเหล่านี้, บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์
แสดงการรู้แจ้งปีติ โดยเกี่ยวเนื่องกับธรรม
มีศรัทธาเป็นต้น อันมีเนื่องในฌาน, และ
มีเนื่องในวิปัสสนาและมรรคเหล่านั้น จึง
กล่าวว่า "เมื่อภิกษุแนบใจ เชื่อมด้วยศรัทธา
อยู่" ดังนี้เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า
เมื่อภิกษุแนบใจ เชื่อมอยู่ คือเมื่อภิกษุเชื่อมอยู่,
อธิบายว่า โดยเกี่ยวกับสมถะและวิปัสสนา.
แม้ในคำว่า เมื่อภิกษุประคองความเพียรอยู่
เป็นต้น ก็มีนัยนี้แหละ. คำว่า ซึ่งอภิณฺเวยย-
ธรรม คือซึ่งธรรมที่ควรรู้ด้วยปัญญาอันวิเศษ
ยิ่ง. คำว่า เมื่อภิกษุรู้ยิ่ง คือเมื่อภิกษุรู้ด้วย-
มรรคปัญญา อันมีวิปัสสนาปัญญาเป็น เบื้องต้น.
คำว่า เมื่อภิกษุกำหนดรู้ปริณฺเวยยธรรมอยู่ คือ
เมื่อภิกษุกำหนดรู้ทุกขสังข ด้วยตีรณปัญญา,

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อุทฺธรบุติ, ตํ อยุตฺตํ ฌานาทีสุทหายํ
อุทฺธรีตฺวา ตโต ปิติยา นิทธารณฺสฺส
อธิปฺเปตคฺคา.

และด้วยมรรคปัญญาอยู่. คำว่า เมื่อภิกษุละ
ปทาตัดพหุธรรมอยู่ คือเมื่อภิกษุละสมุทัยสังด้วย
ปทานปริญา, และมรรคปัญญาอยู่. ชื่อว่า
เมื่อภิกษุเจริญภาเวตพหุธรรม ก็คือเจริญ
มรรคสัง, กระทำให้แจ้งสังจิตาตัดพหุธรรม
ก็คือกระทำให้แจ้งนิโรธสัง. ก็ในเรื่องนี้
อาจารย์บางพวกยกบทว่า อภิญฺเวยฺยํ (ซึ่ง
ธรรมที่ควรรู้อย่าง) เป็นต้นไว้ โดยเกี่ยวกับปติ
เท่านั้น, คำนั้นไม่ถูกต้อง เพราะท่าน
ประสงค์จะยกประชุมธรรมมีมานเป็นต้น แล้ว
ถอนเอาปติออกจากประชุมธรรมนั้น.

เอตถ จ "ทีฆิ อสฺสํสาสวเสนา"ติ-
อาทีนา ปรมจตฺกฺกวเสน อารมฺมณโต
ปีติปฏิสฺสเวหนํ วุตฺตํ, ตถา "อาวชฺชโต"ติ-
อาทีหิ ปณฺจหิ ปเทหิ. "อภิญฺเวยฺยํ
อภิขานโต"ติอาทีหิ ปน อสฺสมโหโต.
"สทฺธาย อธิมฺจฺจโต"ติอาทีหิ อุยกถาปีติ
สงฺเขปโต สมถวเสน อารมฺมณโต,
วิปสฺสนาวเสน อสฺสมโหโต ปีติปฏิสฺสเวหนํ

อนึ่ง ในอธิการณซึ่งทราบ ว่า ด้วย
บทว่า "ด้วยอานาจแห่งลมหายใจเข้ายาว"
เป็นต้น เป็นอันท่านกล่าวถึงการรู้แจ้งปติ
โดยอารมณ์ โดยเกี่ยวกับเป็นจตุกกะแรก,
ด้วย ๕ บท มีบทว่า "เมื่อภิกษุนั่งถึงอยู่"
เป็นต้น ก็อย่างนั้นเหมือนกัน. ส่วนด้วยบทว่า
"เมื่อภิกษุรู้อย่างซึ่งอภิญฺเวยฺยธรรมอยู่" เป็นต้น
เป็นอันท่านกล่าวถึงการรู้แจ้งปติ โดย

คุณ เสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วุดตุนติ ทฎุฑฑุ. กสุมา ปเนตถ อสัมโมหะ. ด้วยบทว่า "เมื่อภิกษุโน้มใจ-
 เวหนานุปัสสนายํ ปิตีเสสน เวทนา คหิตา,
 น สรูปโต เอวาติ ? ภูมิวิภาคาทิวเสน
 เวหนํ ภินฺทิตฺวา จตุธา เวหนานุปัสสนํ
 ทสฺเสตฺถ. อปิจ เวหนากมฺมุฏฺฐานํ ทสฺเสนโต
 ภควา ปิตฺติยา โอปาริกตฺตฺตา คํสัมปยุตฺตฺตฺสฺซํ
 สฺซุชฺคฺกฺกฺกฺกฺกํ ปิตีเสสน ทสฺเสตฺติ.

อสัมโมหะ. ด้วยบทว่า "เมื่อภิกษุโน้มใจ-
 เชื้อด้วยศรัทธาอยู่" เป็นต้น เป็นอันท่าน
 กล่าวถึงการรู้แจ้งปีติ แม้โดยประการทั้ง ๒
 เพราะเหตุนั้น โดยสังเขปพึงเห็นว่า ท่าน
 กล่าวการรู้แจ้งปีติโดยอารมณ์ ด้วยอำนาจ
 สมถะ โดยอสัมโมหะด้วยอำนาจวิปัสสนา.
 ถามว่า ก็ในเวหนานุปัสสนานี้ เพราะเหตุไร
 ท่านจึงถือเอา เวทนาโดยปีติเป็นสำคัญ, ไม่ถือ
 เอาโดยสภาวะที่มีอยู่ (โดยตรงตัว) เสีย
 เลยเล่า ? ตอบว่า ท่านถือเอาเวทนาโดย
 ปีติเป็นสำคัญ ไม่ถือเอาโดยสภาวะที่มีอยู่
 ก็เพื่อที่จะแยกเวทนา ด้วยอำนาจการจำแนก
 ภูมิเป็นต้น แล้วแสดงเวหนานุปัสสนาไว้เป็น
 ๔ ประการ. อีกนัยหนึ่ง เพราะความที่ปีติ
 เป็นธรรมชาติที่หายาบ พระผู้มีพระภาคผู้จะ
 ทรงแสดงเวทนากรรมฐาน จึงทรงแสดงสุข
 อันสัมปยุตกับปีตินั้นไว้โดยปีติเป็นสำคัญ ก็เพื่อ
 อันถือเอา(เข้าใจ)ได้โดยง่าย.

คุณเสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอเตเนว นเยน อวเสสพทานิปิ
 "สุขปฏิสังเวที จิตตสังขารปฏิสังเวที"ติ ปทานิ
 ปิติปฏิสังเวทีเปเท อากคณเยเนว อตุลโต
 เวทิตพฺพานิ. สกฺกา ทิ "ทฺวีทาการะหิ
 สุขปฏิสังเวทิตา โหติ, จิตตสังขารปฏิสังเวทิตา
 โหติ อารมฺมณโต"ติอาทินา ปิติกฺุราเน
 สุขาทิปทานิ ปกฺขิปิตฺวา "สุขสหคตานิ ตินิ
 ฉานานิ, จตุตตาริ วา ฉานานิ สฺมาปชฺชตี"ติ
 อาทินา อตุลฺ วิณฺณาคฺ. เตนาท "ติณฺณํ
ฉานานํ วเสนา"ติอาทิ. เวทนาทโย
อาทิสทฺเท สณฺญา กทิตา. เตนาท
 "เทว ชนฺธา"ติ. วิปัสสนาญฺมิตฺสสนฺตณฺติ
 ปกิตฺตณฺทสงฺขารสมฺมสนฺวเสเน วิปัสสนาย
 ญฺมิตฺสสนฺตณฺติ "สุชนฺติ เทว สุชานี"ติอาทิ
 วุตฺตํ สมเด กายิกสุชากาวโต. โสติ โส
 ปสฺสสมฺภนปริยาเยน วุตฺโต นิโรธ. "อิมสฺส
 ทิ ภิกฺขุโน ปุพฺเพ ฆปริคฺคทิตกาเล"ติอาทินา
 วิตุถารโต กายสงฺขารเ วุตฺโต, ตสฺมา

คำว่า แม้ที่ เหลือกก็พึงทราบโดย
นัยนี้แหละ ความว่า บทว่า "สุขปฏิสังเวที
 จิตตสังขารปฏิสังเวที" ก็พึงทราบโดยอรรถ
 ตามนัยที่มาในบทว่าปิติปฏิสังเวที นั้นแหละ.
 จริงอยู่ บัณฑิตอาจที่จะใส่บทว่าสุขเป็นต้น
 แทนที่ปิติได้ โดยนัยว่า "ความเป็นสุข
 ปฏิสังเวทีย่อมมีได้โดยอาการ ๒ คือความเป็น
 จิตตสังขารปฏิสังเวที ย่อมมีได้โดยอารมณ์"
 ดังนี้เป็นต้น แล้วเข้าใจความได้โดย
 นัยว่า "ภิกษุยอมเข้าฌาน ๓ หรือฌาน ๔ อัน
 สหระคด้วยสุข" ดังนี้เป็นต้น. เพราะเหตุนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ด้วยอำนาจแห่ง
ฌาน ๓" ดังนี้เป็นต้น. ด้วย อาทิสทฺ
 ในบทว่า เวทนาทโย (มีเวทนาเป็นต้น)
 ท่านถือเอาสัญญา. เพราะเหตุนี้ จึงกล่าว
 ว่า "ชั้น ๒" ดังนี้. คำว่า เพื่อแสดงภูมิ
ของวิปัสสนา คือเพื่อแสดงภูมิของวิปัสสนา
 โดยเกี่ยวกับ เป็นการพิจารณาปกิตตสังขาร

๑ วิสุทฺธิมคฺค. ๒/๖๓.

วุดฺตนเยเนว เวทิตฺตฺโพ. ตตฺถ ทานํกล่าวว่่า "บทว่าสุขได้แก่สุข ๒ อย่าง"
 ภายสงฺขารวเสน อากโต, อธิ เป็นต้น เพราะในสมณะไม่มีสุขทางกาย.
 จิตฺตสงฺขารวเสนาคี อยเมว วิเสโส. บทว่า โส ได้แก่ ความดับ นั้น ที่ท่าน
 กล่าวไว้โดยปริยายว่าระงับ. ซึ่งได้กล่าวไว้
 ใน(ชื่อว่าด้วย)กายสังขาร อย่างพิสดารแล้ว
 โดยนัยว่า "คือว่ากายและจิตของภิกษุนี้
 ในกาลก่อนที่ยังมิได้กำหนดคือเอา" ดังนี้
 เป็นต้น, เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบตามนัย
 ที่ได้กล่าวแล้วนั้นเทียว. มีความต่างกันก็ซ้อน
 เท่านั้น คือในจตุกกะที่ ๑ นั้น มาแล้วโดย
 เกี่ยวกับกายสังขาร, ในจตุกกะที่ ๒ นั้น
 มาแล้วโดยเกี่ยวกับจิตตสังขาร ดังนี้.

เอวํ จิตฺตสงฺขารสฺส ปสฺสสมฺภนํ ทานํอาจารย์ ครั้นแสดงโดยการชี้ถึง
 อติเทเสน ทสฺเสตฺตฺวา ยถฺถณฺณํ อิมสฺสํ การทำจิตตสังขารให้ระงับ อย่างนี้แล้ว
 จตุกฺเก วตฺตพฺพํ, ตํ ทสฺเสตฺตํ "อปิจา"คืออาทิ ประสงค์แสดงคำที่ควรกล่าวในจตุกกะนี้อื่น ๆ
 วุตฺตํ. ตตฺถ ปิตฺติเทติ "ปิตฺติภูสิเวที"คืออาทินาจึงกล่าวว่่า "อนึ่ง" ดังนี้ เป็นต้น. ในคำ
 เทสิตฺตโกฏฺฐาเส. ปิตฺติเสเน เวทนา วุตฺตาคี เหล่านี้ คำว่า ในบทว่าปิตฺติ คือในส่วนของ
 ปิตฺตอปเทเสน ตํสมฺภยุตฺตา เวทนา วุตฺตา, คำพหูที่แสดงไว้ด้วยคำว่า "ปิตฺติภูสิเวที"
 น ปิตฺติ อธิปฺปาโย. ตตฺถ การณํ เหนฺจฺจ เป็นต้น. คำว่า ตรัสถึงเวทนาไว้โดยปิตฺติ เป็น

คุณ เสงี่ยม คล้ายอุบล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธรูชา

วุดตเมว. ทวีสุ จิตตสังขารปเทศุติ สำคัญ คือตรัสถึงเวทนาที่สัมปยุตกับปีตินั้น โดย
 "จิตตสังขารปฏิสัเวตี ปสุสมุภย การอ้างถึงปีติ, อธิบายว่ามีได้ตรัสถึงตัวปีติ.
 จิตตสังขารนุ"ติ จิตตสังขารปฏิสัยคุเตสุ เหตุในการตรัสถึงเวทนา มีได้ตรัสถึงตัวปีติ
 ทวีสุ ปเทศ. "วิญญาณปจฺจยา นามรูปนุ"ติ นั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในหนังสือเล่มนั้นแล.
 วจนโต จิตฺเตน ปฏิพฺพธาติ จิตตปฏิพฺพธา. คำว่า ในบทว่าจิตตสังขารทั้ง ๒ บท ได้แก่
 ตโต เอว กามํ จิตฺเตน สงฺขริยนฺตีติ. ใน ๒ บทที่เกี่ยวข้องกับจิตตสังขาร คือ
จิตตสังขาร, สัญญาเวทนา โย, อิธ ปน จิตตสังขาร". ชื่อว่า เนื่องกับจิต เพราะ
อุปลกฺขณมคฺคํ สัญญาเวทนา อิธิเปตาคติ จิตตสังขาร". ชื่อว่า เนื่องกับจิต เพราะ
 อาท "สณฺณาสมฺปยุตฺตา เวทนา"ติ. อรรถว่า เนื่องกับจิตตามพระพุทธรวจนะที่ว่า
 "เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป".
 เพราะเหตุเช่นนั้นเอง ธรรมทั้งหลายมีสัญญา
 และเวทนาเป็นต้น ชื่อว่าจิตตสังขาร เพราะ
 อรรถว่าอันจิตปรุงแต่งตั้งนั้นก็จริงอยู่, แต่ว่า
 ในที่นี้ เป็นเพียงข้อกำหนด (ว่าเป็นจิตต-
 สังขารอย่างไร) ท่านจึงประสงค์เอา
 สัญญาและเวทนาเท่านั้น เพราะเหตุนี้
 จึงกล่าววว่า "ตรัสถึง เวทนาอันสัมปยุตกับ
สัญญา" ดังนี้.

๑ วิ . มหา. ๔/๑, ม. อุ. ๑๔/๑๖๘,
 ๒ พุ. พุ. ๒๕/๗๓, อภิ. วิ. ๓๕/๑๔๑.

๒๓๕. จิตฺตปฏิสัเวทิตี เอกถ
 ทูวี่หากาเรหิ จิตฺตปฏิสัเวทิตา โทติ
 อารมฺมณโต, อสมฺโมหโต จ. กถึ
 อารมฺมณโต ? จตฺตารี ฌานานี สมาสฺซชติ,
 ตสฺส สมาสฺตติกุขเณ ฌานปฏิลาเภนาติอาทินา
 วุตฺตณยานุสาเรน สฬหิ สฺวิญญเณยฺนุนฺติ อาท
 "จตฺตุนฺนิ ฌานานฺนิ วเสน จิตฺตปฏิสัเวทิตา
 เวทิตพฺพา"ติ. จิตฺตํ โมเทฺนโตติ
 ฌานสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ สมฺปยุตฺตาย ปิตฺติยา
 โมทยมาโน, ตํ วา ปิตฺตี อารมฺมณํ กตฺวา
 ปวตฺตํ วิปัสสนาจิตฺตํ ตาย เหว
 อารมฺมณญฺตตาย ปิตฺติยา โมทยมาโน.
 ปโมเทฺนโตติอาทินิ ปทานิ ตสฺสเสว เววจนานิ
 ปิตฺติปริยายภาวโต.

๒๓๕. ในบทว่า จิตฺตปฏิสัเวทิตี นี้ มี
 ความว่า ความเป็นผู้ทำจิตให้เป็นอันรู้แจ้ง
 ย่อมมีได้โดยอาการ ๒ คือโดยอารมณ์ และ
 โดยอสมฺโมหะ. โดยอารมณ์อย่างไร ?
 คำเฉลยทั้งหมด บัณฑิตพึงทราบได้โดยง่าย
 ตามทำนองแห่งนัยที่ได้กล่าวแล้ว ด้วยคำว่า
 พระโยคีย่อมเข้าฌาน ๔, ในขณะที่พระโยคี
 นั้นเข้าฌาน จิตก็ย่อมเป็นอันพระโยคินั้นรู้แจ้ง
 โดยอารมณ์ โดยการได้มาซึ่งฌาน ดังนี้
 เป็นต้น เพราะเหตุฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 ว่า "บัณฑิตพึงทราบความเป็นจิตตปฏิสัเวทิตี
 ด้วยอำนาจแห่งฌาน ๔" ดังนี้. คำว่า ทำจิต
 ให้บันเทิง คือทำจิตที่สัมปยุตกับฌานให้บันเทิง
 ด้วยปิตฺตีที่ประกอบร่วมกัน, หรือทำวิปัสสนาจิต
 อันเป็นไปกระทำปิตฺตินั้นให้เป็นอารมณ์ ให้
 บันเทิง ด้วยปิตฺตีอันเป็นอารมณ์นั้นนั่นแหละ.
 บทว่า ปโมเทฺนโต (ให้ปราโมทย์) เป็นต้น
 ก็เป็นคำไวพจน์ของคำว่า โมเทฺนโต (ให้
 บันเทิง) นั้นนั่นแหละ เพราะความเป็นคำ
 บรรยายปิตฺตี.

คุณสุกัญญา ดุจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

สมฺปยุตฺตตาย ปิตฺติยา จิตฺตํ อามิเหตี
 ฌานจิตตสมฺปยุตฺตตาย ปิตฺติสมฺโพชฺฌงฺกญฺตตาย
 โอทกฺขยลฺกฺขณาย ฌานปิตฺติยา ตเมว ฌานจิตฺตํ
 สหชาตาทิปจฺจยวเสณ เจว ฌานปจฺจยวเสณ
 จ ปริพฺรุหนฺโต^๑ ญฺจปญฺจสากาโร ปาเปนฺโต
 อามิเหตี ปโมเหตี จ. อารมฺมณฺ์ กตฺวา
 โอฟาริ ฌานสมฺปยุตฺตํ ปิตฺติ อารมฺมณฺ์ กตฺวา
 ปวตฺตมานํ วิปัสฺสนาจิตฺตํ ตาย เอว
 อารมฺมณฺญตตาย ปิตฺติยา โยคาวจโร
 ญฺจปญฺจสากาโร ปาเปนฺโต "อามิเหตี
 ปโมเหตี"ติ วุจฺจติ.

คำว่า ชื่อว่า ยอมทำจิตให้บันเทิงด้วย
ปีติอันสัมปยุต ความว่า เมื่อเพิ่มพูนคือเมื่อทำ
 ฌานจิตนั้นนั่นแหละ ให้ถึงซึ่งอาการบันเทิง
 เบิกบาน ด้วยปีติในฌานอันสัมปยุตกับฌานจิต
 อันเป็นปีติสัมโพชฌงค์ ซึ่งมีความอิมเอบเป็น
 ลักษณะ ด้วยอำนาจแห่งปัจจัยมีสหชาติปัจจัย
 เป็นต้น และด้วยอำนาจแห่งฌานปัจจัยอยู่
 ก็กล่าวได้ว่า ชื่อว่า ทำให้ บันเทิง และ ทำให้
ปราโมทย์อยู่. บทว่า อารมฺมณฺ์ กตฺวา
 ความว่า พระโยคาวจร เมื่อทำวิปัสสนาจิต
 ที่เป็นไปกระทำปีติอันสัมปยุตกับฌานอันโอฟาร
 (ประเสริฐ) ให้เป็นอารมณ์ ให้ถึงซึ่งอาการ
 บันเทิงเบิกบานอยู่ ด้วยปีติอันเป็นอารมณ์นั้น
 นั่นแหละ ก็กล่าวได้ว่า "ชื่อว่าทำจิตให้
 บันเทิง ให้ปราโมทย์อยู่".

สมิ จเปนฺโตติ ยถา อีสกฺมปิ
 ลีนปฺกฺขิ, อุตฺตรจฺจปฺกฺขตฺตจ อณฺุปกมฺม อโนนฺติ

คำว่า ดำรงไว้เสมอ คือดำรงไว้ด้วย
 อำนาจแห่งอัปปนา โดยประการที่จิตไม่ฟุบลง

^๑ ฉ. ปริพฺรุหนฺโต.

อนุนันต์ ยถา อินฺทฺริยานํ สมตฺตปฺปิตฺตยา
 อวิสมํ, สมาธิสฺส วา อุกฺกัสมฺเนน
 อาเนนฺชปฺปิตฺตยา สมฺมเทว จิตฺ โทติ,
 เอวํ อปฺปนาวเสน จเปนฺโต.
ลกฺขณฺปฏิเวเชนาติ อนิจฺจาติกสฺส ลกฺขณฺส
 ปฺปฺปิ ปฺปฺปฺวิชฺฌเนน ขณฺ ขณฺ อวิโพเธน.
ขณฺนิจฺจิตฺเตกฺกคฺคตาติ ขณฺมตฺตญฺจฺจิตฺติโก สมาธิ.
 โสปี ทิ อารมฺมเณ นินฺนฺตรํ เอกากาเรน
 ปวตฺตมาโน ปฺปฺปิกฺกฺเขน อนภิกฺโกโต อปฺปิโต
 วยิ จิตฺตํ นิจฺจลฺลํ จเปติ. เตน วุตฺตํ
 "เอวํ อปฺปนฺนายนฺ"ติอาทิ.

ไม่ฟูขึ้น เพราะไม่เข้าถึงธรรมอันเป็นฝักฝ่าย
 แห่งความถดถอย และธรรมอันเป็นฝักฝ่าย
 แห่งความฟุ้งซ่าน แม้สักหน่อยหนึ่ง โดย
 ประการที่จิตไม่ปราศจากความสงบ เพราะ
 การทำอินทรีย์ทั้งหลายให้ดำเนินไปด้วยความ
 เสมอกันได้, หรือโดยประการที่จิตจะเป็นอัน
 ตั้งอยู่ได้โดยชอบ เพราะถึงความไม่หวั่นไหว
 เหตุเพราะสมาธิถึงความสูงส่งนั่นเอง. คำว่า
โดยการแห่งตลอดลักษณะ คือโดยการ
 แห่งตลอด ได้แก่โดยการหยั่งรู้ในแต่ละขณะ
 ซึ่งลักษณะมีอนิจจลักษณะเป็นต้น. คำว่า
ขณฺนิจฺจิตฺเตกฺกคฺคตา ได้แก่สมาธิที่มีอันตั้งอยู่ได้
 ชั่วขณะ. จริงอยู่ สมาธินั้น เมื่อเป็นไป
 ไม่ขาดสายในอารมณ์ โดยอาการเดียว
 ไม่ถูกธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ครอบงำ ก็เป็น
 เหมือนถึงอัปนา ย่อมตั้งจิตไว้ให้หมดความ
 หวั่นไหว. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่
 "เมื่อทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่เสมอกัน ที่ เกิดขึ้น อย่างนี้"
 ดังนี้ เป็นต้น.

โมเจนุโตติ วิกฺขมฺภนวิมุตฺติวเสณ
 วิเวเจนุโต วิสุ กโรนุโต, นีวรณานิ
 ปชหนุโตติ อตฺถิ. วิปัสสนากุชณฺเดติ
 กงฺคานุปัสสนากุชณฺ. กงฺโก ฺหิ นาม
 อนิจฺจตาย ปรมมา โภฏฺฐิ, ตสฺสมา ตาย
 กงฺคานุปัสสโก โยคาวจโร จิตฺตมฺเชน
 สหฺพสงฺขารคคฺติ อนิจฺจโต ปัสสติ, โน
 นิจฺจโต. อนิจฺจสฺส หุขฺชตฺตา, หุขฺชสฺส
 จ อนตฺตกตฺตา ตเทว หุขฺชโต อนุปัสสติ,
 โน สุขโต. อนตฺตโต อนุปัสสติ, โน
 อตฺตโต. ยสฺสมา ปน ยํ อนิจฺจํ หุขฺชํ
 อนตฺตา, น ตํ อภินนฺทิตพฺพํ. ยถฺจ น
 อภินนฺทิตพฺพํ, น ตํ รณฺชิตพฺพํ. ตสฺสมา
 กงฺคทสฺสนานุสาเรณ "อนิจฺจํ หุขฺชํ อนตฺตา"ติ
 สงฺขารคเต ทิฏฺฐเจ ตสฺมี นินฺพินฺทิตฺติ, โน
 นนฺทิตฺติ. วิรชฺชติ, โน รชฺชติ. โส เอวํ
 นินฺพินฺทนฺทิตฺติ วิรชฺชนฺทิตฺติ โลกิเยเนว ตาว
 ณาณณ ราคํ นิโรเธติ, โน สมฺมุเทติ,

คำว่า เปลื้อง(จิต) ก็ทำให้ส่งออกไป
 ด้วยอำนาจแห่งวิกฺขมฺภนวิมุตฺติ, ความว่า
 ละนิวรณ์ทั้งหลายแต่ละอย่างได้. คำว่า
ในขณะแห่งวิปัสสนา คือในขณะแห่งกังกานุ-
 ปัสสนาญาณ. จริงอยู่ เบื้องปลายสุด โดย
 ความเป็นของไม่เที่ยง ชื่อว่ากังคะ (ความ
 แดกค้ำ), เพราะฉะนั้น พระโยคาวจรผู้ตาม
 พิจารณาเห็นกังคะ ด้วยกังกานุปัสสนาญาณนั้น
 ย่อมเห็นสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยง โดยมีจิต
 เป็นช่องทาง, ไม่ใช่เห็นว่าเที่ยง. เพราะสิ่ง
 ที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์, และเพราะสิ่งที่เป็นทุกข์
 เป็นอนัตตา จึงตามเห็นสังขารนั้นนั่นแหละว่า
 เป็นทุกข์, มิใช่ตามเห็นว่า เป็นสุข. ย่อมตาม
 เห็นว่าเป็นอนัตตา, มิใช่ตามเห็นว่า เป็น
 อตฺตา. แต่เพราะเหตุที่สิ่งใดไม่เที่ยงเป็น
 ทุกข์ เป็นอนัตตา, สิ่งนั้น ไม่ใช่สิ่งที่น่า
 เพลิดเพลิน. และสิ่งใดไม่ใช่สิ่งที่น่าเพลิด-
 เพลิน, สิ่งนั้นก็ไม่ใช่สิ่งที่น่ากำหนดคณินดี.

นาสฺส สมุทฺถิ กโรตฺติ อตุโธ. อถวา ฉะนั้น
 โส เอวํ วิรุตฺโต ยถา ทิฏฺฐัง สงฺขารคตฺ, สังขารว่า "ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา"
 ตถา อทิฏฺฐัง อตฺตโน ณาณณ นิโรธติ, แล้ว ตามแนวทางการเห็นภังคะ พระ-
 โน สมุเทติ. นิโรธเมวสฺส มนสิกโรติ, โยคาวจรก็ย่อมเบื่อหน่ายในสังขารนั้น, ไม่ใช่
 โน สมุทฺถนฺติ อตุโธ. โส เอวํ ปฏิปนฺโน เพลิดเพลิน. ย่อมไม่กำหนดยินดี, ไม่ใช่
 ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิตฺติ. ก็ วุตฺตํ กำหนดยินดี. พระโยคาวจรนั้น เมื่อเบื่อ-
 โหติ ? อยํ ติ อนิจฺจาติอนุปฺสฺสนา สทฺธิ หน่ายคลายความกำหนดยินดีอยู่อย่างนี้ ก็ย่อม
 ขนฺธามิสฺสงฺขารเอหิ กิเลสํ ปริจฺจชนโต, ทำราคะให้ดับไป ไม่ใช่ทำให้เกิดขึ้น ด้วย
 สงฺขตโทสทสฺสเนน ตพฺพิปริเต นินฺทพฺพาน ความว่า
 ตนฺนินฺตตาย ปกฺขนฺทนโต ปริจฺจจากปฏินิสฺสคฺโค ไม่สร้างเหตุเกิดขึ้นแห่งสังขารนี้. อีกนัยหนึ่ง
 ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสคฺโค จาติ วุจฺจติ. ตสฺมา มีความหมายว่า พระโยคาวจรผู้คลายกำหนด
 ตาย สมฺมุนาคโต โยคาวจโร วุตฺตนเยน ยินดีแล้วอย่างนั้นนั้น ย่อมทำสังขารที่ยังไม่เห็น
 กิเลสํ จ ปริจฺจชติ, นินฺทพฺพานํ จ ปกฺขนฺทติ. ให้ดับไปด้วยญาณของตน เหมือนอย่างสังขาร
 เตน วุตฺตํ "โส วิปฺสฺสนากฺขณ ที่ได้เห็นแล้ว, ไม่ใช่ทำให้เกิดขึ้น. คือย่อม
อนิจฺจานุปฺสฺสนาย นิจฺจสฺสณฺณาโต จิตฺต ใส่ใจเฉพาะความดับ ของสังขารนี้เท่านั้น,
โมเจนโต วิโมเจนโต ฯเปฯ มิใช่ใส่ใจความเกิดขึ้น. พระโยคาวจร
ปฏินิสฺสคฺคานุปฺสฺสนาย อาทานโต จิตฺต ผู้ปฏิบัติได้อย่างนั้นนั้น ชื่อว่าย่อมสละมิใช่ยึดถือ
โมเจนโต วิโมเจนโต อสฺสสฺสติ เจว ไว้. เมื่อรรณธิบายอย่างไร ? อธิบายว่า
ปฺสฺสสฺสติ จา"ติ. ปัญญาที่ตามพิจารณา เห็นว่าไม่เที่ยงเป็นต้นนี้

เมื่อพระโยคาวจรได้เห็น
 "ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา"
 พระ-
 ในสังขารนั้น, ไม่ใช่
 ไม่ใช่
 กำหนดยินดี. พระโยคาวจรนั้น เมื่อเบื่อ-
 หน่ายคลายความกำหนดยินดีอยู่อย่างนี้ ก็ย่อม
 ด้วย
 ความว่า
 อีกนัยหนึ่ง
 พระโยคาวจรผู้คลายกำหนด
 นั้นนั้น ย่อมทำสังขารที่ยังไม่เห็น
 เหมือนอย่างสังขาร
 ที่ได้เห็นแล้ว, ไม่ใช่ทำให้เกิดขึ้น. คือย่อม
 ของสังขารนี้เท่านั้น,
 พระโยคาวจร
 ชื่อว่าย่อมสละมิใช่ยึดถือ
 ว่าเป็นต้นนี้

ท่านเรียกว่า ปริจาคปฏินิสัสคคะ และ
 ปักขันทนปฏินิสัสคคะ เพราะสละกิเลส
 ทั้งหลายพร้อมทั้งขันธ์ และอกิสังขารทั้งหลาย
 เพราะโดยการเห็นโทษของสังขตธรรม ก็
 เล่นไป โดยภาวะที่น้อมใจไปในพระนิพพาน
 อันตรงข้ามกับสังขตธรรมนั้น. เพราะฉะนั้น
 พระโยคาวจรผู้ประกอบพร้อมด้วยปัญญา (ที่
 ตามพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงเป็นต้น) นั้น จึง
 ชื่อว่าย่อมสละกิเลสทั้งหลาย และเล่นไปใน
 พระนิพพาน ตามนัยที่ได้กล่าวแล้ว. เพราะ
 เหตุนี้ท่านอาจารย์จึงได้กล่าวว่า "ในขณะที่
แห่งวิปัสสนาพระโยคินเปลี่ยนแปลงจิต คือทำให้
พ้นจากนิจจสัญญา ด้วยอนิจจานุปัสสนา ฯลฯ
เปลี่ยนแปลงจิตคือทำให้พ้นจากอาทาน ด้วย
ปฏินิสัสคคานุปัสสนา หายใจเข้า และ
หายใจออกอยู่" ดังนี้.

ตถฺถ อนิจฺจสุสฺส อนิจฺจนฺตฺติ วา ในคำเหล่านั้น ปัญญาที่ตามพิจารณา
 อนุปัสสนา อนิจฺจานุปัสสนา. เถภูมิกถมฺมานํ เห็นสิ่งที่ไม่เที่ยง หรือตามพิจารณาเห็นว่า
 อนิจฺจํ คเหตุวา ปวตฺตตาย วิปัสสนาย ไม่เที่ยง ชื่อว่า อนิจฺจานุปัสสนา. คำว่า

คุณสุกัณฺญา ตฺจฺจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธานุชา

เอตํ นามํ. นิจฺจสฺสณฺยาโตติ สงฺขตธฺมเม
 "นิจฺจา สสฺสตา"ติ ปวตฺตตาย มิจฺจาสฺสณฺยา.
 สสฺสณฺยาเสฺน จิตฺตทฺวิจฺจํนฺนํ กถณฺ ญฺจฺจพฺพํ.
 เอเสว นโย สฺขสฺสณฺยาทีสุปี.
นิพฺพิทานุปฺสฺสนายาติ สงฺขาราเสฺสุ นิพฺพิทฺทนา-
 การาเรน ปวตฺตตาย อนุปฺสฺสนาย. นฺนฺทีโตติ
 สบฺบํปฏิกตฺตมหาโต. วิราคานุปฺสฺสนายาติ ตถา
 วิรชฺชนากาเรน ปวตฺตตาย อนุปฺสฺสนาย.
 เตน วุตฺตํ "ราคะโต โมเจเนโต"ติ.
นิโรธานุปฺสฺสนายาติ สงฺขารานํ นิโรธสฺส
 อนุปฺสฺสนาย. ยถา สงฺขารา นิรชฺชนฺตฺติเยว,
 อายตี ปุนพฺภวเวเสน น กฺุปฺชชฺชนฺตฺติ, เอวํ
 วา อนุปฺสฺสนา นิโรธานุปฺสฺสนา.
 มฺหจฺติกมฺมุยตา ทิ อโย พลปฺตฺตา. เตนาท
 "สมฺมุทยโต โมเจเนโต"ติ. ปฏฺินิสฺสชฺชนา-
 การาเรน ปวตฺตตา อนุปฺสฺสนา ปฏฺินิสฺสคฺคา-
นุปฺสฺสนา. อาทานโตติ นิจฺจาทิวเสน
 กถณโต, ปฏฺิสนฺนํคฺคกถณโต วาติ เอวเมตฺถ
 อตฺถโต ญฺจฺจพฺพํ.

อนิจฺจานุปฺสฺสนานํ เป็นชื่อของวิปัสสนาปัญญา
 ที่เป็นไป ถือเอาภาวะที่ธรรมทั้งหลายอันเป็น
 ไปในภุมิ ๓ เป็นของไม่เที่ยง. คำว่า
จากนิจฺจสฺสณฺยา ก็จากมิจฺจาสฺสณฺยาที่เป็นไป
 ในสังขตธรรมว่า "เที่ยง ยั่งยืน". พึงเห็น
 ว่า ท่านถือเอาทั้งจิตและทฺริฐไว้ด้วยสฺสณฺยาเป็น
 ประธาน. แม้ในสฺขสฺสณฺยาเป็นต้นกัมีนฺย
 นี้แหละ. คำว่าด้วยนิพฺพิทานุปฺสฺสนา ก็ด้วย
 อนุปฺสฺสนา ที่เป็นไปโดยอาการเบือนหายใน
 สังขารทั้งหลาย. คำว่า จากนฺนฺที (ความ-
 เพลิน) ก็จากตฺตมหาทีมีปฏิตฺติ. คำว่า ด้วย
วิราคานุปฺสฺสนา ก็ด้วยอนุปฺสฺสนาที่เป็นไป
 อย่างนั้น คือโดยอาการที่คลายความกำหนัด
 ยินดี. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่
 "เปลื้องจิตจากราคะ" ดังนี้. คำว่า ด้วย
นิโรธานุปฺสฺสนา ก็ด้วยปัญญาที่ตามพิจารณา
 เห็นความดับไปแห่งสังขารทั้งหลาย. อีก-
 อย่างหนึ่ง ปัญญาที่ตามพิจารณาเห็นโดย
 ประการที่สังขารทั้งหลาย จะดับไปท่าเดียว

คุณสุกัณฺญา ดุจศรีวัชร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทฺธบูชา

ไม่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจแห่งภพใหม่ต่อไปอีก
 ชื่อว่านิโรธานุปัตสสนา. ก็นิโรธานุปัตสสนานี้
 ได้แก่มุญจิกัมมยตาญาณอันถึงกำลัง. เพราะ
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เปลื้องจิต
จากสมุทัย" ดังนี้. อนุปัสสนาที่เป็นไปโดย
 อากาสละ ชื่อว่าปฏิสนธิคานุปัสสนา.
 คำว่า จากอาทาน คือจากความยึดถือ โดย
 เกี่ยวกับ เป็นของเที่ยงเป็นต้น, หรือจากการ
 ถือเอาปฏิสนธิ. บัณฑิตพึงทราบอธิบาย
 ในคำเหล่านี้ ตามประการดังกล่าวมา
 นี้เถิด.

๒๓๖. อนิจฺจนฺติ อนุปัสสี, อนิจฺจสฺส
 วา อนุปัสสนสึโล อนิจฺจานุปัตสสีติ เอตฺต
 ที ปเนตฺติ อนิจฺจํ, กถํ วา อนิจฺจํ, กา
 วา อนิจฺจานุปัตสสนา, กสฺส วา
 อนิจฺจานุปัตสสนาติ จตฺกุกํ วิภาเวตฺตพฺพตฺติ
 ตํ หสฺสเสนฺโต "อนิจฺจํ เวทิตฺตพฺพน"ติอาทิมาท.

๒๓๖. บุคคลผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า
 ไม่เที่ยง, หรือบุคคลผู้มีการพิจารณาเห็น-
 เนื่อง ๆ ซึ่งสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นปกติ ชื่อว่า
อนิจจานุปัตสสี ก็ในอธิการนี้ ท่านอาจารย์
 เมื่อจะแสดงถึงข้อที่ว่า บัณฑิตพึงทราบ
 จตูกถะว่า สิ่งที่เป็นอนิจจันนี้คืออะไร, เป็น
 อนิจจอย่างไร, อะไรชื่อว่าอนิจจานุปัตสสนา,

และอนิจจานุปัสสนามีแก่ใคร ดังนั้น จึง
กล่าวว่า "พึงทราบ อนิจจ" ดังนี้ เป็นต้น.

<p>ตตถ นิจจํ นาม ฐวี สสุตํ ยถาคํ นิพพานํ, น นิจจันติ <u>อนิจจ</u>, อุททวยวณฺตํ, อตุถโต สงฺขตา ธมฺมาติ อาท "<u>อนิจจันติ</u> <u>ปณฺจกขนฺธา</u>. กสฺมา ? <u>อุปปาทวยณฺณตตฺ-</u> <u>ภาวา</u>"ติ, <u>อุปปาทวยณฺณตตฺสพฺภาวา</u>ติ อตุถโต. ตตถ สงฺขตธมฺมานํ เหตุปฺจเจยฺหิ อุปปชฺชนํ อุทฺทวา สมฺภโว อตฺตลาโภ <u>อุปปาโท</u>. <u>อุปปนฺนํ</u> เสสํ ขณฺนิโรธ วินาสํ <u>วโย</u>. ชราย อณฺณดา ภาโว <u>อณฺณตตฺ</u>. ยถา หิ <u>อุปปาทวาทฺตถาย</u> ภินฺนํ ภงฺควาทฺตถายํ วตฺตฺเกโท นตฺถิ, เหวํ จิตฺตฺสงฺขตฺตถายํ ภงฺกามฺปิ <u>ชวาทฺตถายมฺปิ</u> วตฺตฺเกโท นตฺถิ, ยตฺถ ชราวโหาโร. ตสฺมา เอกสฺสํปํ ธมฺมสฺสํ ชราว ยุชฺชติ, ยา ขณฺนิชราวติ วุจฺจติ. เอกํเสน จ <u>อุปปาทภงฺควาทฺตถาสฺ</u> วตฺตฺโน อเกโท อิจฺฉิตฺตฺพฺโพ, อณฺณดา "<u>อณฺโณ</u> <u>อุปปชฺชติ</u>,</p>	<p>ในคำเหล่านั้น สิ่งที่มีนคง ยั่งยืน เช่นอย่างพระนิพพาน ชื่อว่า นิจจ, ชื่อว่า <u>อนิจจ</u> เพราะอรรถว่าไม่ใช่ นิจจ, ได้แก่ ธรรมชาติที่มีความเกิดขึ้นแล้วดับไป, โดย สภาวะ ก็ได้แก่สังขตธรรมทั้งหลาย เพราะ เหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "บทว่า <u>อนิจจ</u> <u>ได้แก่ชั้น ๕</u>. <u>เพราะเหตุไร ?</u> <u>เพราะมีความเกิด ดับ และความเป็น</u> <u>ประการอื่น</u>" ดังนี้, ความว่าเพราะภาวะที่มี ความเกิดขึ้น ดับไป และความเป็นประการ อื่นอยู่. ในคำว่า เพราะมีความเกิดขึ้นนั้น ความเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัยทั้งหลายคือ ความที่ไม่มี แล้วกลับมาขึ้น อันเป็นการได้ ตัวสภาวะแห่งสังขตธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า <u>อุปปาท</u> ความเกิดขึ้น. ความดับไปในขณะ คือความพินาศไปแห่งสังขตธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เหล่านั้น ชื่อว่า <u>วโย</u> ความดับไป.</p>
--	---

คุณสุภัทญา คุณศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนฺโณ ภิชฺชตี"ติ อาปชฺชชยฺย. ตยิมิ ความเป็นประการอื่นแห่งชรา ชื่อว่า
 ชณิกขริ สฺนุธายาท "อนฺณตฺตฺตน"ติ. อนฺณตฺตฺต ความเป็นประการอื่น. เหมือน-
 ยมฺปนฺตฺต วตฺตพฺพ, ตํ ปฺรโต กถยิสฺสาม. อย่างว่า เมื่ออุปปาทขณะแตกทำลายแล้ว
 (คืออุปปาทขณะหมดไป) ตรงกัณชณะก็ยังไม่
 ไม้มีความแตกทำลายแห่งตัววัตถุ (คือตัววัตถุ
 ยังมีอยู่ เพียงแต่ว่ามีอยู่เป็นขณะสุดท้าย)
 จันใด แม้ตรงขณะที่ย้ายหน้าไปสู่ความดับ
 ที่เรียกว่าวิริตี ก็ยังไม่มีความแตกทำลายแห่ง
 วัตถุจันนั้น, ซึ่งเป็นขณะตรงที่มีโวหารว่า
 ชรา. เพราะฉะนั้น ชรา ก็ย่อมสมควร
 แม้แก่ธรรมอันเดียวกัน, ซึ่งเป็นชราที่ท่าน
 เรียกว่าชณิกชรา. ก็ตรงอุปปาทขณะและ
 กัณชณะ บัณฑิตก็พึงต้องการถึงความที่ตัววัตถุ
 ยังไม่แตกทำลายได้โดยแน่นอน, ถ้าจะ
 ถือเอาความโดยประการอื่น ก็จะกลายเป็น
 ว่า "ธรรมอย่างหนึ่งเกิดขึ้น, ธรรมอีกอย่าง
 หนึ่งแตกดับไป" ดังนี้. ท่านอาจารย์หมาย
 เอาชณิกชรานันนั้น จึงกล่าวว่า "อนฺณตฺตฺต"
 ความเป็นอย่างอื่น ดังนี้. ก็ในคํานี้ จะมี

คุณสุกัญญา คุณศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทฺธบูชา

คำควรกล่าวอธิบายอันใดอยู่, ข้าพเจ้าจัก
กล่าวคำควรกล่าวอธิบายนั้นข้างหน้า.

ยสฺส ลกฺขณตฺตยสฺส ภาวา ขนฺธสฺส
อนิจฺจสมฺมตฺตา, ตสฺมี ลกฺขณตฺตเย
อนิจฺจตาสมฺมตฺตาติ "อนิจฺจตาติ เตสฺสเยว
อุปฺปาทวณฺณตฺตฺตฺน"ติ วตฺวา วิเสสโต
ธมฺมานํ ขณิกนิโรเธ อนิจฺจตาโวหารโรติ
หสฺเสนโต "หุตฺวา อภาโว วา"ติอาทิมาห.
ตตฺถ อุปฺปาทปฺพุทฺตฺตา อภาวสฺส
หุตฺวาตฺถ. เตน ปากภาวปฺพุทฺตฺตํ
วินาสภาวสฺส หสฺเสติ. เตเนวภาเรนาติ
นิพฺพุตฺตนาภาเรณ จ. ขณฺภเภาเรนาติ
ขณิกนิโรเธน. ตสฺสา อนิจฺจตายาติ
ขณิกภฺงฺคฺสงฺขาทาย อนิจฺจตาย. ตาย
อนุปฺสฺสนายาติ ยถาวุตฺตาย อนิจฺจา-
นุปฺสฺสนาย. สมนฺนาคโตติ สมฺภุคฺคฺภูโต
โยคาวจโร.

สมันตฺตฺวา อนิจฺจํ ย่อมได้ในชั้น
ทั้งหลาย เพราะมีลักษณะ ๓ ใด, สมันตฺตฺวา
อนิจฺจตา ก็ย่อมได้ในลักษณะ ๓ นั้น เพราะ
เหตุั้น ท่านอาจารย์ครั้งกล่าวว่า "บทว่า
อนิจฺจตา ได้แก่ภาวะที่เกิดขึ้นดับไป และ
เป็นประการอื่นแห่งชั้นเหล่านั้นนั่นเอง"ดังนี้
แล้ว เมื่อจะแสดงว่า โดยพิเศษธรรมทั้ง-
หลายมีโวหารว่า อนิจฺจตา ในเพราะ
ความดับไปในขณะ ดังนี้ จึงกล่าวว่า "หรือ
ได้แก่ภาวะที่มีแล้วกลับไม่มี" ดังนี้ เป็นต้น.
ในคํานั้น ท่านใช้ศัพท์ว่า หุตฺวา มีแล้ว
เพราะธรรมที่จะกลับไม่มี จะต้องมีความ
เกิดขึ้นก่อน. ด้วยคํานั้น ท่านแสดงว่าธรรม
ที่มีความพินาศไปนั้น ต้องมีความแก่ห้อม
ก่อน. คำว่า โดยอาการนั้นนั่นแหละ คือโดย
อาการที่บังเกิดนั้นนั่นแหละ. คำว่า โดย
แตกดับไปในขณะ คือโดยความดับที่มีในขณะ.

คุณสุภัทฺฐญา ดุจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา.

คำว่า (ด้วยอำนาจ)แห่งอนิจจานั้น คือ (ด้วยอำนาจ) แห่งอนิจจตาที่เรียกว่า ความแตกดับในขณะ. คำว่า ด้วยอนุปัสสนานั้น คือ ด้วยอนิจจानุปัสสนาตามที่กล่าวแล้ว. คำว่า บุคคลผู้ถึงพร้อม ได้แก่พระโยคาวจรซึ่งเป็น ผู้พร้อมเพียง.

ชโย สงฺขารานํ วินาโส, วิรุชฺชนํ เตสํ เอว วิรุชฺชนํ วิราโค; ชโย เอว วิราโค ชยวิราโค, ชณฺณิโรโธ. อจฺจนฺตเมตฺต เอกสฺมี อธฺกเต สงฺขาร วิรุชฺชนฺติ นิรุชฺชนฺตีติ อจฺจนฺตวิราโค นิพฺพานํ. เตนาท "ชยวิราโค สงฺขารานํ ชณฺณโค, อจฺจนฺตวิราโค นิพฺพานํ"ติ. ตทฺทฺยวเสณ ปวตฺตติ ชยวิราคานุปัสสนา วเสณ วิปัสสนาย, อจฺจนฺตวิราคานุปัสสนา วเสณ มกฺกสฺส ปวตฺติ โยเชตฺตพฺพา. อารมฺมณโต วา วิปัสสนาย ชยวิราคานุปัสสนาวเสณ ปวตฺติ, ตณฺนินฺนทาวโต อจฺจนฺตวิราคานุปัสสนาวเสณ, มกฺกสฺส ปน

ชื่อว่าชยะ (ความสิ้นไป) ได้แก่ความ พินาศไป, คือความคลายไปแห่งสังขารทั้งหลาย ความย่อยยับไปแห่งสังขารเหล่านั้น นั่นเอง ชื่อว่าวิราคะ (ความคลายไป), ชยะนั่นเองเป็นวิราคะ จึงชื่อว่าชยวิราคะ, ได้แก่ความดับไปอันมีในขณะ. พระนิพพาน ชื่อว่าอัจจันตวิราคะ เพราะอรธว่า เป็น ธรรมอย่างหนึ่งที่เมื่อบุคคลบรรลุแล้ว สังขารทั้งหลายก็ย่อมคลายไป คือดับไปแน่นอน. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ความแตกดับไปในขณะ แห่งสังขารทั้งหลาย ชื่อว่าชยวิราคะ, พระนิพพานชื่อว่าอัจจันตวิราคะ" ดังนี้. คำว่า ที่เป็นไปด้วยอำนาจ

คุณสุกัญญา คุณศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อสมฺโมทโต ขยวิราคานุสฺสนาวเสน แห่งวิราคะทั้ง ๒ ความว่า สำหรับวิปัสสนา
 อารมฺมณโต อจฺจนฺตวิราคานุสฺสนาวเสน พึ่งประกอบความเป็นไป ด้วยอำนาจแห่งการ
 ปวตฺติ เวทิตฺตพฺพา. "เอเสว นโย"ติ ตามพิจารณาเห็นขยวิราคะ, สำหรับมรรค
 อิมินา ยสฺมา วิราคานุสฺสนาปเท^๑ พึ่งประกอบความเป็นไป ด้วยอำนาจแห่งการ
 วุตฺตนยานุสาเรน "เทวธา นิโรธา ตามพิจารณาเห็นอัจจันตวิราคะ. อีกอย่างหนึ่ง
 ขยนิโรโธ จ อจฺจนฺตนิโรโธ จา"ติ พึ่งทราบว่าวิปัสสนามีความเป็นไปด้วยอำนาจ
 เอมมาทิตฺตถวณฺณํ อติทิสฺติ, ตสฺมา การตามพิจารณาเห็นขยวิราคะ โดยอารมฺณ
 วิราคะจฺจเน นิโรธปทํ ปกฺขชิปิตฺวา "ชโย (กระทำขยวิราคะให้เป็นอารมฺณ), มีความ
 สงฺขารานํ วินาสิตฺวา"ติอาทินา อิตฺ วุตฺตนเยน เป็นไป ด้วยอำนาจแห่งการตามพิจารณาเห็น
 ตสฺส อุตฺถวณฺณนา เวทิตฺตพฺพา. อัจจันตวิราคะ โดยภาวะที่น้อมไปใน
 อัจจันตวิราคะนั้น, ส่วนมรรค มีความเป็นไป
 ด้วยอำนาจการตามพิจารณาเห็น ขยวิราคะ
 โดยอสมฺโมทะ(ไม่ลุ่มหลง), มีความเป็นไป
 ด้วยอำนาจการตามพิจารณาเห็น อัจจันต-
 วิราคะโดยอารมฺณ. ด้วยคำว่า "กัมมึนฺย
นึนฺทะเล" นี้ เพราะเหตุที่บังถึงอรรถาธิบาย
 มีอย่างนี้ว่า "ชื่อว่านิโรธมี ๒ อย่างคือ
 ขยนิโรธและอัจจันตนิโรธ" ดังนี้เป็นต้น ตาม

^๑ ฉ. วิราคานุสฺสี-ปเท.

ทำนองแห่งนัยที่ได้กล่าวไว้ในบทว่า วิราคา-
นุปัสสนา, ฉะนั้น บัดนี้พึงใส่บทว่า
นิโรธ แทนที่บทว่าวิราคะ แล้วทราบอรรถา-
ธิบายแห่งบทว่านิโรธานุปัสสนันั้น ตามนัยที่
ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วในที่นี้ ด้วยคำว่า
"ชื่อว่าขยะ(ความสิ้นไป) คือความพินาศไป
แห่งสังขารทั้งหลาย" ดังนี้ เป็นต้นเถิด.

ปฏินิสฺสชฺชนํ ปหาตพฺพสฺส ตทฺทกฺวเสณ
วา สมฺมุจฺเจทฺวเสณ วา ปริจฺจุชฺชนํ
ปริจฺจาภฺปฏินิสฺสคฺโค. ตถา สพฺพปฺปณินิ
ปฏินิสฺสคฺกุญฺเต วิสงฺขาราเร อคฺคฺตโน
นิสฺสชฺชนํ, ตนฺนินฺนตฺตาย วา ตทฺทามฺมตฺตาย
วา ตคฺคฺต ปกฺขชฺชนํ ปกฺขชฺชนปฏินิสฺสคฺโค.

ความปล่อยไป คือบริจาคละสังขารที่ควรละ
ด้วยอำนาจการบริจาคละเป็นตังคะ หรือด้วย
อำนาจการบริจาคละเป็นสมุจฺเจท ชื่อว่า
ปริจฺจาภฺปฏินิสฺสคฺคะ. เช่นเดียวกัน ความ
ปล่อยตนไปในวิสงฺขาร(พระนิพพาน) อันเป็น
ที่ปล่อยอุปธิทั้งปวง, คือความแล่นไปใน
พระนิพพานนั้น โดยภาวะที่มีใจโน้มไปใน
พระนิพพานนั้นก็ดี โดยภาวะที่มีพระนิพพาน
นั้นเป็นอารมณ์ก็ดี ชื่อว่า ปกฺขชฺชนปฏินิสฺสคฺคะ.

ตทฺทกฺวเสณาติ เอตฺตฺต อนิจฺจานุปฺสฺสนา
ตาว ตทฺทกฺบฺปหานวเสณ นิจฺจุสฺสณํ
ปริจฺจุชฺชติ, ปริจฺจุชฺชนํติ จ ตถา อปฺปวตฺตติย

ในคำว่า ด้วยอำนาจการละเป็น
ตังคะ นี้ มีอรรถาธิบายว่า ก่อนอื่น
อนิจฺจานุปฺสฺสนา ย่อมบริจาคนิจฺจุสฺสณฺญา ด้วย

เย "นิจฺจนุ"ติ กถวเสน กิเลสา, อำนางการละเป็นตังคะ, อนึ่ง ธรรม
 ตมมูลกา อภิสังขาราร, ตพฺภยมูลกา จ เหล่าใดคือกิเลสทั้งหลาย อภิสังขารที่มีกิเลส
 วิปากา ขนฺธา^๑ อนาคเต อูปฺขุเชยฺย, เหล่านั้นเป็นมูล และวิปากชั้นทั้งหลายที่มี
 เต สพฺเพปี อูปฺวัตติกรวเสน ปริจฺจชติ, กิเลสกับอภิสังขารทั้งสองนั้นเป็นมูล พึงเกิด-
 ตถา ทุกขสณฺญาทโย. เตนาท "วิปัสสนา
ที ททงควเสน สทฺธิ ขนฺธาภิสังขารเอ
กิเลสเอ ปริจฺจชติ"ติ.

อำนางการละเป็นตังคะ, อนึ่ง ธรรม เหล่าใดคือกิเลสทั้งหลาย อภิสังขารที่มีกิเลส
 เหล่านั้นเป็นมูล และวิปากชั้นทั้งหลายที่มี กิเลสกับอภิสังขารทั้งสองนั้นเป็นมูล พึงเกิด-
 ขึ้นได้ในอนาคต ด้วยอำนาจแห่งความยึดถือ ว่า "เที่ยง" ในเมื่อมันไม่เป็นไปอย่างนั้น,
 อนิจจานุปัสสนา เมื่อจะบริจาคนั้น ย่อมบริจาคนั้น
 ธรรมเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ด้วยอำนาจการ
 กระทำไม่ให้เป็นไป, ทุกขานุปัสสนาเป็นต้น
 ย่อมละสุขสัญญาเป็นต้น อย่างนั้นเหมือนกัน.
 เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"จริงอยู่ วิปัสสนาย่อมบริจาคนิเลสทั้งหลาย
พร้อมทั้งชั้นและอภิสังขาร ด้วยอำนาจ
การละเป็นตังคะ" ดังนี้.

สังขตโทสทสฺสเนนาติ สังขเต
 เถภูมิกะ สังขารคเต อนิจฺจตาที-
 โทสทสฺสเนน. นิจฺจาทิภาเวน ตพฺพิปริเต.
ตนนินฺนตายาทิ ตทธมฺมุตตาย. ปกฺขนททีติ

คำว่า เพราะเห็นโทษในสังขตะ คือ
 เพราะเห็นโทษ คือความเป็นของไม่เที่ยง
 เป็นต้น ในสังขตะ คือในสังขารที่เป็นไป
 ในภุมิ ๓. (พระนิพพาน) ชื่อว่ามัสภาวะ

^๑ ฉ. วิปากกฺขนฺธา.

อนุปัสติ อนุปัสนุตฺติ วีย โทติ. สฺทฺธิ ตรงข้ามกับสังขตะนั้น ก็โดยความเป็นของ
ชนธามิสฺงาเรหิ กิเลส ปริจฺจชตีติ เพียงเป็นต้น. บทว่า ตฺนฺนินฺนตาย แปลว่า
 มกุเคน กิเลสสุ ปริจฺจตฺเตสุ อวิปาก- โดยภาวะที่ มีใจโน้มไปในพระนิพพานนั้น.
 รมฺมตาปาทเนน อภิสฺงาธา, ตมฺมุลกา คำว่า แล่นไป ได้แก่ตามเข้าไปคือเป็นจุด
 ชนธา อนุปฺตฺติรทฺทาเวณ ปริจฺจตฺตา ตามเข้าไป. คำว่า (มรรค) ย่อมสละกิเลส
 นาม โทณฺตีติ สฺพเพหิ เต มกุโค ปริจฺจชตีติ ทั้งหลายพร้อมทั้งสังขและอภิสฺงาธา ความว่า
 วุตฺตํ. อุกฺขมฺปิตี วิปสฺสนาญานํ, มกุคฺคาณญ. เมื่อกิเลสทั้งหลาย ถูกมรรคบริจาคไปแล้ว
 มกุคฺคาณญฺหิ ทิ โคตรฺภฺญาณสฺส อนุ ปจฺจา อภิสฺงาธาทั้งหลาย ก็ชื่อว่าเป็นอันถูกบริจาค
 นิพฺพานทสฺสนโต "อนุปฺสสนา"ติ วุจฺจติ. ไปแล้ว โดยการทำให้ถึงความเป็นธรรมที่
หาวิปากมิได้, ชั้นทั้งหลายที่มีกิเลสและ
อภิสฺงาธาเหล่านั้นเป็นมูล ก็ชื่อว่าเป็นอันถูก
บริจาคไปแล้ว โดยความเป็นของควรแก่
ความไม่เกิดขึ้น เพราะเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า
มรรคยอมบริจาคธรรมเหล่านั้น แม้ทั้งหมด.
 คำว่า ธรรมชาติ แม้ทั้ง ๒ ได้แก่วิปสฺสนาญาน,
และมรรคญาน. จริงอยู่ แม้มรรคญานก็
เรียกว่า "อนุปฺสสนา" ได้ เพราะเห็น
พระนิพพาน ตาม คือภายหลังโคตรภฺญาณ.

วสฺทธรรมททภฺกกา บ.พ.๓.๓-๑๕

คุณสุกฺกญา ดุจศรีวิษฺร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

โสฬสวตถุวเสน จาติ โสฬสนัน
วตถุณี วเสนาปี วจุจมานสนุตถาวาที-
วเสนาปีติ. สมุจฺจยญฺโจ จ-สทโท.
"อานาปานสฺสตี ภาวิตา"ติ ปทํ อานेतฺวา
สมฺปนฺนิตฺทพฺ.

คำว่า โสฬสวตถุวเสน จ ความว่า
แม้ด้วยอำนาจแห่งภาวะที่สงบ เป็นต้น ที่กล่าว
ไว้ แม้โดยเกี่ยวกับวัตถุ ๑๖. จ ศัพท์มี
อรรถว่ารวบรวม. ฟังนำบทเข้ามาเชื่อมกัน
ว่า "อานาปานสฺสตี ภาวิตา" อานาปานสติ
ที่ภิกษุทำให้เกิดแล้ว.

๒๓๑). อสุสํตี อานาปานสฺสตีสมํธิสฺส.
กามวิตกฺกาทีวิตกฺกุปฺเจสมตฺถตฺตายปี มหา-
นิสฺสตา เวทิตฺทพฺาติ สมฺปนฺนโธ. อฺยฺนติ
อานาปานสฺสตีสมํธิ. อฺจฺจวฺจเจสฺ
อารมฺมเณสฺ ปวตฺติเยว อฺโต จฺโต จ
จิตฺตสฺส วิธํวณํ.

๒๓๑). คำว่า แห่งอานาปานสตินี้ คือ
แห่งอานาปานสติสมํธิ. เชื่อมความว่า ฟัง
ทราบความเป็นของมีอานิงสงมมาก แม้โดย
ความเป็นธรรมที่สามารถตัดวิตก มีกามวิตก
เป็นต้นได้. คำว่า สมํธินี้ คืออานาปานสติ-
สมํธิ. ความเป็นไปในอารมณ์ทั้งหลายทั้งสูง
ทั้งต่ำนั้นเทียบ ชื่อว่าความพล่านไปข้างนั้น
ข้างนี้แห่งจิต.

วิชฺชา นาม มคฺโค. วิมฺตติ ผล.
มฺลภาโว วิปฺสฺสนาย ปาทกภาโว. วิมฺตติ.
จตฺตารโ สตีปฺญฺจฺจเน ปรีปฺเรติ
กายานุปสฺสนาทีนํ จตฺตุนํ อนุปสฺสนานํ

มรรค ชื่อว่าวิชชา. ผล ชื่อว่า
ความเป็นมาทแห่งวิปัสสนา ชื่อว่า
ความเป็นมฺล. ชื่อว่าย่อมนำสติปฏิฐาน ๔
ให้บริบูรณ์ เพราะการเจริญอานาปานสตินั้น

อนุปวิสติ อนุปวิสนุตํ วย โทติ. สหฺธิ ตรงข้ามกับสังขตะนั้น ก็โดยความเป็นของ
ขณฺธาภิสงฺขารเอหิ กิเลส ปริจฺจชฺตีติ เพียงเป็นต้น. บทว่า ตฺนนินฺตตาย แปลว่า
 มกฺเคน กิเลสํสฺส ปริจฺจตฺเตสฺส อวิปาก- โดยภาวะที่ มีใจน้อมไปในพระนิพพานนั้น.
 วมฺมตฺปาทเนน อภิสงฺขาราร, ตมฺมุลกา คำว่า แล่นไป ได้แก่ตามเข้าไปคือเป็นจุด
 ขนฺธา อนุปฺตฺติรทฺทาวเณ ปริจฺจตฺตา ตามเข้าไป. คำว่า (มรรค) ย่อมสละกิเลส
 นาม โทณฺตีติ สฬฺเพปิ เต มกฺโค ปริจฺจชฺตีติ ทั้งหลายพร้อมทั้งขันธ์และอภิสงฺขาร ความว่า
 วุตฺตํ. อุกฺขมฺปีติ วิปัสสนาญาณํ, มกฺคญาณญฺ. เมื่อกิเลสทั้งหลาย ถูกมรรคบริจาคไปแล้ว
 มกฺคญาณมฺปิ หิ โคตรฺรญาณสฺส อนุ ปจฺฉา อภิสงฺขารทั้งหลาย ก็ชื่อว่าเป็นอันถูกบริจาค
 นิพฺพานทสฺสนโต "อนุปัสสนา"ติ วุจฺจติ. ไปแล้ว โดยการทำให้ถึงความเป็นธรรมที่
 หาวีปากมิได้, ขันธ์ทั้งหลายที่มีกิเลสและ
 อภิสงฺขารเหล่านั้นเป็นมูล ก็ชื่อว่าเป็นอันถูก
 บริจาคไปแล้ว โดยความเป็นของควรแก่
 ความไม่เกิดขึ้น เพราะเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า
 มรรคยอมบริจาคธรรมเหล่านั้น แม้ทั้งหมด.
 คำว่า ธรรมชาติแม้ทั้ง ๒ ได้แก่วิปัสสนาญาณ,
 และมรรคญาณ. จริงอยู่ แม้มรรคญาณก็
 เรียกว่า "อนุปัสสนา" ได้ เพราะเห็น
 พระนิพพาน ตาม ก็ภายหลังโคตรญาณ.

วสฺพธมฺมรคฺคทาทฎกา บ.พ.๓.๓-๑๕

คุณสุกัณฺญา ดุจศรีวัชร
สร้างต้นฉบับ พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โสฬสวัตถุวเสน จาติ โสฬสนัน
วัตถุณั วเสนาปี วุจฺจมานสนฺตภาวาทิ-
วเสนาปีติ. สมฺมจฺจยญฺโจ จ-สทฺโท.
"อานาปานสฺสตี ภาวิตา"ติ ปทึ อานะตฺวา
สมฺพนุธิตฺทฬ.

คำว่า โสฬสวัตถุวเสน จ ความว่า
แม้ด้วยอำนาจแห่งภาวะที่สงบเป็นต้น ที่กล่าว
ไว้ แม้โดยเกี่ยวกับวัตถุ ๑๖. จ ศัพท์มี
อรรถว่ารวบรวม. ฟังนำบทเข้ามาเชื่อมกัน
ว่า "อานาปานสฺสตี ภาวิตา" อานาปานสติ
ที่ภิกษุทำให้เกิดแล้ว.

๒๓๗. อัสสาตี อานาปานสฺสตีสมามิสฺส.
กามวิตกฺกาทิวิตกฺกุปฺจฺเจตสมตฺตตายปี มหา-
นิสฺสตา เวทิตฺทฺพาติ สมฺพนุโธ. อฺยฺนติ
อานาปานสฺสตีสมามิ. อฺจฺจาวเจสฺ
อารมฺมเณสฺ ปวตฺติเยว อิโต จิโต จ
จิตฺตสฺส วิชานั.

๒๓๗. คำว่า แห่งอานาปานสตินี้ คือ
แห่งอานาปานสติสมามิ. เชื่อมความว่า ฟัง
ทราบความเป็นของมีอันสงส์มาก แม้โดย
ความเป็นธรรมที่สามารถตัดวิตก มีกามวิตก
เป็นต้นได้. คำว่า สมามินี้ คืออานาปานสติ-
สมามิ. ความเป็นไปในอารมณ์ทั้งหลายทั้งสูง
ทั้งต่ำนั้น เทียบ ชื่อว่าความพล่านไปข้างนั้น
ข้างนี้แห่งจิต.

วิชฺชา นาม มคฺโค. วิมฺตติ ผล.
มฺลภาโว วิปสฺสนาย ปาทกฺภาโว. วิมฺตติ.
จตฺตารो สตีปฺภูจฺจาเน ปรีปฺเรติ
กายานุปสฺสนาทีนั จตฺตุนัน อฺนุปสฺสนานั

มรรค ชื่อว่าวิชชา. ผล ชื่อว่า
วิมตติ. ความเป็นมาทแห่งวิปัสสนา ชื่อว่า
ความเป็นมฺล. ชื่อว่าย่อมทำสติปฺภูฐาน ๔
ให้บริบูรณ์ เพราะการเจริญอานาปานสตินั้น

คุณสุกัญญา คุณศรีวัชร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธานุชา

วเสน ตสฺสา ภาวนาย ปวตฺตโนโต. สฺตฺต
สมฺโพชฌงฺเก ปริปุเรตฺติ โพชฌงฺกภาวนาย
 วนา สติปฺภฺฐานภาวนาปาริปุริยา อภาวโต.
วิชฺชาวิมุตฺติ ปริปุเรตฺติ โพชฌงฺกภาวนาย
 ตาสฺ สฺชีขาปฺตฺตภาวโต. จฺริมกานนฺติ
 อนฺติมกานํ.

เป็นไปด้วยอำนาจแห่งอนุปัสสนา ๔ มีกายา-
 อนุปัสสนาเป็นต้น. ชื่อว่า ยอมทำโพชฌงค์ ๗
ให้บริบูรณ์ เพราะเว้นการเจริญโพชฌงค์เสีย
 ก็ไม่มีความบริบูรณ์ แห่งการเจริญสติปัฏฐาน.
 ชื่อว่า ยอมทำวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์
 เพราะวิชาและวิมุตติเหล่านั้น มีอันถึงยอด
 ได้ ก็ด้วยการเจริญโพชฌงค์. คำว่า จฺริมกะ
 ได้แก่มืดที่สุด.

๒๓๘. นิโรธวเสนาติ นิรุชฺฌนวเสน.
ภวจฺริมกาติ ภววเสน จฺริมกา
 นีหีนภวปฺวตฺติโน^๑ ตถา ณานจฺริมกา
 เวทิตพฺพา. จฺตฺติจฺริมกาติ จฺตฺติยา จฺริมกา
 จฺตฺติภฺชฌนปฺวตฺติโน^๑ สพฺพปริโยสานกา.
ตสฺมาติ ติสฺส ภเวสฺส นีหีนเ กามภเว
 ปวตฺตโนโต. เตตฺติ อสฺสสํสพฺสสํสา. ปฺรโตตฺติ
 เภฏฺฐา. ยสฺมา วิภฺงฺกฺกุญฺจกถาย^๒ รูปธมฺมมานํ
 โสฬสจฺิตฺตฺกฺขณายุกฺกา วิภาวิตา, ตสฺมา

๒๓๘. บทว่า นิโรธวเสน แปลว่าโดย
 เกี่ยวกับความดับ. คำว่า ภวจฺริมกะ ได้แก
 มืดที่สุด โดยเกี่ยวกับภพ คือมีความเป็นไป
 ในภพชั้นต่ำ. พึงทราบณานจฺริมกะโดยนัย
 เดียวกันนั้น. คำว่า จฺตฺติจฺริมกะ ได้แก่มืดที่สุด
 ด้วยจฺตฺติ คือลมหายใจที่มีความเป็นไปใกล้
 ขณะจฺตฺติ เป็นลมหายใจครั้งสุดท้ายของ
 ทั้งหมด. คำว่า เพราะฉะนั้น คือเพราะใน
 บรรดาภพ ๓ มีความเป็นไปในภพชั้นต่ำคือ

^๑ ส. . . . วตฺติโน.
^๒ สมฺโมหริโนทนี. ๓๓.

"โสฬสเมเน จิตฺเตน สหฺธิ อูปฺปชฺชิตฺวา"ติ
 วุตฺตํ. จฺติจิตฺตสฺส ปฺรโตติ วา จฺติจิตฺตํ
 อวธิภาเวน คเหตุวา ตโต โอรํ โสฬสเมเน
จิตฺเตน สหฺธิ อูปฺปชฺชิตฺวาติ เอวมฺปน อตฺถเ
 คยฺหมาเน สตฺตรสจฺจิตฺกขณายุกตาว
อสุสํสปฺสํสํสํสํ วุตฺตา โหติ.

กามภพ (จึงชื่อว่าภวจริมกะ). บทว่า เต
โยค อสุสํสปฺสํสํสํ แปลว่า ลมหายใจเข้า
 และลมหายใจออก. คำว่า เบองหน้า
 (จฺติจิต) ได้แก่ก่อนหน้า. เพราะเหตุที่ท่าน
 ได้แจ้งไว้ ในอรรถกถาพระวิงค์แล้วว่ารูป-
 ธรรมทั้งหลายมีอายุเท่า ๑๖ ขณะจิต,
 ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "เกิดขึ้น
พร้อมกับังจิตดวงที่ ๑๖" ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง
 คำว่า เบองหน้าจฺติจิต ความว่า ท่านถือเอา
 จฺติจิตโดยเป็นเขตแดน กล่าวว่่า เกิดขึ้น
พร้อมกับังจิตดวงที่ ๑๖ นับถอยลงมาจากจฺติจิต
 นั้น ดังนี้ ก็เมื่อถือเอาความหมายอย่างนั้น
 ก็กล่าวได้ว่าลมหายใจเข้าและลมหายใจออก
 มีอายุเท่ากับ ๑๖ ขณะจิต.

อิเม กิร อิมํ กมฺมฏฺฐานํ อนฺยุตฺตสฺส
 ภิกฺขุโน ปากฺกฺวา โหนฺตีติ อาเนตฺวา
สมฺพนฺโธ. ตตฺถ การณฺมาท "อานา-
ปานารมฺมณฺสฺส สฺฏฺจ ปฺริคฺคหิตฺตฺตา"ติ.

พึ้งนำบทเข้ามาเชื่อมกันว่า อิเม กิร
 อิมํ กมฺมฏฺฐานํ อนฺยุตฺตสฺส ภิกฺขุโน ปากฺกฺวา
 โหนฺตี คั้งนี้เกิด. ในบทเหล่านั้น ท่านกล่าว
 ถึงเหตุไว้ว่า "เพราะความที่อารมณ์ คือ

คุณสุกัณญา ดุจศรีวิชัย
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตเมวตฺถํ วิภาเวตฺถํ "จตุจิตตสฺส"ติอาหิ
วุตฺถํ.

ลมหายใจ เข้าและออก เชือกกำหนดถือเอาได้
เป็นอย่างดีแล้ว" ดังนี้. ประสงค์จะเปิดเผย
เนื้อความนั้นนั่นแหละ จึงกล่าวว่า "จตุ-
จิตตสฺส" ดังนี้ เป็นต้น.

ตตถ อายุนฺตรํ นาม ชีวิตนฺตรํ
ชวันกฺขณาวธิ. ธมฺมตาเยวาทิ สภาเวเนว,
รฺจิวเสเนวาทิ อุตฺโต.

ในบรรดาบทเหล่านั้น ชื่อว่าชีวิตันอายุ
ได้แก่ชีวิตันชีวิต คือชอบเขตแห่งขณะเป็นอยู่.
คำว่า ตามธรรมดานั้นเทียว คือตามปกติ
นั้นเทียว, ความว่า ตามความพอใจนั้นเทียว.

จนฺทาลอกํ โอบโลเกตฺวาทิ ชฺชตฺถนฺตฺเต
ปโทสเวลาย สมนฺตโต อาสิณฺจมานชฺเรธา
วिय คคนตลํ, รชตปฏฺฐสฺสทิสวาลิกาสนฺตตฺตจ
ภฺมิกาคํ ทิสฺวา "รมณฺเีย วตายํ กาโล,
เทโส จ มม อชฺฆมาสยสฺสทิส, กิวจิริ น
โซ อยํ ทุกฺขภาโร วิหิตฺโพ"ติ อุตฺตโน
อายุสงฺขารเว อฺปฺธาเรตฺวา ปริกฺขิเณติ
อฺธิปฺปาโย. เลขํ กตฺวาติ จงฺกเม ทิริยํ
เลขํ กตฺวา.

คำว่า แลดูแสงจันทร์ อธิบายว่า
ในเวลาพลบค่ำคราวข้างขึ้น เห็นท้องฟ้า
เหมือนมีธารน้ำนม ราครดอยู่โดยรอบด้าน,
และเห็นภุมมิกาค อันคาดด้วยหาดทรายขาว
เหมือนปูด้วยแผ่นเงินแล้ว ก็คิดว่า "เวลา
และสถานที่นั้นน่ารื่นรมย์หนอ เหมือนอัยยาศัย
ของเรา, เราจะต้องแบกภาระคือทุกขันธ์ไป
อีกนานสักเท่าไรกันหนอ" ดังนี้ ตรวจสอบ
อายุสังขารของตัวเอง ทราบว่าหมดสิ้น
แล้ว. คำว่า ทำรอยขีดไว้ คือทำรอยขีดไว้
บนที่จงกรมไปทางขวาง.

คุณสุกัญญา ดุจศรีวิชัย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อนนุญเขตตาติ
ภาเวยยาติ อตุโถ.

อนนุญเขยย,

บทว่า อนนุญเขต แปลว่าพึงประกอบ
เนื่อง ๆ, ความว่าพึงเจริญ.

อานาปานสูสติทเทส วณณา นิฏจिता.

พรรณณาอานาปานสูตินิกเทศ
จบแล้วด้วยประการฉะนี้.

อุปสมานสูสติภาวณณา

พรรณณาภาวณณาด้วยอุปสมานสูติ

๒๓๗. เอวนติ ยถาวุตเตน วิราคาทิ-
คณานสูสรณูปกาเรน. สพพทุกขุปสม-
สงฆาตสูสาติ ทุกขทุกขาทิเกท สพพมฏิ
ทุกขี อุปสมุมติ เอตุดาติ สพพทุกขุปสโมติ
สงฆาตพพสูส.

๒๓๗. คำว่า ตามประการที่ตรัสไว้
คือตามประการคือการระลึกเนื่อง ๆ ซึ่งคุณ
มีวิราคะคุณเป็นต้น ตามที่ได้ตรัสไว้. คำว่า
กล่าวคือธรรมอันเป็นที่เข้าไปสงบทุกขที่ทั้งปวง
คือที่เรียกว่า สพพทุกขุปสโม เพราะอรรถว่า
เป็นที่เข้าไปสงบทุกข อันต่างด้วยทุกขทุกข
เป็นต้นแม้ทั้งปวง.

"ปณตติธรรมมา"คืออาทิสู อสกาโวปี
ฉาณณ ธารียติ อวธารียตีติ ธมโมติ

แม้สิ่งที่มีใช้สภาวะก็เรียกว่า ธรรม
ได้ เหมือนอย่างในคำว่า "บัญญัติธรรม"

วุจฺจตีติ ตโต วิวุจฺเตนุโต "ธมฺมาติ" เป็นต้น เพราะอรรถว่าบัดนี้ตทฺรงไว้ คือ
สภาวา"ติ อาท. ภาวํ ปรมตฺตโต กำหนดได้ด้วยญาณ เพราะเหตุนี้ ท่าน
 วิชฺชमानตา ภาโว, สท ภาเวนาติ อาจารย์เมื่อจะคัด (เอาพระนิพพาน)ออก
สภาวา, สจฺฉิกตฺตปรมตฺตโต ลพฺภมานุรูปาติ จากธรรมที่มีใช้สภาวะนั้น จึงกล่าวว่
 อตฺตโต. เต หิ อตฺตโน สภาวสฺส ธารณโต "คำว่าธรรมทั้งหลาย ได้แก่สภาวะทั้งหลาย"
 ธมฺมาติ, ยถาวุจฺเตนญฺเณ สภาวาติ จ ดังนี้. ความมี คือความเป็นสิ่งที่มีอยู่โดย
 วุจฺจนฺติ. สฺงคฺมฺมาติ ปจฺจยสโมธานลกฺขณฺณ ประมัตต์ ชื่อว่าภาวะ, ชื่อว่าสภาวะ ก็เพราะ
 สํกฺกเมณ สมนิปตฺติวา. สฺมาคฺมฺมาติ ตสฺสเว อรรถว่าเป็นไปกับภาวะ, ความว่า ได้แก่
 เววจณํ. ปจฺจเยหีติ อนุรูปฺเท ปจฺจเยหี. สิ่งที่ทำได้โดยเป็นของมีจริง เป็นประมัตต์.
กตาติ นิพฺพตฺติตา. อกตาติ เกหิจิปี จึงอยู่ สิ่งเหล่านั้น ท่านเรียกว่า ธรรม
 ปจฺจเยหี น กตา. อสงฺขตาติ ปุถฺวจนสฺส^๑ เพราะกิริยาที่ทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน, และ
 การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมว. อคฺคฺมกฺขายตีติ เรียกว่าสภาวะ ก็โดยความหมายตามที่กล่าว
 อคฺโค อคฺขายตี, ม-กาโร ปทสนฺธิโร. แล้ว. บทว่า สฺงคฺมฺม (สมคบกันแล้ว) ได้แก่
 โส อสงฺขตลกฺขโณ สภาวธฺมโม วิราโคติ ประชุมกัน โดยการถึงพร้อมกัน ที่มีการตั้งลง
 ปจฺเจตฺตพฺโพ วิรัชฺชติ เอตฺต สํกฺกิลฺลส- พร้อมกันแห่งปัจจัยเป็นลักษณะ. บทว่า
 ธฺมโมติ. นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา สฺมาคฺมฺม (มาพร้อมกันแล้ว) เป็นคำไวพจน์
 ปวตฺตมาเนน อริยมคฺเคน ปหียามานา ของบทว่า สฺงคฺมฺม นั้นนั่นเอง. คำว่า

^๑ ฉ. นีวตฺเตนุโต.
^๒ ฉ. พหฺวจนสฺส.

มานมหาทโย ตั ปตุวา ปหิยฺนติ (ที่ถูกต้อง) ปัจจัยทั้งหลาย ได้แก่ปัจจัยที่เหมาะสม
 นามาติ อาท "ตั อากมฺม ๆเปฯ ทั้งหลาย. คำว่า สร้างขึ้น คือทำให้บังเกิด.
วินสฺสนตี"ติ. ตตฺถ "เสยฺโยทมสมฺ"ติ- คำว่า ไม่สร้างขึ้น คือที่ปัจจัยแม้ไหน ๆ ก็ไม่
 อาทินา มณฺณาวเสน ปวตฺตมาโน เอว^๑ สร้างขึ้น. เหตุแห่งคำพูดที่เป็นพหูวนะว่า
มานมโท. ปริสฺสาวํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกมโท อสงฺขตา ข้าพเจ้า ได้กล่าวไว้ในหนหลังแล้ว.
ปริสฺสมโท. อาทิสฺสทฺเทน ชาติมทาหีนํ บทว่า อคฺคกฺขายติ (กล่าวได้ว่าเป็นยอด)
สงฺกโท ทฺฏฺจพฺโพ. นิมฺมทาติ วิคตมทภาวา. ตตฺถเป็น อคฺโค อกฺขายติ, ม อักษร เป็น
อิมเมว หิ อตุถํ ทสฺเสตฺตํ "อมทา"ติ วุตฺตํ. ตัวกระทำการเชื่อมมท. สภาวธรรมที่มี
มทา นิมฺมทียนฺติ เอตฺถ อมทภาวํ วินาสํ ลักษณะเป็นอสังขตะนั้น พึงเชื่อได้ว่าเป็น
กจฺจนตีติ มทนิมฺมทโน. เอเสว นโย วิราคธรรม เพราะอรรถว่าเป็นที่สำรอก
เสสฺสเปสฺสปี. กามปิปาสาติ กามานํ สังกิเลสธรรม (บางแห่งว่าเป็นที่ไปปราศ
ปาตูกมฺยตา, กามตฺถา. กามคฺคฺคา เอว ราคะ). ความเมาทั้งหลายมีความเมาคือ
อาลียนฺติ เอตฺถ สฺตฺตาติ กามคฺคฺคฺคฺคา. มานะ (ความถือตัว) เป็นต้น เมื่อถูกพระ-
เตภูมิกํ วฏฺฏฺนฺติ ตีสุ ภูมีสุ กมฺมกิลเลส- อริยมรรคอัน เป็นไปกระทำพระนิพพานให้ เป็น
วิปากวฏฺฏํ. เอส อสงฺขตฺตมฺโม. อารมณ์ ละอยู่ ก็ชื่อว่าถูกละไปเพราะถึง
อปฺราปรภาวายาติ อปฺราปรํ โยนิอาทิตฺโต พระนิพพานนั้น เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์
โยนิอาทิตฺตภาวาย. อาพฺนฺตํ คณฺจฺกรณํ. จึงกล่าวว่า "มาถึงอสังขตธรรมนั้น เข้า ก็
สลีพฺพนํ ตุนฺนกรณํ. นิกฺขมณํ นิสฺสรณญฺจสฺส เป็นอันสร้างไป ฯลฯ ได้แก่พิณาศไป" ดังนี้.

^๑ อภ. ส. ๓๔/๒๘๕, ส. สพา. ๑๘/๑๐๕.

^๒ ฉ. ปวตฺโต มาโน เอว.

คุณสุกัญญา ดุจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ตถาย วิสโยโคเอวาติ อาท "วิสิยุตโต"ติ. โนบทเหล่านั้น มานะที่เป็นไปเกี่ยวกับความ
ถือตัวว่า "เราคือกว่า" เป็นต้นนั่นเอง ชื่อว่า
มานมตะ (ความเมาคือความถือตัว).
ความเมาที่อาศัยความเป็นชายเกิดขึ้น ชื่อว่า
ปุริสมตะ. ด้วย อาทิ ศัพท์ ฟังเห็นว่าท่าน
สงเคราะห์เอาชาติมตะ (ความเมาในชาติ
ตระกูล) เป็นต้นไว้. คำว่า สร้างเมา คือ
ความเมาปราศไป. ก็เพื่อแสดงความหมาย
นั้นแหละ ท่านจึงกล่าวว่า "หายเมา".
อสังขตธรรม ชื่อว่า มทินิมมตะ เพราะ
อรรถว่าเป็นที่ความเมาทั้งหลายสร้างไป คือ
ถึงความหายเมา ความพินาศไป. แม้ในบท
ที่เหลือก็มีนัยนี้แหละ. คำว่า ความกระหาย
กาม คือความใคร่จะดื่มค้ำกามทั้งหลาย,
ได้แก่กามคัณฑา. กามคุณนั่นเอง ชื่อว่า
กามคุณาลยะ (อาลัยคือกามคุณ) เพราะ
อรรถว่าเป็นที่สัตว์ทั้งหลายมาติดอยู่. คำว่า
วัฏฏะอันมีในภูมิ ๓ ได้แก่ วัฏฏะ คือ กรรม
กิเลส และวิบาก ในภูมิ ๓. บทว่า เอโส

คุณสุกัญญา ดุจศรีวัชร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ได้แก่สังขตธรรม. คำว่า เพื่อให้มีสืบต่อไป
 คือ เพื่อให้มีโยนิ(กำเนิด)เป็นต้น สืบต่อ ๆ
 ไปจากโยนิเป็นต้น. ชื่อว่ากิริยาที่ผูก ได้แก่
 กิริยาที่ทำให้เป็นเงื่อน. ชื่อว่ากิริยาที่เย็บ
 ได้แก่กิริยาที่ปะชุน. ก็ชื่อว่าการออกและการ
 สลักออกแห่งสังขตธรรมนี้ ได้แก่ความ
 พราจากตัดทานั่นเอง เพราะเหตุนี้ท่านจึง
 กล่าวว่า "พรากออก" ดังนี้.

เย กุณฺเณ นิมิตฺตํ กตฺวา มทนิมฺมทนาที-
 นามานิ นิพฺพานเ นินฺรุพฺพานิ, เต
 มทนิมฺมทนาตาทีเก ยถาวุตฺเต นินฺรุพฺพตฺติ-
 นิพฺพานคฺุณเ เอว คเหตุวฺวา อาห
 "มทนิมฺมทนาตาทีนํ คฺุณานํ วเสนา"ติ,
 น ปน มทา นิมฺมทียนฺตุติ เอเตนาติ
 เอวมาทีเก. เต हि อริยมคฺคคฺุณา. ภควตา
 อฺุสมคฺุณา วุตฺตาติ สฺมฺพบุโธ. กตฺถ ปน
 วุตฺตาติ ? อสังขตสฺยตฺตาทีสฺ^๑ ตตฺถ
สัจฺจนฺติ อวิตถํ. นิพฺพานํ हि เกนจि

ชื่อทั้งหลาย มีชื่อว่ามทนิมมทนะเป็นต้น
 นิยมใช้ในพระนิพพาน เพราะกระทำคุณ
 ทั้งหลายเหล่านี้ให้เป็นเหตุ, ท่านอาจารย์
 ถ้อยหาคุณของพระนิพพาน ที่ทำให้บังเกิดแล้ว
 อันมีความเป็นธรรมที่สร้างมาเป็นต้น ตาม
 ที่กล่าวแล้วเหล่านั้นนั้นเอง กล่าวว่า "โดย
เกี่ยวกับคุณมีความเป็นธรรมที่สร้างมาเป็น
ต้น" ดังนี้, แต่ท่านไม่ถ้อยหาคุณมีอย่างนี้ว่า
 ธรรมเครื่องย้ายีความมาเป็นต้น. เพราะว่
 ธรรมเครื่องย้ายีความ
 คือธรรมเครื่องย้ายีความ

^๑ ส. สพ. ๑๘/๔๔๑.

ปรียาเยน อสนฺตภาวภาวโต เอกิเสเนว (ซึ่งก็เรียกว่า มหนิมมณะ เหมือนกัน)
 สนฺตตฺตา อวิปรีตฺตฺเจเน สจฺจํ. เตนาท เป็นต้นเหล่านั้น เป็นคุณของพระอริยมรรค.
 "เอกิ หิ สจฺจํ, น พุคฺคิมตฺถิ"^๑ติ? ปารฺนฺติ เชื่อมความว่า ภควตา อุปสมฺคฺคา วุตฺตา.
 สํสารสฺส ปรีตฺรฺกฺตํ. เตนเภาท "คฺคฺโค" ถามว่า ก็ตรัสไว้ในที่ไหน ? ตอบว่า ตรัสไว้
 ปารคฺโค ติเล คฺคฺโค พฺราหมโณ"^๒ ในอสังขตสังยุต เป็นต้น. ในอุปสมคฺคาเหล่านั้น
 "อุปฺภา เตะ มนฺสฺเสสฺ, เย ชฺวา คำว่า สังธรรม คือธรรมที่ไม่ใช่ไม่แท้.
 ปารคามิโน"^๓ จ. สุทฺทสนฺติ จริงอยู่ พระนิพพานชื่อว่าสังจะ โดยความ-
 ปรมคฺคฺมรฺตาย, อคฺคฺชฺมสนฺตสฺภาวตาย จ หมายว่าไม่วิปริต เพราะความเป็นธรรมที่
 อนฺุจิตตฺตฺตฺสฺมาเรหิ ทฺวํ อสฺกฺกฺเณยฺยตาย สงบโดยส่วนเดียวกันนี้เดียว เพราะไม่มีความ
 สฺกฺกฺ ทฺทฺสํ. นตฺถิ เตะถ ชฺรา, เตะสฺมิ ไม่สงบโดยปริยายอะไร ๆ. เพราะ
 ภา อคฺคฺเต ปุคฺคฺลสฺส ชฺราภาวคฺติ เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "สังจะเดียว
อชฺชฺริ. ตโต เภา ชฺราหิหิ อปฺโลกิยตาย มีอยู่, สังจะที่ ๒ หามิได้" ดังนี้. คำว่า
 ติรฺกฺเจเน ธฺวํ. ตตฺทาหิปฺปฺนฺนฺจภาวโต ปารธรรม คือธรรมอันเป็นฝั่งนอกแห่ง
นินฺนฺนฺจํ. นตฺถิ เตะถ มคฺคฺติ อมคฺติ สังสารวัฏ. เพราะเหตุนี้แล จึงตรัสไว้ว่า
 อสิวภาวกรานํ สํกฺกฺลิสฺสธฺมฺมานํ อภาเวเน "ข้ามได้แล้ว ถึงฝั่งนอก ยืนอยู่นบก เป็น
สิวํ. จตฺถิ โยเคหิ อนฺุพฺทตฺตฺตา เขมํ. พฺราหมณฺ์" ดังนี้ และว่า "ในทมฺมฺนุชฺชํ
 วิสฺงฺขารภาเวเน อจฺฉริยตาย, อญฺุตฺตฺตฺตฺตา ทั้งหลาย ชนที่ เป็นผู้ถึงฝั่งนอก มีจำนวนน้อย"

^๑ พ. ส. ๒๔/๔๐๖.

^๒ พ. ส. ๒๔/๒๗๔.

^๓ พ. ส. ๒๔/๒๖, ส. มหา. ๑๔/๒๔.

จ อภุกต์. สฬพาสี อีตัง อนตฺตานิ อภาเวน
อนีตัง. นิตฺทุกฺขตํ อพฺยาปชฌ^๑
 สฬพสฺสํกิเลสํลโต อจฺจนฺตสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส
 สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส วิเสสโต
 สฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส วิสฺสฺสฺสฺส. จตุหิปี โอบเห
 อนชฺโณตฺตณฺเณตํ ทป. สกลวฏฺฏทุกฺขโต
 ปรึปาลนฺนเจเน ตณ.

ดังนี้. คำว่า สฬพาสธรรม คือธรรมที่เห็นได้
 แล่นยาก เพราะผู้ที่มีได้สิ่งสมญาณสัมภาระไว้
 ไม่อาจจะเห็นได้ เพราะความเป็นธรรมที่
 ลึกซึ้งยิ่ง, และเพราะความเป็นธรรมที่มี
 สภาวะสุขุมสงบยิ่งนัก. ชื่อว่า อัชชธรรม
 เพราะอรรถว่าเป็นธรรมที่ทำความชรามิได้,
 หรือว่าบุคคล เมื่อได้บรรลุดุจธรรมแล้ว ก็หา
 ความชรามิได้. เพราะเหตุนี้เองจึง
 ชื่อว่า ธูธรรม โดยความหมายว่ามั่นคง
 เพราะความที่ไม่ย่อหย่อนไป เพราะเหตุมีชรา
 เป็นต้น. ชื่อว่า นิมปิฏจธรรม เพราะไม่
 มีเครื่องเน้นซ้ำ มีตัดหาเป็นต้น. ชื่อว่า
อมตธรรม เพราะอรรถว่าเป็นที่ทำความตาย
 มิได้. ชื่อว่า สิวธรรม เพราะไม่มีสิ่งกิเลส
 ธรรมทั้งหลาย ที่เป็นตัวสร้างความไม่
 ปลอดภัยโปร่ง. ชื่อว่า เขมธรรม เพราะไม่ถูก
 โยคะ ๔ ทำอันตราย. ชื่อว่า อภุกตธรรม
 เพราะความเป็นธรรมที่น่าอัศจรรย์โดยความ

^๑ ฉ. อพฺยาปชฌ.

เป็นวิสังขาร และเพราะความเป็นธรรม
 ที่ไม่เคยมีมาก่อน (แต่ความอุบัติแห่งพระ-
 พุทธเจ้า). ชื่อว่าอนัตติกธรรม เพราะไม่มี
 เสนียด และความฉิบหายทั้งหลายทั้งปวง.
 ชื่อว่าอภัยาปิณฑธรรม เพราะเป็นธรรมที่ไม่มี
 ทุกข์. ชื่อว่าวิสุทธิธรรม เพราะอรธถาว่าเป็น
 ความหมจดจโดยพิเศษ เพราะหมจดจจาก
 มลทินคือสังกิเลสทั้งปวงแน่นอน. ชื่อว่า
ทีปธรรม เพราะความที่โอะพะทั้ง ๔ ไม่อาจ
 ท่วมทับได้. ชื่อว่าตาณธรรม โดยความ-
 หมายว่า บริบาลรักษาไว้จากทุกขในวัฏฏะ
 ะ หงสั้น.

"สจฺจณฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสุสามิ"^๑ติ-
 อาทิกา ปาฬิ สงฺขิตฺตาคติ เวทิตพฺพา.
อาทิ-สทฺเทน อนนฺตอนาสวนิปฺนอชฺชชฺร-
 อปโลกิกอนิทฺสสนปตีคจฺจริยอนีติกธมฺมมุตฺติ-
 เลณปรายนคฺมภีรธาทิวจเนหิ จ โโพธิธา อธิ
 อวุตฺตธา กุณา สงฺคยฺหนฺตฺติ, ตตฺถ นตฺติ

พระบาลีที่ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา
 จักแสดงสังฆธรรมแก่พวกเธอด้วย" ดังนี้
 เป็นต้น ฟังทราบที่ท่านอาจารย์ย่อไว้. ด้วย
อาทิ ศัพท์ (ที่แปลว่า เป็นต้น) สงเคราะห์
 เอาคุณทั้งหลายที่มีได้กล่าวไว้ในที่นี้ ที่ทรง
 บอกให้รู้ด้วยคำว่าอนันตะ (หาที่สุคมิได้)

^๑ ฉ. อปโลกิต...

เอตสฺส อูปาปนโต วา วณฺโต วาติ อนาสวะ (หาอาสวะมิได้) นิปุณฺะ (ละเอียค
อนนโต อสงฺขตธมฺโม. อาสวานํ อ่อน) อชฺชชระ (ไม่คร่ำคร่า) อปโลกิกะ
 อนารมฺมตตาย อนาสโว. นิปุณฺณาดโจรตตาย (ไม่ย่อหยับ) อนิทฺสสนะ (เห็นไม่ได้) ปถิตะ
นิปุโณ. สงฺขตธมฺโม วีย ชราย อชฺชชริตตตาย (ประณีต) อัจจริยะ (นำอัจจรรย) อนนฺติก-
อชฺชชโร. พุยาธิอาทึทึ อปโลกียตตาย ธรรม (ไม่มีเสนียด) มุคฺติ (เป็นเหตุ
อปโลกิกํ. อจฺจขุวิณฺณวณฺณเวญฺญตตาย หลุดพ้น) เณฺชะ (เป็นที่ลึกลับเร้น) ปรายณะ
อนิทฺสสนโน. อตฺตติกรฎฺเจน ปถิตโต. (เป็นที่ไปเบื้องหน้า) คัมภีระ (ลึกซึ้ง)
 อปฺจรตตาย อจฺจริโย. อิตฺตีทึ อนภิวนนีย- เป็นต้น, ในคุณเหล่านั้น บัดติตพิงทราบ
 สภาวตฺตตา, อนนฺติกภาวเหตุโต จ ความหมายอย่างนี้ว่า อสงฺขตธรรม ชื่อว่า
อนนฺติกธมฺโม. วฏฺฏทฺทุกขมฺคฺตนิมิตฺตตตาย มุคฺติ. อนันตะ เพราะอรรถว่าไม่มีที่สุดคือความ
 สํสารํ ภยโต ปสฺสนฺเตทึ นิลีนนียโต เกิดขึ้น หรือที่สุดคือความดับไป. ชื่อว่า
เณฺฉ. เตสฺเสว ปรา คตฺตีติ ปรายโน. อนาสวะ เพราะความที่มิใช่อารมณ์ของ
 ปกฺติภาวณฺณ อลฺหฺธปฺปติฏฺฐตตาย อคาธฺฎฺเจน อาสวะ. ชื่อว่านิปุณฺะ เพราะความเป็นโจร
กมฺภีโร. กตฺปฺณฺณเดทึปี ทฺกฺเชน กิจฺเจน แห่งญาณอันละเอียดอ่อน. ชื่อว่าอชฺชชระ
 อฺนุพฺพชฺฉิตฺตพฺพโต ทฺรฺนฺนุโพธฺ. สจฺจจิกิริยํ เพราะความที่ไม่ถูกขรา ทำให้คร่ำคร่าจ
 มุณฺจิตฺตวา น ตกฺกภาวณฺณ อวฺจริตฺตพฺพโต สังขตธรรม. ชื่อว่าอปโลกิกะ เพราะความที่
อตฺกภาวจโร. พุทฺธาทึทึ ปถิติตเตเว ไม่ถูกทุกขธรรมมีพยาธิเป็นต้น ทำให้ย่อหยับ
 เวทิตฺตพฺพโต อธิคฺนฺตพฺพโต ปถิติตเวทนีโยติ ไป. ชื่อว่าอนิทฺสสนะ เพราะความที่ไม่อาจรู้

๑ ส. ลยนิยโต.

เอวมตุโถ เวทิตุโพ.

ได้ด้วยจักขุวิญญาณ. ชื่อว่าปณฺตี โดยความ-
 หมายว่าสร้างความรู้จักกิม. ชื่อว่า
อัจฉริยะ เพราะความที่ไม่แพร่หลาย. ชื่อว่า
อนติกธรรม เพราะเป็นสภาวะที่เสนียดทั้ง-
 หลายพึงครอบงำมิได้, และเพราะเป็นเหตุ
 แห่งความหาเสนียดมิได้. ชื่อว่ามุตติ เพราะ
 ความเป็นเหตุพ้นจากวิญทุกซ์. ชื่อว่าเลณะ
 เพราะเป็นที่บุคคลทั้งหลายเห็นสังสารวัฏว่า
 เป็นภัยพึงหลบเร้น. ชื่อว่าปรายณะ เพราะ
 เป็นที่ไปเบื้องหน้า แห่งบุคคลผู้เห็นสังสารวัฏ
 ว่าเป็นภัยเหล่านั้นนั่นแหละ. ชื่อว่าคัมภีระ
 โดยความหมายว่าหยั่งถึงมิได้ เพราะความ
 เป็นที่ตั้งที่ใคร ๆ ไม่ได้ด้วยปกติญาณ. ชื่อว่า
ทุรุโโพธะ เพราะเป็นธรรมที่บุคคลแม้ว่าได้
 ทำบุญไว้แล้วยังตามรู้ได้โดยยากคือลำบาก.
 ชื่อว่าตักกาวจร (ไม่ใช่ธรรมที่จะพึงอาศัย
 อยู่กับญาณเป็นเครื่องตรึก) เพราะอรรถว่า
 พ้นจากการกระทำให้แจ้งแล้ว ก็ไม่ใช่ธรรม
 ที่จะพึงอาศัยอยู่กับญาณเป็นเครื่องตรึก. ชื่อว่า

บัณฑิตเวทนี (ธรรมอันผู้เป็นบัณฑิตพึงรู้)
 เพราะเป็นธรรมที่ผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลาย มี
 พุทธเจ้าเป็นต้นเท่านั้น พึงรู้ คือพึงบรรลุ.

อริยสาวกเสว อิชฺฉติ สัจฉิกิริยา- ชื่อว่า ย่อมสำเร็จแน่ เทียวแก่พระอริย-
 ภิสัมยวเสน นิพพานคุณานํ ปากฎภาวโต. สาวก เพราะความที่ผู้ทั้งหลายของ
 อฏฺฐาเน จายํ เอว-สัพโ วุตโต, พระนิพพานปรากฏแล้ว ด้วยอำนาจการตรัสรู้
 อิชฺฉติเอวาติ โยชานา. สุขสิหุริวเสน วา ก็กระทำให้แจ้ง. ก็ เอว ศัพท์ (ที่แปลว่า
 เอว วุตติ "อริยสาวกเสวา"ติ. เตเนวาท แน่เทียว) นี้ ท่านกล่าวไว้ผิดที่ไป, ต้อง
 "เอว สนฺเทป"ติอาทิ. อุปสมครุเกนาติ ประกอบว่า อิชฺฉติเอว. อีกอย่างหนึ่ง ท่าน
 นิพพานินฺเนเน. มนสิ ภาตพพา ยถาวุตฺตา กล่าวไว้ อย่างนี้ว่า "อริยสาวกเสว" ก็
 อุปสมคฺณา. สุข สฺปตฺติอาทิส วตฺตพห เกี่ยวกับความสำเร็จได้โดยง่าย. เพราะ
 เมตฺตาทากาย อาวิวิสฺสติ. ปณฺตาริสมฺตฺติโก เหตุนี้แหละ ท่านจึงกล่าวว่า "แม้ว่าเป็น
 โทติ นิพพานาริสมฺตฺตฺตา. อย่างนี้" ดังนี้ เป็นต้น. คำว่า ผู้หนักใน
อุปสมธรรม คือ ปุณฺณผู้น้อมใจไปในพระ-
นิพพาน. ก็ พึงมนสิการ อุปสมคฺนทั้งหลายตาม
ที่กล่าวแล้ว. คำที่ควรกล่าวอธิบายใน
คำว่า ย่อมกลับเป็นสุข เป็นต้น จักมีแจ้งใน

จอมพลประภาส จารุเสถียร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

นิเทศ)

พรรณนากล่าวด้วยอุปมาอุปไมย

๒๔๗

กล่าวด้วยเมตตา. ภิกษุ ชื่อว่า เป็นผู้มี
อธิมตติอันประณีต ก็เพราะภาวะที่มีใจน้อมไป
ในพระนิพพาน.

อนุสสติกรรมฐานนิตฺเตสวณฺณา นิฏฺฐิตา.

พรรณนาอนุสสติกรรมฐานนิตฺเตสวณฺณาแล้ว.

อิตฺติ อฏฺฐมปริจฺเจทวณฺณา.

พรรณนาปริจเจทที่ ๘ จบแล้ว
ด้วยประการฉะนี้.

๔. พรหมวิหารนิตฺเตสวณฺณา

เมตฺตาทานากถาวณฺณา

๒๔๐. เมตฺตํ พรหมวิหารํ. ภาเวตฺ-
กาเมนาตี อูปาเตตฺกามาเม,
ปจฺจเวกฺขิตฺพุโพตี สมฺพุโธ. สุชนฺสินฺเนนาตี
วิสมํ อนิสํตีตฺวา ปลลฺลฺงกาภฺชเนน
สุชนฺสินฺเนน.

กสมฺมาตี ปจฺจเวกฺขณาย การณฺปจฺจา,
อนฺณํ อธิคฺนฺตฺกามาเม อนฺณตฺถถ อาทินฺวานิสํส-
ปจฺจเวกฺขณา กิมตฺถียาตี อธิปฺปาโย.
เมตฺตทา นาม อตฺถโต อโทโส. ตถา หิ
อโทสนฺนิตฺเตเส "เมตฺตตี เมตฺตายนา
เมตฺตายิตฺตฺตฺนํ"^๑ นิตฺทิกฺกํ. ชนฺตีตี จ
อิธ อิธวาสนกฺชนฺตี อธิปฺเปตา. สา ปน
อตฺถโต อโทสฺปฺปชานา จตฺตาโร

๕. พรณฺณาพรหมวิหารนิตฺเตส

พรณฺณากถาวํด้วยการเจริญเมตฺตา

๒๔๐. (ผู้ใคร่เจริญ) พรหมวิหาร คือ
เมตฺตา. คำว่า ผู้ใคร่เจริญ คือผู้ใคร่ทำให้
เกิดขึ้น, เชื่อมเข้ากับคำว่า ปจฺจเวกฺขิตฺพุโพ
(พึงพิจารณา). คำว่า นั่งเป็นสุข คือ
อย่านั่งไม่เรียวร้อย นั่งเป็นสุขโดยอาการ
ที่ผู้บัลลังก์.

คำว่า เพราะเหตุไร เป็นคำถามถึง
เหตุแห่งการพิจารณา, อธิบายว่า การที่ภิกษุ
ผู้ใคร่บรรลุธรรมอย่างหนึ่ง กลับพิจารณาโทษ
และอานิสงส์ในธรรมอีกอย่างหนึ่ง มีประ-
โยชน์อะไร. ชื่อว่าเมตฺตา โดยสภาวะก็
ได้แก่อโทสะ. จริงอย่างนั้น ในคำแสดงไข
เมตฺตา ทรงแสดงไขไว้แล้วว่า "ไมตรี
อาการที่รัก ความเป็นบุคคลผู้พร้อมเพรียง

^๑ อภ. ส. ๓๔/๒๗๑,

อภ. วิ. ๓๔/๑๐๗.

อรุณกษัตริย์ เมตตา สิชฌมานาย ตีติกา^๑ ด้วยความรัก" ดังนี้. ส่วนคำว่า ขันติ ในที่นี้
 ขันติ สิทธา เอว โหตีติ อาท "ขันติ จ ประสงค์เอาอธิวาสขันติ (ขันติคือความ
อธิคตตพพา"ติ. เตน ขันติย์ อคทน, ความยอมรับ). ก็ขันตินั้น โดย
 อานิสส์ปัจจุเวกขณำ สาตถิกาวาติ ทสเสตี. สภาวะ ได้แก่นามขันธ ๔ อันมีโทสะเป็น
อภิภูโต ปริยภูจาเนน. ปริยาพิณณจิตโต ประธาน เพราะเหตุนี้ เมื่อสำเร็จเมตตา
 กุสลุปวัตติยา โอกาสาลาเนน. อาทีนโว ก็เป็นอันสำเร็จความอดกลั้น คือขันตินั้นเดียว
ทฏฐโพ ปาณฆาตาหิวเสน ทิฏฐธมมิก- เพราะเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 สมปรายิกาทอนตถมุลภาวโต. "และที่พึงบรรลุขันติได้" ดังนี้. ด้วยคำนี้

ท่านแสดงว่า การพิจารณาอันสงสในขันติ
 มีประโยชน์แน่แท้. ชื่อว่าถูกโทสะครอบงำ
 ก็โดยการกั้มุข. ชื่อว่ามีจิตอันโทสะยึดไว้
 ก็โดยการที่ไม่ได้โอกาสแห่งความเป็นไปของ
 กุศล. ชื่อว่าพึงเห็นโทษ(ในโทสะ) ก็โดย
 ความที่มันเป็นมูลแห่งความหายนะ ที่มีใน
 อัตกภาพนี้ และที่มีในกายภาคหน้าเป็นต้น โดย
 เกี่ยวกับการ(เป็นเหตุ)ฆ่าสัตว์เป็นต้น.

ขันตี ปรม ตโปติ ปราปการสหนาทิกา คำว่า ขันติคือความอดกลั้น เป็นตะ
 ตีติกขลกขณา ขันติ อุตตมัม ตโป อคตตพพา- อย่างยิ่ง ความว่า ขันติอันมีความอดกลั้นเป็น

^๑ ฉ. ตีติกาขันติ.

กรณกตคฤพกรณลกขมาย สมุมาปฏิบัติยา ลักษณะ มีความอดทนต่อการกระทำต่าง ๆ
 มูลภาวโต. ขุติพล พลานิกนติ ปรมิ ของผู้อื่นเป็นต้น เป็นตะบะธรรมที่สูงที่สุด
 มงฺคลญาตา ขนฺติ เหว พลั เอตสฺสาติ เพราะความที่เป็นมูลแห่งการปฏิบัติชอบ อันมี
 ขนฺติพล. วุตฺตตฺถิ "ขนฺติปลา การไม่กระทำความผิดที่ไม่ควรกระทำ และ
 สมณพราหมณา"ติ^๑ โทสาทิปฏิบัติขุวิธมณ- กระทำความผิดที่ควรกระทำเป็นลักษณะ. ชื่อว่า
 สมตฺตตาย อนิกฺกุเตน เตเนว จ ขนฺติพลเน ขนฺติพล พลานิก ความว่า ชื่อว่า ขนฺติพล
 พลานิก. ขนฺตยา ภฺยโย น วิชฺชตีติ เพราะอรรถว่า มีขันติอันเป็นมงคลสูงสุด
 อุตฺตโน, ปเรสฺสจ อนตฺตปฏิวาหโน, นั้นเทียว เป็นกำลัง. สมจริงตามที่ตรัสไว้ว่า
 อุตฺตวาโท จ ขนฺติโต อุตฺตริ อวสฺสโย "สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายมีขันติเป็นกำลัง"
 นตฺถิ. ดังนี้. และชื่อว่า พลานิก (มีกำลังเป็น
 กงทัฬ) ก็โดยกำลังคือขันตินั้นนั่นแหละ
 อันเป็นกงทัฬ เพราะสามารถกำจัดกรรม
 อันเป็นปฏิภมมีโทษเป็นต้น. คำว่า ที่พึง
ยิ่งกว่าขันติหาไม่มี ความว่า ที่พึงของตน
 และคนเหล่านี้ ที่ป้องกันความหายนะได้,
 และนำไปสู่ประโยชน์ได้ ยิ่งไปกว่าขันติ
 หาไม่มี.

^๑ อัง. สตฺตก. ๒๓/๒๒๗.

วิเวจฺนตฺถายาติ วิกฺขมฺภนตฺถาย. คำว่า เพื่อประโยชน์แก่การทำจิต
ขนฺติยา สํโยชนตฺถาย อตุตฺตานนฺติ ให้สังัด คือเพื่อประโยชน์แก่การข่มจิต.
 อธิปฺปาโย. ภาวนํ ทูเสนฺตํติ โทสา, อธิบายว่า เพื่อประโยชน์แก่การผูกพันไว้
 ปุคฺคฺลาเยว โทสา ปุคฺคฺลโทสา? เยสุ กับขันติ. บุคคลทั้งหลายชื่อว่า เป็นโทษ
 ภาวนา น สมฺปชฺชติ, อตฺตทตฺถํ วิปชฺชเตว, ก็เพราะอรรถว่า ทำภาวนาให้เสียหาย,
 เต เอว วุตฺตา. ปรจฺมนฺติ วฺกฺขมาเนน บุคคลทั้งหลายนั้นเองเป็นโทษ จึงชื่อว่า
 โกฎฺจาสโต โกฎฺจาสนฺตรปฺสํหฺรณฺเณน ปุคฺคฺลโทสา (บุคคลผู้เป็นโทษ). คือว่า
 วินา สพฺพปรมํ. ภาวนาไม่สำเร็จ, ย่อมวิบัติเท่านั้นเป็นแน่แท้
 ในเพราะบุคคลเหล่านี้, ท่านก็กล่าว
 (หมายเอา)บุคคลเหล่านั้นนั่นแหละ. คำว่า
เป็นลำดับแรก คือ(ไม่ควรเจริญเมตตา)
 ก่อนเพื่อน เว้นแต่โดยนัยที่เอาคนพวกหนึ่ง
 ไปเทียบกับคนอื่นอีกพวกหนึ่ง ที่ท่านจกกล่าว
 ถึงอยู่.

ปิยาธิตฺตํ โป ปิโย, ตปฺปฏิปกฺโข บุคคลผู้ที่เขาพึงรักใคร่ ชื่อว่าปิยะ
อบฺปิโย. โส สงฺเขปโต ทฺวิโร อตุตฺตสฺส (บุคคลที่รัก), ที่ตรงข้ามกับบุคคลที่รักนั้น

^๑ อาตฺนิกอฏฺฐกฺกาโปตฺถเก "ปุคฺคฺลเกทา
 ชานิตฺตพฺพา"ติ ปาโร. ฐีกาย น สเมติ,
 "ปุคฺคฺลโทสา ชานิตฺตพฺพา"ติ โปราธ-
 โปตฺถเกสุ ปาโร, โส เอว วุตฺโต.

อการโก, อนตฺตสฺส การโกติ. ตตฺถ โย อตฺตโน, ปิยสฺส จ อนตฺตสฺส การโก, โส เวรฺวิคฺคโล ทฺฐสฺส โย ปน อตฺตโน, ปิยสฺส จ อตฺตสฺส อการโก, อปฺปิยสฺส จ อตฺตสฺส การโก, "อตฺถิ เม น อจฺริ"ติ- อาทินา" "อปฺปิยสฺส เม อมนาปฺสฺส อตฺถิ อจฺริ"ติอาทินา" จ อาฆาตวตฺตญฺญโต, โส อปฺปิโย, อนนฺกุลวตฺตโก อนฺนิจฺจติ อตฺถโก. ลึงฺควิสภาเคติ อิตฺถิลึงฺคาทินา ลึงฺเคน วิสทิสเส. โอธิสฺสติ ภาคโส. "ติสฺส ทตฺตา"ติอาทินา โอธิสฺสกันฺติ อตฺถโก.

ก็ชื่อว่าอัปฺปิยะ (บุคคลที่เกลียด). อัปฺปิ- บุคคลนั้น โดยสังเขปมี ๒ ประเภทคือ ผู้ที่ ไม่ทำประโยชน์ให้, และผู้ที่สร้างแต่ความ หายนะให้. ใน ๒ ประเภทนั้น ผู้ที่สร้าง แต่ความหายนะให้แก่ตนและคนที่รัก พึงเห็น ว่า ชื่อว่าบุคคลผู้มีเวรกัน. ส่วนผู้ที่ไม่ทำ ประโยชน์ให้แก่ตนและคนที่รัก, แต่ทำ ประโยชน์ให้แก่คนที่เกลียด ซึ่งเป็นอาฆาต- วัตถุโดยนัยว่า "เรามีได้ประพตฺติประโยชน์ แก่เรา" เป็นต้น และโดยนัยว่า "เขาได้ ประพตฺติประโยชน์แก่คนที่เราเกลียด เรา ไม่ชอบ" ดังนั้นเป็นต้น ก็ชื่อว่าบุคคลที่เกลียด (นั้นแหละ), หมายความว่า เป็นคนที่มี ความประพตฺติไม่เหมาะสม เป็นคนที่ไม่น่า ปรารถนา. คำว่า ในบุคคลผู้มีเพศผิดกัน คือ ในบุคคลผู้ไม่เหมือนกันด้วยเพศ มีเพศหญิง เป็นต้น. คำว่า โดยเจาะจง คือโดยเป็น

๑ อภี. ลี. ๓๔/๓๑๑.

จอมพลประภาส จารุเสถียร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เมตตา ภาเวตพวา. โกโธ อุปชชติ
โกฏฐาสนฺตรภาวนนฺยโต.

กลาง ๆ ได้แก่บุคคลผู้มีสภาวะเป็นกลางจาก
ความเป็นบุคคลที่น่าปรารถนา และไม่น่า
ปรารถนา ความว่าบุคคลที่ไม่รักไม่เกลียด.
ชื่อว่า เมื่อจะตั้งไว้ในฐานะแห่งคนที่ควร
เคารพ และในฐานะแห่งคนที่รัก ย่อมลำบาก
เพราะในบุคคลผู้เป็นกลาง มิได้มีความ
เป็นคนน่ายกย่องและคนที่น่ารัก. จริงอยู่
ในบุคคลผู้ที่เราพึงวางเฉย ย่อมไม่ปรากฏ
ความเป็นคนน่ายกย่อง หรือความเป็นคนน่า
ชอบใจ, แต่ว่าพระโยคีจะต้องเจริญเมตตา
ในบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยความน่ารัก และน่า
เคารพก่อน. ชื่อว่าความโกรธก็จะเกิดขึ้น
ก็เพราะ การไม่นำเข้าไปสู่ความเป็นบุคคล
ส่วนหนึ่ง (ที่พึงแผ่เมตตา)ได้.

ตเมวาทิ วิสภาพลิกฺกเมว. ลึงฺก-
วิสภาพเคติ อวิเสเสตฺวา "ปิยฺบุคคล"ติ
อาท. ภิกฺขิตฺยทฺธมฺภาสึตี สีลํ อธิฏฺฐาย
บิหิตฺตฺวาเร กพฺเภ สยมนีเจ นินฺสีทิตฺวา
เมตฺตํ ภาเวนฺโต เมตฺตตามฺเขน อุปฺนฺเนน

คำว่า (โดยเจาะจงปรารถนา)บุคคล
นั้นเท่านั้น คือบุคคลผู้มีเพศผิดกันเท่านั้น. ด้วย
คำว่า ในบุคคลผู้มีเพศผิดกัน ท่านกล่าวว่
"ในบุคคลผู้เป็นที่รัก" มิได้ทำให้แปลกกัน.
คำว่า ได้ทำการรบกับฝา ความว่า เมื่อได้

ราเคน อนุธักโต ภริยาย สนฺตักิ์ คนฺตุกาโม อธิษฐานศีลแล้ว นั่งอยู่บนเตียงนอนในห้อง
 ทวาริ์ อสฺลลฺกฺเขตฺวา ภิตฺตี ภินฺทิตฺวาปิ ที่ปิดประตูแล้ว เจริญเมตตาไป ถูกราคะ
 นิภฺขมิตุคามตาย ภิตฺตี ปหริ. เตนานท ที่เกิดขึ้นโดยช่องคือเมตตา ทำให้เป็นคนบอด
 "เมตฺตตามุเชน ราโค วญฺเจตี"^๑ ไป ใครจะไปยังที่พำนักของภริยา กำหนด
 "อนุธตฺมํ ตทา โทติ, ยํ ราโค สหเต ประตุไม่ได้ จึงทุบฝา เพราะความต้องการ
 นรณฺ"^๒ จ. จะออกไป ถึงต้องทำลายฝา. เพราะเหตุนั้น
 ท่านจึงกล่าวว่า "ราคะย่อมลวงเอาได้โดย
 ช่องคือเมตตา", และว่า "ความมีศบอด
 ย่อมมีได้ ในเวลาที่ระอุถูกราคะครอบงำ"
 ดังนี้.

อาทานนิกฺเขปปริจฺฉินฺเน อหฺธา- ในที่นี้ ศัพท์ว่า สัตว์ เป็นต้น เป็นไป
 ปจฺจุปนฺนญฺเต ธรรมานตาย ปจฺจุกฺขโต วิย ในความสืบทอดแห่งชั้นัน อันเป็นกาลปัจจุบัน
 อุลฺลพฺภมาเน ขนฺธฺปพฺพฺเช อิตฺ อันตัดตอนด้วยอาทานะ(ปฏิสนธิ) และ
 สฺตฺตาทิกฺกฺกณฺโณ, น ตฺยทฺธกเตติ อาท นิกฺเขปะ(จฺติ) จุจฺเข้าใจโดยประจักษ์อยู่
 "กาลกเต ปนา"^๓ติอาทิ. กสฺมา ปน เพราะความที่ยังตั้งอยู่, ไม่ใช่เป็นไปใน
 กาลกเต เมตฺตาทาวนา น อิชฺฌตฺตี ? ความสืบทอดแห่งชั้นัน อันเป็นไปในกาลทั้ง ๓

^๑ ฉ. เมตฺตตายนามุเชน.

^๒ เนตฺตือฏฺฐกฺกา. ๔๐.

^๓ พุ. อิติ. ๒๕/๒๕๕.

เมตตาทุยาปารสฺส อโยคยฺญุสฺสากาวโต. เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 น หิ มตฺตปฺกฺกโล หิตฺตปฺสํหารารโ. ยตฺถ "ส่วน เมื่อเจริญไปในบุคคลผู้ทำกาลกิริยา
 สติ สมฺภเว ปโยคโต หิตฺตปฺสํหาโร ลพฺเภยฺย, แล้ว" ดังนี้เป็นต้น. ถามว่า เพราะเหตุไร
 ตตฺถเดว มานโส หิตฺตปฺสํหาโร ยฺชฺเชยฺย. การเจริญเมตตา ไปในบุคคลผู้ทำกาลกิริยา
 ทฺกฺขาปนยนโมทฺทปวตฺตํสฺปิ เอเสว นโยติ แล้วจึงไม่สำเร็จ ? ตอบว่า เพราะบุคคล
 กรุณาภาวนาที่นมนฺปี กาลกเต อนิซฺฌนํ ผู้ทำกาลกิริยาแล้ว เป็นฐานะที่ไม่ควรแก่
 วุตฺตฺนฺติ ญฺญุสฺสพฺ. อดฺตตฺถ ปคฺคเมตฺตคามานอ ความพยายามแห่งเมตตา. จริงอยู่ บุคคล
 อารยิสฺส กาลกตภาวํ อชานนฺโต ตํ ผู้ตายแล้ว เป็นผู้ไม่ควรต่อการน้อมเอา
 เมตฺตตาย ตรีตฺกามิ "อารยํ อารพฺภ ประโยชน์เกื้อกูลเข้าไป. การน้อมเอา
 เมตฺตํ อารภตี"ติ วุตฺโต. เตนาท "ปคฺคาว ประโยชน์เกื้อกูลเข้าไป โดยความพยายาม
 เม เมตฺตคามานสฺมาปตฺตี"ติ. นิมิตฺตฺนฺติ (ทางกายและทางวาจา) ฟังได้ในบุคคลใด
 อารมฺมณํ. กเวสํหิตี "ยํ ปุคฺคํ อุตฺทิสฺส ในเมื่อเขายังมีความเป็นอยู่ (ยังไม่ตาย),
 เมตฺตํ อารภตี, โส ชีวตี น ชีวตี"ติ การน้อมเอาประโยชน์เกื้อกูลเข้าไป แห่งใจ
 ชานาหิตี อตฺถ. เมตฺตายนฺโตติ เมตฺตํ ก็ฟังใช้ได้ ในบุคคลนั้นเท่านั้น. แม้ในความ
 กรโรนฺโต, เมตฺตํ ภาเวนฺโตติ อตฺถ. เป็นไปแห่งอาการที่ซัจจทุกฺข (แห่งกรุณา)
 และอาการที่ยินดีด้วย (แห่งมุทิตา) ก็มีนัย
 นี้แหละ เพราะเหตุนี้ จึงควรทราบว่
 เป็นอันท่านกล่าวถึง แม้การเจริญกรุณา

๑ ฉ. หิตฺตปฺสํหารารโ.

เป็นต้น ก็หาความสำเร็จมิได้ในบุคคลผู้ทำ
 กาลกิริยาแล้ว. คำว่า "เริ่มเมตตาภาวนา
ปรารภถึงอาจารย์" ท่านกล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่ง
 ผู้มีเมตตาผานคล่องแคล่วแล้วในบุคคลอื่น ไม่
 ทราบว่าอาจารย์ทำกาลกิริยาแล้ว ใครจะแผ่
 เมตตาไปยังอาจารย์นั้น. เพราะเหตุนี้
 ภิกษุรูปนั้นจึงกล่าวว่า "เมตตาผานสมบัติ
ของผมคล่องแคล่วแล้วเทียว" ดังนี้. คำว่า
นิमित ได้แก่อารมณ์. คำว่า ท่านจงแสวงหา
 ความว่า ท่านจงรู้ว่า "บุคคลที่จะเริ่ม
 แผ่เมตตาให้ ยังมีชีวิตอยู่ หรือไม่มีชีวิตอยู่"
 เด็ด. บทว่า เมตตาขณโต ความว่า
 เมื่อทำเมตตา คือเมื่อเจริญเมตตา.

๒๔๑. อตฺตนิ ภาวนา นาม
 สกฺขิภาวตฺตาคี^๑ นานาวิธสุขานุพฺพธอนวชฺช-
 สุขอพฺยาเสกฺสุชาทิ ยํ อตฺตนิ อฺปลพฺภติ,
 ตํ นิสฺเสโนโต ตสฺส วตฺตมานตาย อาท
 "อหํ สุขิโต โทหมิ"ติ. สรீรสุขํ นาม

๒๕๑. ชื่อว่า การเจริญไปในตน
 ได้แก่ความมีตนเป็นพยาน เพราะเหตุนี้
 ความสุขมีอนวัชชสุข (สุขที่หาโทษมิได้)
 อพฺยาเสกฺสุช (สุขที่ประณีตไม่เบียดเบียน)
 เป็นต้น อันติดตามด้วยสุขต่าง ๆ หลายอย่าง

^๑ ฉ. สกฺขิภาวตฺตาคี.

อนนทฺตํ, อธิสฺสํ, ปุคฺคสฺสํ, อโนกาสิ อํนโต มีอยู่ในตน, ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดง
 จิตฺตํ, ทฺถกฺขณฺติ, ททภาวํ, สฺนุทธายาท สฺขณฺตามความที่สฺขณฺนั้นเป็นไปอยู่ จึงกล่าวว่า
 "นิตฺถกฺโขติ วา"ติ. โหมีติ, สฺมพฺนโร. "ขอเราจงเป็นผู้ถึงสุขเถิด" ดังนี้. ชนชื่อกว่า
 ตถา, อเวโรติอาทิสฺ, วิเสสโต, จ สรีรสฺข (สุขทางกาย) เป็นของไม่แน่นอน,
 ทฺถกฺขณฺทเว, สฺขสฺสณฺณา. ส่า, ปนายํ ส่าหรับบุคคลผู้เป็นเช่นนี้ จิตที่เป็นทุกขฺ ทา
 นิตฺถกฺขณฺตา, เวรีนํ, ปุคฺคณานํ, เวรสฺสณฺณิตานํ โอกาสมิได้ เพราะเหตุนี้ท่านอาจารย์
 ปาปธมฺมานํ, อภาวโต, วิเสสโต หมายเอาความไม่มีแห่งจิตที่เป็นทุกขฺนั้น จึง
 พฺยาปาทวิโร, อีสฺสณฺณิตาย, อิตฺติยา กล่าวว่่า "ไม่มีทุกขฺเถิด ดังนั้นก็" ดังนี้.
 อภาวโต, อนวฺชกฺกายิกฺสฺขสมฺกิตฺตาย, จ สัมพันธ์เข้ากับโหมี. แม้ในคำว่า อเวโร
 โหตีติ, ทสฺเสนฺโต, อาท "อเวโร (เป็นผู้ไม่มีเวร) เป็นต้น ก็อย่างนั้นเหมือนกัน,
อฺพฺยาปชฺโณ, อนฺโฆ, สฺขี"ติ. อตฺตณฺ ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่่า แต่โดยพิเศษ
ปริหฺรามิติ, เอวํภูโต, ทฺทวาท, มม, อตฺตภาวํ ความสำคัญว่่าเป็นสุข จะมีได้ก็เพราะความ
 ปวตฺเตมิ, ยาเบมีติ, อตฺโต. ไม่มีทุกขฺ. ก็ความไม่มีทุกขฺนั้นจะมีได้
 ก็เพราะไม่มีบุคคลผู้มีเวรกัน ไม่มีบาปธรรม
 ะหลายที่หมายรูกันว่่าเวร, โดยพิเศษ
 จะมีได้ก็เพราะเว้นจากพยาบาท, เพราะ
 ไม่มีอิตฺติ (เสนียคจฺญโร) ที่หมายรูกันว่่าอึะ
 (ความทุกขฺ, ความเคราะห์ร้าย) และ
 เพราะความเป็นผู้พร้อมเพรียงด้วยความสุข-

จอมพลประภาส จารุเสถียร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา.

กายอันไม่มีโทษ ดังนี้ จึงกล่าวว่า "ขอเรา
จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท ไม่มีความ-
ทุกข์ มีความสุข" ดังนี้. คำว่า บริหารตน
ความว่า ขอเราทำอรรถภาพของเราให้เป็นไป
ให้ดำเนินไปโดยเป็นอย่างนี้เถิด.

เอว สุนเต ยัม วิงฺเก วุฑฺฒิ, ตัม
วิรุชฺฐตีติ สมฺปนฺโน. เอว สุนเต เอว
สตี, ยถิ อุตฺตนิปี เมตฺตา ภาเวตฺตพฺพาติ
อุตฺโต. "ยัม วิงฺเก วุฑฺฒนุ"ติ วตฺวา
วิงฺกเทสฺสนาย สมานคติกั สุตฺตปทํ อหฺรณฺโต
"กถญจ ภิภฺชเว"ตีอาทิมหา. ตสฺสสุโต
ปรโต อากมิสฺสตี.

เชื่อมความว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ คำที่
ตรัสไว้ในคัมภีร์วิงศ์อันใด คำนั้นก็ผิดไป
นะซี. คำว่า เอว สุนเต แปลว่าเมื่อเป็น
อย่างนี้ ความว่า ถ้าหากว่าต้องเจริญเมตตา
ไป แม้ในตนเองแล้วไซรี. ท่านอาจารย์
ครั้งกล่าวว่า "คำที่ตรัสไว้ในคัมภีร์พระวิงศ์
อันใด" ดังนี้แล้ว เมื่อจะนำเอาบทแห่ง
พระสูตร อันมีคติเสมอกันกับเทศนาในพระ-
วิงศ์ จึงกล่าวว่า "คุณภิภฺชทั้งหลาย
อย่างไรเล่า" ดังนี้ เป็นต้น. เนื้อความแห่ง
คำนั้นจักมาข้างหน้า.

ตฺนฺตี วิงฺกาทิสฺสุ วจนฺ. อุปฺปนาวเสนาติ
อุปฺปนาวภาวนาวเสน. อิทฺนฺตี "อิ สฺสุชิตो

บทว่า ตัม ได้แก่คำพูดในคัมภีร์พระวิงศ์
เป็นต้น. คำว่า โดยเกี่ยวกับเป็นอุปฺปนา

๑ ฉ. กถญจ ภิภฺชตี.

รสพระธรรมทาน ป.พ. ๓-๑๑

โหม่"ติอาทิวจัน. สกุขิภาวเสนาติ อหิ คือ โดยเกี่ยวกับ เป็นภาวานานำมาซึ่งอัปนา. วิทย สพุเพ สตุตา อตุตโน สุขกามา, บทว่า อหิ ได้แก้คำว่า "ขอเราจงเป็นผู้ถึง ตสุมา เตสุ มยา อตุตนิ วิทย สุขุปลัหาโร สุขเกิด" ดังนี้เป็นต้น. คำว่า โดยเกี่ยวกับ กาศพุโพติ เอวิ ตตุถ อตุตจัน สกุขิภาเว ความ(ทำคน)เป็นพยาน คือโดยเกี่ยวกับการ จปนวเสน. เตนาท "สเจปิ หิ"ติอาทิ. ตั้งคนไว้ในความเป็นพยาน ณ ที่นั้น อย่างนี้ กสุมา ปน อตุตนิ ภาวนา อปนาวหา ว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ต่างก็ต้องการ น โหตีติ ? อตุตสิเนวเสน ความสุขแก่ตน เช่นเดียวกับเรา, เพราะ สปริสสุสภาวโต. โกฎุราสนุเตร ปน ฉะนั้น เราควรกระทำการน้อมเอาความสุข ภาวิตภาวนสุส ตตุถาปิ สีมสมภโท เข้าไปในสัตว์เหล่านั้น เช่นเดียวกับใน โหตีเยว. ตัวเราเองดังนี้. เพราะเหตุนี้ ท่านจึง กล่าวไว้ว่า "จริงอยู่ แม้หากว่า" ดังนี้เป็นต้น. ถามว่า ก็เพราะเหตุใด การเจริญเมตตา ไปในตนเอง จึงไม่มีอันนำมาซึ่งอัปนา ? ตอบว่า เพราะความที่มีอันตรายโดยเกี่ยวกับ ความเส่นหาในตน. แต่สำหรับพระโยคีผู้ได้ เจริญภาวนาไปในคนพวกอื่น สีมสมภท (ความทำลายเขตแดน คือทำสัตว์ทั้งหลาย ให้เป็นผู้เสมอเหมือนกัน) ย่อมมีแม้ในคน พวกนั้นได้ทีเดียว (ซึ่งเป็นเหตุให้ถึงอัปนา ไปได้).

จอมพลประภาส จารุเสถียร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา.

สพฺพา ทิสฺสาคิ อนวเสสา ทสฺปิ ทิสฺสา.
อนฺปริคมฺม เจตฺสาคิ จิตฺเตน ปริเยสนวเสน
อนฺกนฺตฺวา. เนวชฺฌคฺคา ปิยตรมฺตฺตนา กฺวจฺจิตฺติ
สพฺพุสฺสา เพน ปริเยสนฺโต อติสฺเยน อตุตฺโต
ปิยตรํ อณฺณํ สฺตฺตํ กตฺถจฺจิ ทิสฺสาย เนว
อธิคฺจฺเจยฺยุ น ปฺสุเสยฺยุ. เอวํ ปิโย ปฺถุ
อตุตฺตา ปฺเรสนฺติ เอวํ กสฺสุจฺจิ อตุตฺโต
ปิยตรสฺสุ อนฺปฺลพฺภนวเสน ปฺถุ วิสฺสุ วิสฺสุ
เตสํ เตสํ สฺตฺตนาํ อตุตฺตา ปิโย. ตฺสฺมา
เตน การณฺณ, อตุตฺกาโม อตุตฺโน หิตฺสฺสุขิ
อิจฺฉนฺโต ปฺริ สฺตฺตํ อนฺตมฺโส
กฺนฺถกฺกิ ปฺลิลิกฺกมิ น ทิสฺเส น หเนยฺยุ น
วิเทเจยฺยาคิ อตุตฺโถ.

คำว่า ตลอดทิศทั้งปวง คือตลอดทิศ
 ทั้ง ๑๐ ไม่มีเหลือ. คำว่า เราตามค้นหา
ด้วยใจ คือเราติดตามด้วยอำนาจความเพียร
 แสวงหาไปด้วยจิต. คำว่า ในทิศไหน ๆ
ก็ไม่พบผู้เป็นที่รักยิ่งกว่าตน คือเมื่อแสวงหา
 ไปด้วยความอุทิศหาหะทั้งปวง ในทิศไหน ๆ
 ก็ไม่พบ คือไม่เห็นเลย ซึ่งสัตว์อื่นผู้เป็นที่รัก
 ยิ่งกว่าตนโดยความดีเลิศ. คำว่า ถึงตัวตน
ของคนเหล่านั้นแต่ละคน ก็เป็นที่รักอย่าง
 ความว่า ถึงตัวตนของสัตว์เหล่านั้น ๆ แต่
 ละคนก็เป็นที่รัก โดยเกี่ยวกับความที่ใคร ๆ
 ซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนไม่มีอย่างนี้. เพราะ
ฉะนั้น คือเพราะเหตุนั้น, ผู้รักตน คือ
 ผู้ปรารถนาประโยชน์สุขแก่ตน จึงไม่ควร
เบียดเบียน คือไม่พึงฆ่า ได้แก่ไม่พึงข่มเหง
สัตว์อื่น โดยที่สุคแต่่มคค้ำหรือมคดง่าม.

อโย นโยติ สพฺเพหิ สฺตฺเตหิ
อตุตฺโน จ ปิยตรภาวํ นิทฺสฺเสตฺวา เตสฺ

คำว่า นโย ความว่า พระผู้มีพระภาค
 ทรงแสดงไขความที่ตนเอง เป็นที่รักยิ่งกว่า

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๒๖

กรณายนั วทตา ภควตา สุเขสิตาย
"อุตตานั สกขิภาเว จเปตฺวา สตุเตสุ
เมตฺตา ภาเวตฺตพฺพา"^๑ติ เมตฺตภาวนาย
นยทสฺสนั กตเมวาทิ อตุโถ.

สัตว์ทั้งปวงแล้ว ตรีสการทำความกรุณาใน
สัตว์เหล่านั้นไว้ ก็เป็นอันทรงกระทำการ
แสดงนัยแห่งการเจริญเมตตาไว้ว่า "ควร
ตั้งตนเองไว้ในความเป็นพยาน แล้วเจริญ
เมตตาไปในสัตว์ทั้งหลาย" ดังนี้ ในความ
เป็นผู้แสวงหาความสุขนั้นเอง.

๒๔๒. สุขปวัตตนตฺตณฺติ สุเขน
อภิจฺเจน เมตฺตตาย ปวัตตนตฺตณฺ. ยฺวาสฺสาคิ
โย ปุคฺคโล อสฺส โยคิโน. ปิโยติ อญฺโฐ.
มนนาโปติ มนฺวทฺตณโก. คฺรุติ กุณฺวิเสสฺวเสน
ครุภาตฺตพฺโพ. ภวานนฺโยติ สมฺภาเวตฺตพฺโพ.
อาจฺริยมตฺโตติ สีสฺลาทินา อาจฺริยปฺมาโณ.
ทานปิยวจนาทินนฺตี^๑ อาทิ-สฺทฺเทน
อตุถจฺริยาทิกเก สงฺกตฺตาทิ. สีลสฺสาคาทินนฺตี
อาทิ-สฺทฺเทน สฺทฺธาทิกเก, ธฺตฺตมฺม-
ชาคริยานุโยคาทิกเก จ สงฺกตฺตาทิ.

๒๔๒. บทว่า สุขปวัตตนตฺตณฺ แปลว่า
เพื่อทำเมตตาให้เป็นไปโดยง่าย คือโดย
ไม่ยาก. คำว่า ยฺวาสฺส (โย อสฺส) เท่ากับ
โย ปุคฺคโล อสฺส โยคิโน. คำว่า เป็นที่รัก
คือน่าปรารถนา. คำว่า เป็นที่ชอบใจ คือ
เป็นที่เจริญใจ. คำว่า น่าเคารพ คือเป็นผู้ที่
ควรทำความเคารพ โดยเกี่ยวกับมีคุณวิเศษ.
คำว่า น่ายกย่อง คือเป็นผู้ที่ควรยกย่อง.
คำว่า เป็นผู้เทียบเท่ากับอาจารย์ คือเทียบ
ได้กับอาจารย์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น. ด้วย อาทิ
ศัพท์ (ที่แปลว่า เป็นต้น) ในคำว่า ทาน-
ปิยวจนาทินิ (มีทานปิยวาจาเป็นต้น) ทาน

^๑ ฉ. ปิยวจนาทินนฺตี.

รวมเอาเหตุมีอัถถจริยา (ความประพฤติกต์
ประโยชน์) เป็นต้น. ด้วย อาทิ ศัพท์ใน
คำว่า สี่ลุตาทนี (มีสี่ลุตะเป็นต้น) ท่าน
รวมเอาเหตุมีศรัทธาเป็นต้น และเหตุมี
ธุดธรรม ความประกอบเนือง ๆ ซึ่งชาครีย-
ธรรมเป็นต้น.

กามนุติ ยุตตปุตตการิตาสุขสิทฺธิทีปโนยั
นิปาโต. เตเนตํ ทีเปติ : ตาทิสํ ปุคฺคํ
อุทฺทิสฺส ภาวนํ อารกฺขโต โยคี
ยุตตปุตตการี, สุเชน จสฺส ตตฺถ ภาวนา
อิชฺฌติ, เตน ปน โยคินา ตาวตา สนฺโตโส
น กาศพฺโพติ. เตนาท "อปปนา
สมฺปชฺชตี"ติอาทิ. สีมาสมฺเภทฺติ
มริยาทาปนณํ, อตฺตา ปิโย มชฺชตฺโต
เวรีติ วิภาคากรณฺติ อตฺถ. ตทนนฺตรนฺติ
ตโต ปิยมนาปครฺภาวนียโต, ตตฺถ วา
เมตฺตาธคิมโต อนนฺตรํ. อติปิยสหายเก
เมตฺตา ภาเวตพฺพาติ สมฺพฺนุโธ,
ครุญฺจानीเย ปฏิลฺหุถฺ เมตฺตามนสิการี

ศัพท์ว่า กาม (เป็นแน่แท้)นี้ เป็นนิบาต
ที่แสดงถึงความสำเร็จได้โดยง่าย แห่งความ
เป็นผู้มีปกติกระทำภาวนาให้ดำเนินไป ใน
บุคคลที่สมควร. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงแสดง
ศัพท์ว่า กาม นี้ไว้ว่า : พระโยคีผู้ปรารถนา
ภาวนาจะจงบุคคลผู้เป็นเช่นนั้น ชื่อว่าเป็น
ผู้มีปกติกระทำภาวนาให้ดำเนินไป ในบุคคล
ผู้ที่สมควร, และเขอนี้ก็จะสำเร็จภาวนาใน
บุคคลเหล่านั้นได้โดยง่าย, แต่ว่าพระโยคินั้น
ไม่ควรทำความยินดี ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น
ดังนี้. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่
"อปปนาย่อมสำเร็จ" ดังนี้เป็นต้น. คำว่า
สีมาสมฺเภท(การทำลายเขตแดน) ได้แก่การ

วสุทธมรรคทฎกา บ.พ.ศ.๑๑

จอมพลประภาส จารุเสถียร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อติปิยสหายเก อุปลัทธิตพพนุติ อตุโธ.
 สุขุปลัทธิารกตสฺส^๑ ตั โหติ ปเคว
 ปฏิปกฺขธมฺมานัน วิภุขมฺภิตตฺตา. อติปิย-
 สหายกโต อนนฺตรํ มชฺฌตฺเต เมตฺตา
 ภาเวตพฺพา มชฺฌตฺติ ปิยครุญฺจาเน รเปตฺ
 สฺกรภาวโต. "อติปิยสหายกโต"ติ จ อิทํ
 ปุริมาวตฺถิ กเหตุวา วุตฺติ. ปคฺคณฺนสิการาริ-
 คมนโต ปญฺจาย หิสฺส โสปี ปิยญฺจาเน เอว
 ติญฺจติ. มชฺฌตฺโต เวริปฺคฺคเล ติ จ อิทํ ปุริมาวตฺถิ กเหตุวา วุตฺติ. เอ เกกสฺมี โกญฺจาเส มฺหิ กมฺมณฺย จิตฺต กตฺวา ติ ปิยครุญฺจา นีโย, อติปิโย, มชฺฌตฺโต, เวริ ติ จตุสฺ ปคฺค โกญฺจา เสสฺ

ขจัดเขตแดน, หมายความว่า ไม่กระทำการ
 จำแนกว่าเป็นตนเอง คนที่รัก คนที่เป็น
 กลาง ๆ คนที่มีเวรกัน. คำว่า ในลำดับ
ต่อจากบุคคลนั้น คือในลำดับต่อจากบุคคล
 ผู้เป็นที่รักที่ชอบใจ นำเคารพ และน่ายกย่อง
 นั้น, หรือในลำดับต่อจากการบรรลุเมตตา
 ในบุคคลผู้เป็นที่รักเป็นต้นนั้น. เชื่อมความว่า
 (ในลำดับต่อจากบุคคลนั้น) ก็เจริญเมตตาไป
 ในบุคคลผู้เป็นสหายที่รักยิ่ง, ความว่า ควร
 น้อมเอาเมตตาเมตตามนสิการ ที่ได้มาในเพราะ
 บุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะควรเคารพ เข้าไปใน
 บุคคลผู้เป็นสหายที่รักยิ่ง. ชื่อนั้นจะมีได้ก็
 สำหรับภิกษุผู้กระทำการน้อม (ภาวนา-
 มนสิการ) ได้โดยง่ายแล้ว เพราะธรรมอัน
 เป็นปฏิปกษ์ทั้งหลาย ถูกเธอซ่มไว้ได้ก่อนแล้ว
 ที่เดียว. ในลำดับต่อจากบุคคลผู้เป็นสหาย
 ที่รักยิ่ง ควรเจริญเมตตาไปในบุคคลผู้เป็น
 กลาง ๆ เพราะการที่จะตั้งบุคคลผู้เป็น

^๑ ส. สุขุปลัทธิารกตสฺส.

จอมพลประภาส จารุเสถียร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปจมี ทาว ปิยกรุจانیเย เมตตภาวันิ
 อธิคนตุวา วสีภาวบุตติยา ตถา ปวตุติ
 จิตฺติ โกฎาสนฺตฺรสปฺหารตฺติ มฺหํ กมฺมณิย
 กตุวา ตทนนฺตริ อติปิยสหาเย อติปิยภาวิ
 วิกฺขมฺเภตฺวา ปิยภาวมตฺเต จิตฺติ รุเปเนเตน
 ภาวนา อฺปสํหริตฺตฺวา, ตมฺปิ
 วสีภาวปาทเนน มฺหํ กมฺมณิย กตุวา
 ตทนนฺตริ มชฺฌตฺเต อฺทาสินฺภาวํ
 วิกฺขมฺเภตฺวา ปิยภาวํ อฺปฏฺฐาเปตฺวา^๑
 ภาวนา อฺปสํหริตฺตฺวา, ปุณ ตมฺปิ^๒
 วสีภาวปาทเนน มฺหํ กมฺมณิย กตุวา
 ตทนนฺตริ เวริมฺหิ เวริสฺสณํ วิกฺขมฺเภตฺวา
 มชฺฌตฺตภาวฺปฏฺฐาปนฺมฺเชน ปิยภาวํ
 อฺปฺปาเทเนเตน ภาวนา อฺปสํหริตฺตฺวา. เตน
 วุตฺติ "ตทนนฺตเร ตทนนฺตเร อฺปสํหริตฺตฺพนฺ"ติ,
 ฌานจิตฺติ อฺปนฺเตพฺพิ อฺปฺปาเทตฺตฺพนฺติ
 อตฺถโก.

กลาง ๆ ไว้ในฐานะแห่งบุคคลที่รักหรือหน้า
 เคารพ ทำได้ง่ายแล้ว. ก็คำว่า "ต่อจาก
 บุคคลผู้เป็นสหายที่รักยิ่ง" นี้ ท่านกล่าว
 ถู้อเอาตำแหน่งแห่งบุคคลแรก (คือบุคคล
 ผู้เป็นที่รักหรือหน้าเคารพ). จริงอยู่ นับตั้งแต่
 สำเร็จมนสิการที่คล่องแคล่วแล้ว บุคคลผู้เป็น
 กลาง ๆ แม้นั้น ย่อมตั้งอยู่ในฐานะแห่งคน
 ที่รัก สำหรับภิกษุรูปนี้ได้ทีเดียว. คำว่า
ต่อจากบุคคลผู้เป็นกลาง ๆ ก็ในบุคคลผู้มี
เวรกัน ความว่า อันภิกษุผู้ทำเมตตาในบุคคล
 ผู้เป็นกลาง ๆ น้อมความรักเข้าไปในบุคคล
 ผู้เป็นกลาง ๆ นั้นได้แล้ว เพราะสำเร็จ
 มนสิการที่คล่องแคล่วได้ ในลำดับต่อจาก
 บุคคลผู้เป็นกลาง ๆ นั้น ควรเจริญเมตตา
ไปในบุคคลผู้มีเวรกัน โดยการที่ตั้งบุคคลผู้มี
 เกรกัน ในความเป็นบุคคลกลาง ๆ ด้วย
 ภาวนาได้แล้ว ก็ละจากความเป็นบุคคล-

^๑ ฉ. อฺปฏฺฐาเปตฺวา.
^๒ ม. ตสฺมี.

กลาง ๆ นั้นเสีย น้อมเข้าไปสู่ความเป็น
 บุคคลที่รัก. ก็คำว่า "ในบุคคลผู้มีเวรกัน" นี้
 ท่านกล่าวถือเอาตำแหน่งบุคคลก่อน ๆ. คำว่า
ทำจิตให้อ่อน ควรแก่การงานในบุคคลแต่ละ
ส่วน ความว่า ในบุคคล ๔ ส่วน ก็บุคคล
 ผู้ตั้งอยู่ในฐานะแห่งคนที่รัก หรือนำเคารพ,
 บุคคลที่รักยิ่ง, บุคคลผู้เป็นกลาง ๆ, บุคคล
 ผู้มีเวรกัน ดังนี้ ภิภุขุบรรลุเมตตามาวนา
 ในบุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะแห่งคนที่รัก หรือนำ
 เคารพได้ก่อนเป็นลำดับแรกแล้ว ก็ควรทำจิต
 ที่เป็นไปอย่างนั้น ให้เป็นจิตที่อ่อน ควรแก่
 การงาน โดยการถึงความเป็นวสี เพื่อ
 ประโยชน์ แก่การน้อมเข้าไปสู่บุคคลส่วนอื่น
 ในลำดับต่อจากนั้นก็ข่มความเป็นบุคคลที่รักยิ่ง
 ในสหายผู้เป็นที่รักยิ่ง แล้วตั้งจิตไว้ในอาการ
 สักว่าเป็นคนที่รัก (อย่างธรรมดา) เท่านั้น
 น้อมมาวนาเข้าไปเถิด, ควรทำจิตเช่นนั้น
 ให้เป็นจิตที่อ่อน ควรแก่การงาน โดยการ
 ทำให้ถึงความเป็นวสี ในลำดับต่อจากนั้น
 ก็ข่มความวางเฉยในบุคคลผู้เป็นกลาง ๆ เสีย

จอมพลประภาส จารุเสถียร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เข้าไปตั้งความเป็นบุคคลที่รักไว้ น้อมภาวนา
 เข้าไปเกิด, ควรทำจิตแนบแน่นให้เป็นจิตที่อ่อน
 ควรแก่การงาน โดยการทำให้ถึงความเป็
 วลีอีก ในลำดับต่อจากนั้น ก็ข่มความสำคัญว่า
 เป็นผู้มีเวรกันในบุคคลผู้มีเวรกันเสีย ทำ
 ความเป็นบุคคลที่รักให้เกิดขึ้น โดยการตั้ง
 ความเป็นบุคคลกลาง ๆ เข้าไว้เป็นช่องทาง
 น้อมภาวนาเข้าไปเกิด. เพราะเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "น้อมเข้าไปในบุคคล
ผู้มีลำดับถัดไป ถัดไป จากบุคคลนั้น ๆ" ดังนี้,
 ความว่า นำมานจิตเข้าไป คือทำให้เกิดขึ้น.

เวริบุคคลโล วา นตฺถิ กมฺมพฺเลน วา
 เอตฺรหิ ปโยคสมฺปตฺติยา วา สพฺพโส
 อนตฺถกฺรสุส อภาวโต. มหาปริสชาติกตฺตาติ
 มหาปริสสภาวตฺตา จิรกาลปริจยสมิทฺชฺชนฺติ-
 เมตฺตานุทฺยาทีคุณสมฺปนฺนตฺยา อุพารช-
 ณาสยตฺตาติ อตุโถ. ตาทีโส หิ สพฺพโส
 ปราปรารชฺ ติณฺยาปิ น มฺมณฺติ. เตน วฺตุตฺ
"อนตฺถิ" กโรนฺเตปิ ปเร เวริสณฺญา
 ชื่อว่า ไม่มีบุคคลผู้มีเวรกัน ก็โดยไม่มี
 บุคคลผู้ซึ่งสร้างความทายนะให้ โดยประการ
 ทั้งปวง เพราะกำลังของกรรม(เก่า) หรือ
 เพราะปโยคสมบัติ (ความพยายามชอบ)
 ในปัจจุบันนี้. คำว่า เพราะความที่เรามีชาติ
เป็นมหาบุรุษ คือเพราะความที่เรามีสภาพ
 เป็นมหาบุรุษ ความว่า เพราะความที่เธอ
 มีอชฺยาตย์อันประเสริฐ โดยความเป็นผู้ถึง

จอมพลประภาส จารุเสถียร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นุปฺปชชตี"ติ. เตนาติ เตน โยคินา. อตุถิ พร้อมด้วยคุณมีขันติ เมตตา ความเอื้อเอ็นดู
เวริปุคฺคโลติ สมฺพนฺโธ. เป็นต้น ที่พร้อมพร้อมแล้ว เพราะการสั่งสมมา
ตลอดกาลนาน. จริงอยู่ ภิกษุผู้เป็นเช่นนั้น
ย่อมเป็นผู้คทนต่อทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ถือสา
ความผิดของคนอื่น แม้สักเท่าเส้นหญ้า.
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "แม่เมื่อผู้อื่น
กระทำความเสียหายให้ ก็ไม่เกิดความสำคัญ
ว่าเป็นคนมีเวรกัน" ดังนั้น. คำว่า ภิกษุรูปนั้น
คือภิกษุผู้เป็นพระโยคินัน. เชื่อกความว่า
อตุถิ เวริปุคฺคโล.

๒๔๓. ปริมฺปุคฺคเลสุตี ปียาที่สุ ฉานสฺส
อารมฺมณฺเฏเตสฺ ปริเมสฺ ปุคฺคเลสฺ. เมตตํ
สฺมาปชชิตฺวาติ ปฏฺิขํ วิกฺขมฺภเตฺวา อุปฺปาทิตํ
เมตฺตทานํ สฺมาปชชิตฺวา. เมตฺตายนฺเตน
ปฏฺิขํ วิโนเตตฺพฺนฺติ เอตฺถ เกจि ปน
"อุปฺจารชฺฌานํ สมฺปาเตฺวา" ติ อตุถิ วทฺนฺติ,
เตสํ อุปฺจารชฺฌานโต วฺฐฺจฺจานมฺปิ
อิจฺฉิตฺพฺหิ สียา "วฺฐฺจฺหิตฺวา" ติ วุตฺตตฺตา.
ปุพฺเพ ตสฺมี ปุคฺคเล อสฺตียา อมฺนลิกาเรน

๒๔๓. คำว่า ในบุคคลดับก่อน ๑
คือในบุคคลดับก่อน ๑ มีบุคคคผู้เป็นที่รักยิ่ง
เป็นต้น อันเป็นอารมณ์ของฉาน. คำว่า
เข้าเมตตา คือเข้าเมตตาทานที่เธอข่มปฏิฆะ
แล้วทำให้เกิดขึ้นได้. ก็ในคำว่า ผู้แผ่เมตตา
จะบรรเทาปฏิฆะได้ นี้ อาจารย์บางพวก
กล่าววรรณาธิบายว่า "สำเร็จอุปจารฉาน"
ดังนั้น, ก็น่าจะปรารณาแม้การออกจาก
อุปจารฉานด้วย เพราะอาจารย์เหล่านั้น

จอมพลประภาส จารุเสถียร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปฏิฆิ อนุปาเทนตสฺส สาธารณโต ตํ กล่าวไว้ว่า "ออก". การข่มปฏิฆะนั้นแล้ว
 วิกฺขมฺเกตุวา ฌานสฺส อุปฺปาทํ,สมาปชฺชนนฺจ ทํฌานให้เกิดขึ้น และการเข้าฌาน ท่าน
 วุตฺตํ, อิทานิ ปน ตํ อนุสฺสรนฺตสฺสปิ อาจารย์กล่าวไว้ โดยเป็นสาธารณะแก่
 มนสิกรนฺตสฺสปิ ยถา ปฏิฆิ น อุปฺปชฺชติ, พระโยคีผู้ไม่ได้ทำปฏิฆะให้เกิดขึ้น เพราะ
 ตํ วิธิํ หสฺเสตุํ อิทํ วุตฺตํ "ตํ ปุคฺคํ ในเบื้องต้นยังไม่มีการระลึก ยังไม่มีการ
เมตตายนฺเตน ปฏิฆิํ วิโนทตพฺพนํ"ติ. ใส่ใจในบุคคลนั้น, แต่ว่าบัดนี้ ท่านประสงค์
 เมตตายเมว หิ อธิ ปฏิฆวิโนทน์ แสดงวิธีที่เป็นเหตุไม่ให้ปฏิฆะเกิดขึ้นแก่พระ-
 อธิปฺเปตํ. น นิพาทํติ น วุปลสมติ? โยคี แม้ว่าระลึกถึงแม้ว่าใส่ใจบุคคลผู้มีเวร
 กันนั้นอยู่ จึงกล่าวคำนี้ไว้ว่า "ผู้แผ่เมตตา
ไปยังบุคคลนั้น จะบรรเทาปฏิฆะได้" ดังนี้.
 เพราะในขั้นนี้ ท่านประสงค์การใช้เมตตา
 นั้นแหละบรรเทาปฏิฆะ. คำว่า ปฏิฆะก็ไม่ต้อง
 คือ (ถ้าหากว่า)ปฏิฆะไม่สงบ.

อนุสฺสรโตติ อากมโต^๒ ปจฺจเวกฺขโตติ
 อตฺโต. ขฺยติพฺพนํติ วายมิตพฺพํ.

คำว่า โดยการรำลึกถึง ความว่า
 โดยการพิจารณาตามอากม (พระพุทธรูปจะ
 อันเป็นหลักฐานที่มา). บทว่า ขฺยติพฺพํ
 แปลว่าพึงพยายาม.

^๑ ฉ. วุปลสมมติ.
^๒ ฉ. อนุสสารโตติ อนุคฺมนโต.

ตถจ โช ฆฏ นั วายน ม. อิมินา
อิทานิ วกขมาเนน อากาเรน.

ก็ความพยายาม คือความชวนชวายน
นั้นแล. ชื่อว่า โดยอาการตั้งต่อไปนี้ คือโดย
อาการที่จะกล่าวถึง ณ บัดนี้.

อุกโต ทวีสุ จาเนสุ ทนุโท เอตสฺสาติ
อุกโตทตฺถกั, เตน. โจรกา ลามกาจารา
ปาปปริสา. ตฺตฺรปิตี เตสุปี องฺคฺมฺกานิ
โองกนฺเตสุปี. เตนาคิ มโนปโทเสน. น
สาสนกโร สพฺพปาปสฺส อกรณั หิ สาสนั.
ตฺสฺเสวาคิ ตโตปิ. นิสฺสกุเก หิ อิห
สามิวจัน, สมุจฺจเย จ เอว-สฺหโท,
ปจฺมํ กุทฺตฺปริสฺโตปิตี อตุโธ. เตนาติ
กุชฺฌเนน. ปายิโยติ ปายตโร.
สารมฺภาติกสฺส กิเลสานุพฺพธสฺส วตฺตฺถาวโต
โกธสฺส สาวชฺชติ ฌตฺวาปิ กุชฺฌนโต สเจ
โกธเ อนวชฺชสฺสณเฎี กุทฺตฺสฺส ปุคฺคสฺส น
ปฏิกุชฺฌเณยฺยาคิ เกจ. อุภินฺนติ ทฺวินัน
ปุคฺคลานั. เตนาท "อตุตโน จ ปรสฺส
จา"ติ. อถวา อุภินฺนติ อุภเยสฺ โลกานัน,
อิธโลกปรโลกานนฺติ อตุโธ.

เลื่อย ชื่อว่า อุกโตทตฺถกั เพราะ
อรรถว่า มีตำมอยู่ทาง ๒ ข้าง คือตรงที่
๒ แห่ง, ได้แก่ใช้เลื่อยนั้น. พวกโจร ชื่อว่า
ผู้ประพตติคำซ้ำ คือเป็นคนซึ่งมีความประพตติ
เลวทราม. คำว่า ในพวกโจรเมื่อนั้น คือ
แม้ในพวกโจรผู้กำลังตัดอวัยวะแต่ละส่วน แม้
เหล่านั้น. บทว่า เตน ได้แก่เพราะการ
ทำใจให้โกรธแค้น. ชื่อว่าไม่เป็น
ผู้กระทำตามคำสอน(ของเรา) เพราะว่า
การไม่กระทำบาปทั้งปวงเป็นคำสอน (ใน
คทาฎา). บทว่า ตฺสฺเสว แก่เป็น ตโตปิ
(กว่าผู้ที่โกรธก่อนนั้นเสียอีก). เพราะว่า
บทนี้เป็นจกฺฐวิวิคตติ ในอรรถแห่งปัญจมีวิคตติ,
และ เอว ศัพท์ ในอรรถว่าสมุจฺจเย(ผนวก,
เพิ่ม), ความว่า (เลว)กว่าคนที่โกรธก่อน
นั้นเสียอีก. บทว่า เตน ได้แก่เพราะการ

โกรธ(ตอบ). คำว่า ชื่อว่า เลวกว่า คือ
 ชื่อว่า ช้ากว่า. เพราะแม้ทราบแล้วว่า
 ความโกรธมีแต่โทษ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งการ
 ตามคิดพันแห่งกิเลส มีความแข่งดีเป็นต้น
 ก็ยังโกรธ(ตอบ)ได้ อาจารย์บางพวกกล่าว
 ว่า ถ้าหากว่าเกิดมีความสำคัญในความโกรธ
 ว่าเป็นธรรมที่ไม่มีโทษ ก็ไม่น่าโกรธตอบ
 บุคคลผู้ที่โกรธก่อน (เช่นกันนั้นแหละ) ดังนี้.
 บทว่า อุภินัน แปลว่าแก่บุคคล ๒ ฝ่าย.
 เพราะเหตุนั้น จึงตรัสไว้ว่า "คือแก่ตนและ
แก่คนอื่น" ดังนี้. อีกนัยหนึ่ง บทว่า อุภินัน
 ความว่า แก่โลกทั้ง ๒ คือโลกนี้และ
 โลกหน้า.

สप्तตถกนตาติ ปฏิสศคฺคฺหิ อิจฺฉิตา. คำว่า ที่ศัตรูพอใจ คือที่ศัตรูผู้เป็น
สप्तตถกธรรมาติ เทหิ กาศพฺพา. โกธนฺนฺติ ปฏิปักษ์ปรารธนา. บทว่า สप्तตถกธรรมา คือ
กุชฺฌณสีล. โกธนายนฺติ โกรธโน อัย, ที่บุคคลผู้เป็นศัตรูกันเหล่านั้น ฟังกระทำ.
อายนฺติ จ นิปาตมคฺคฺ. โกธปเรโตติ บทว่า โกธัน (ผู้มักโกรธ) ก็บุคคลผู้มักปกติ
 โกรธ. บทว่า โกธนาย ตตฺถทเป็น โกรธโน
ทพฺพณฺณเวย โหตีติ ปกตฺติยา ฆณฺณวาปี อัย, ก็ อัย ศัพท์ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า

จอมพลประภาส จารุเสถียร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อลงฺกตปฏิยตุโตปิ มุขวิการาทิวเสน วิรูป โภชฺชเรโต แปลว่าเป็นไปตามความโกรธ,
 เหว โหติ เอตฺรหิ, อายตี จาติ. หรือแปลว่าถูกความโกรธครอบงำ. คำว่า
 โกธภิภาวสุส เอกนฺติกมิตํ ผลนฺติ ทีเปตุ ก็ชื่อว่า ยังเป็นผู้มีผิวพรรณตามอยู่นั้นเอง
 "หุพฺพญฺโณว"ติ อวธารณํ กตฺวา ปน ความว่า แม้เป็นคนมีผิวพรรณงดงามตาม
 "โกธภิภาวโต"ติ วุตฺตํ. น ปจฺจตฺโตติ น ปกติ แม้ระดับประกาศแต่งตั้งแล้ว ก็ชื่อว่า
 ปหุตฺตโน. น โภควาติ อุกฺโขภคปริภอก- เป็นคนซึ่งเหวอยู่นั้นเอง เกี่ยวกับมีความพิการ
 วตฺตฺตฺรหิโต. น ยสฺวาติ น กิตฺติมา. (บึงตึง, หงิ่งงอ) แห่งใบหน้าเป็นต้น ทั้งใน
 ปัจจุบันและในอนาคต. ทรงทำการยืนยันว่า
 "หุพฺพญฺโณว" ดังนี้แล้ว ก็ยังตรัสว่า "โกธ-
 ภิภาโต" (ผู้ถูกความโกรธครอบงำ) อีก
 คำหนึ่ง เพื่อแสดงว่านี่คือผลที่แน่นอนแห่งการ
 ครอบงำของความโกรธ. คำว่า ขอย่า
ให้มันเป็นผู้มีผลประโยชน์มาก คือขอย่า
ให้มันเป็นผู้มีทรัพย์มาก. คำว่า ขอย่าให้มัน
เป็นผู้มีโภคทรัพย์ คือขอให้มันเป็นผู้ขาดแคลน
 วัตถุอันเป็นเครื่องอุปโภคบริโภค. คำว่า
ขอย่าให้มันเป็นคนมียศศักดิ์ คือขอย่าให้มัน
 เป็นคนมีเกียรติ.

จอมพลประภาส จารุเสถียร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ฉวาลาตฺติ ฉวททาลาตํ, จิตกาถํ
 สบฺตชฺชนมฺมกฺกนฺตปิ วทตฺติ. อุโ ปทิตฺต
อุโ โกสิ ทพฺ. มชฺ กฺคตฺ
 เวมชฺชฺกุราเน สฺนชฺสฺ วา สฺนกาลสฺสฺ วา
 อฺหเนน กฺเณน มกฺขิตํ. กฺกุสฺ
 ทารุกิจฺจํ. เนว พรตฺ น สฺวาเชติ.
ตฺตฺ ตฺตฺ ตฺ อหํ. อิม
 "โส จ โหติ อภิชาลา"ติอาทินา^๑ เทฺจ
 วุตฺตํ สฺนธาย สฺตถา วทติ, ตสฺมา กามสฺ
 ติพฺพสฺราคาทินา สฺลรหิตฺตํ อธิปฺปาโย.
 อธิ ปน พฺยาปนฺนจิตฺตปฺพฺกฺมณฺสงฺกปฺตาวเสน
 โยเชตพฺพํ.

บทว่า ฉวาลาตํ แปลว่าไม้พืนสำหรับ
 เเผาศพ, อาจารย์หลายท่านกล่าวว่า ได้แก่
 ฐั้นพืนสำหรับเผา จ เชิงตะกอน ดังนั้นมี.
 สองบทว่า อุโ ปทิตฺตํ แปลว่าที่ปลายหึ่ง ๒
 ก็ถูกไฟไหม้. คำว่า ตรงกลาง เป็อนุ
ได้แก่ ที่กลางคั่นเป็อนุคือสิ่งทีสนัชหรือ
 สุนัจจอกซบถาย. คำว่า เพื่อเป็เครื่องไม้
 คือสิ่งทีควรทำด้วยไม้. ชื่อว่าจะใช้ก็ไม่ได้
 คือไม่สำเร็จ. บทว่า ตฺตฺ คือเรา
 (กล่าวถึงบุคคลผู้นั้นว่า)มีอุปมาฉนั้น คือเป็
 เหมือนไม้พืนสำหรับเผาศพนั้น. คำว่า บุคคล
 ผู้นั้น พระศาสดาตรัสหมายเอาบุคคลทีได้ตรัส
 ไว้ในทหนหลังด้วยคำว่า "แต่เขา เป็ผู้มาก
 ด้วยอภิชา" ดังนี้เป็นต้น, เพราะฉนั้น
 จึงมีอธิบายว่า ได้แก่บุคคลผู้ปราศจากศีล
 เพราะมีความกำหนดแรงกล้าในกามหึ่งหลาย
 เป็นต้น. แต่ในเรื่องการเจริญเมตตา

^๑ ฉ. อุทเทน.

^๒ พ. อิติ. ๒๕/๓๐๐.

บัณฑิตพึงประกอบคำพูด โดยเกี่ยวกับมีจิต-
พยายาม มีความคำริด้วยใจอันประทุษร้าย.

โส ทานี ตฺวนฺติอาทิ ยถาคฺตฺเตหิ
สุตฺตฺปะเทหิ อตฺตโน โววหนการทสุสนฺ.

คำว่า บัดนี้ตัวเจ้านั้น เป็นต้น เป็นคำ
แสดงอาการที่ใช้บทพระสูตรทั้งหลาย ตามที่
กล่าวแล้วสั่งสอนตน.

๒๔๔. โย โย ธมฺโมติ กาย-
สมาจาราทีสุ โย โย สุจริตธมฺโม.
อุปฺสนฺโตติ สยฺโต. ปริสุทฺโตติ กิเลสฺมล-
วิกเมน วิสุทฺโต. กิเลสฺทาหาภาเวน^๑
วา อุปฺสนฺโต, อนุชฺชภาเวน ปริสุทฺโต,
กายสมาจารสุเสว อุปฺสโม จิรกาลํ
สยฺตกายกมฺมตาย เวทิตฺพุโพ. เอว
เสเสสุปิ.

๒๔๔. คำว่า ธรรมใด ๆ ได้แก่
สุจริตธรรมใด ๆ ในบรรดาสมาจารทั้งหลาย
มีกายสมาจารเป็นต้น. คำว่า สงบ คือ
สำรวม. คำว่า บริสุทธิ์ คือหมดจด เพราะ
ปราศจากมลทินคือกิเลส. อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่าสงบ เพราะไม่มีความเร่าร้อนคือ
กิเลส, ชื่อว่าบริสุทธิ์ เพราะความที่ไม่มี
โทษ, บุคคลจะพึงทราบความสงบแห่งกาย-
สมาจารนั้นเพียง ก็โดยความที่เขาเป็นผู้มี
กายกรรมอันสำรวมแล้วตลอดกาลนาน. แม้
ในสมาจารที่เหลือ ก็อย่างนี้.

^๑ สี. ม. ...วิทาหาภาเวน.

คุณธงชัย โกมลศิริภักดี

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธานุชา

เตติ วจีมนสมาจาเร.

บทว่า เต ได้แก่วจีสมาจารและมโน-
สมาจาร.

โสติ อุปสนฺตวจีสมาจาโร ปุคฺคโล.
ปฏิสนฺตารกฺสโลติ ยถา ปเรหิ จิหฺนํ น โหติ,
เอวํ ปฏิสนฺตารกฺสโล? สฺขิลोติ อธิวาสน-
ชนฺติสงฺฆาเตน สฺขิลภาเวน สมฺนฺนาคโต.
สฺขสมฺภาโสติ ปิยโก. สมฺโมทโกติ
สมฺโมทนียกถาย สมฺโมทนีสโล. อฺตฺตานมฺโขติ
วิกฺฤติมฺโข^๑ อหฺตฺวา ปิตฺติสฺมนฺสฺสวเสน
วิกฺสิตมฺโข. บุพฺพภาสฺติ เยน เยนจิ
สมฺภาคโต ปฏิสนฺตารวเสน ปจฺมเวย
อาภาสนฺสโล. มฺธฺเรน สฺเรน ธฺมฺม
โอสฺสเรติ สรภณฺวเสน. สรภณฺมฺปน
กโรนฺโต ปริมฺตฺเลหิ ปริปฺตฺเตหิ ปเทหิ จ
พฺยณฺชเนหิ จ อพฺยาทุเลหิ ธฺมฺมกถํ กเถติ.

คำว่า นั้น คือบุคคลผู้มีวจีสมาจาร
อันสงบ. คำว่า เป็นคนฉลาดในปฏิสนฺตาร
คือเป็นผู้ฉลาดในการต้อนรับ โดยประการ
ที่ไม่มีช่องว่าง (ระหว่างตน) กับคนอื่น.
คำว่า อ่อนหวาน คือถึงพร้อมด้วยความ
อ่อนหวาน กล่าวคืออธิวาสนฺชนฺติ(ความอดทน
คือความอดกลั้น). บทว่า สฺขสมฺภาโส
ได้แก่มีกำพูดน่ารัก. คำว่า ทำให้มันเหิงใจ
คือเป็นผู้มีปกติทำให้มันเหิงใจ ด้วยสมฺโมทนีย-
กถา. คำว่า มีหน้าตาขี้เมา คือไม่เป็นคน
ที่มีหน้าหงิกงอ(แก่) มีหน้าตาเบิกบาน ด้วย
อำนาจแห่งปิตฺติโสมนฺส. คำว่า ทักก่อน
คือเป็นผู้มีปกติพบกับใครคนใดคนหนึ่งเข้า ก็
ทักทายเกี่ยวกับ เป็นปฏิสนฺตารก่อนเขาทีเดียว.
ชื่อว่า สวดธรรมด้วยเสียงที่ไพเราะ ก็โดย

^๑ ฉ. ปฏิสนฺตารณ กุสโล.
^๒ ม. วิกฺขิต...วิกฺขิต....

คุณธงชัย โกมลศิริภักดี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

วัดพุทธมณฑล กรุงเทพมหานคร ป.พ.ศ. ๒๕๑๕

เกี่ยวกับ เป็นการสวดสรภัญญะ. ก็เมื่อทำการ
สวดสรภัญญะอยู่ ชื่อว่ากล่าวธรรมกถา ด้วย-
บท และด้วยพยัญชนะ ที่เหมาะสม คือ
บริบูรณ์ ไม่ยุ่งเหยิง.

สหพชนัสส ปากโฏ สกุกจกิริยาชาติ
อธิปาโย. เตนาท "โย" หี"ติอาหิ.
โอทปเตตวาติ สททหิตฺวา. โอทปนลทฺชณา
หิ สทฺธา. โอทิตโสโตติ อวทิตโสโต,
สฺสสฺสนฺโตติ อตฺถ. อฏฺฐิ กตฺวาติ^๑
อตฺถิ กตฺวา, อตฺถิโก วา หุตฺวา.

อธิบายว่า (ภาวะที่สงบแห่งมโน-
สมาจารนี้) ปรากฏแก่ชนทั้งปวงได้ โดยการ
กระทำอย่างเคารพ. เพราะเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า "จริงอยู่ บุคคลใด" ดังนี้ เป็นต้น.
บทว่า โอทปเตตวา แปลว่าเชื่อแล้ว.
เพราะว่า ศรัทธามีความปลงใจเชื่อเป็น
ลักษณะ. คำว่า เจียโสต คือเจียหู,
ความว่า ฟังด้วยดี. สองบทว่า อฏฺฐิ กตฺวา
แปลว่าทำให้เป็นของมีประโยชน์, หรือ
แปลว่าเป็นผู้ใคร่ประโยชน์.

"เอโกปิ อวฺปสนฺโต โหติ"^๒ติ
ปาโร, เอวรฺวโป บุคฺคโล นิริยโต นิริย
อวฺปชฺชนฺโต พุทฺทาลํ ตตฺถเว สสรตฺติ
ว่า บุคฺคลผู้มีสภภาพเป็นอย่างนี้ ย่อมละจาก

ปาฐะว่า "เอโกปิ อวฺปสนฺโต

โหติ" ดังนี้, ท่านอาจารย์ประสงค์แสดง

^๑ ฉ. อฏฺฐิ กตฺวา, ม. อตฺถิ.

^๒ ฉ. น วฺปสนฺโต โหติ.

ทสฺเสตุ "อุฏฺฐมทานิรยโสฬสอุสฺสทนิรย-
ปริปุรโก ภวิสฺสตี"ติ วุคฺคํ. ตตฺถ สดฺชิวาทโย
 อุฏฺฐ มทานิรยา. อวิจิมทานิรยสฺส ทฺวาเร
 ทฺวาเร จตฺตารโ จตฺตารโ กตฺวา
 กุกฺกพาทโย โสฬส อุสฺสทนิรยา. การุณฺณ
อุฏฺฐเปตพฺพ มหาทุกฺกภาภิกาวโต. ยสฺมี
 ปุคฺคเล อวิหเสฏฺฐตา ทุกฺขาปนยนกามตา
 อุปคฺกฺฐติ, ตตฺถ ปฏฺธิโม อโนกาโสวาทิ
 อาท "การุณฺณปิ หิ ปฏฺธิจ อาฆาโต
วุปสฺมมตี"ติ.

นรก เข้าถึงนรก ท่องเที่ยวไปในนรกนั้น
 นั้นแหละตลอดกาลเป็นอันมาก ดังนี้ จึง
 กล่าวว่า "เขาจักเป็นผู้ทำทานรก ๘ ชุม
และอุสฺสทนรก ๑๖ ชุมให้เต็ม" ดังนี้. ใน
 บรรคานรกเหล่านี้ นรก ๘ ชุมมีสัญญาชวฺนรก
 เป็นต้น (สัญญาชวฺ ๑ กาลสฺสทตะ ๑ มหา-
 โรรฺวะ ๑ จูฬโรรฺวะ ๑ ปตาปนะ ๑
 อเวจี ๑ สังฆาตะ ๑ ตาปนะ ๑) ชื่อว่า
 มทานรก ๘ ชุม. ที่ประคตแต่ละประคตแห่ง
 อเวจิมทานรก มีนรกอยู่ประคตละ ๔ ชุม
 มีกุกฺกพนรก เป็นต้น ชื่อว่าอุสฺสทนรก ๑๖ ชุม.
 ชื่อว่าพึงเข้าไปตั้งความการุณไว้ โดยความ
 เป็นผู้มีส่วนแห่งทุกข์อันใหญ่หลวง. ความใคร่
 ในอันขจัดทุกข์ อันเป็นความไม่เบียดเบียน
 เข้าไปตั้งอยู่ได้ในบุคคลใด, ในบุคคลนั้น
 ปฏิฆะหาโอกาสมิได้เลย เพราะเหตุนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เพราะว่าความ
อาฆาตจะสงบ เพราะอาศัยความการุณก็ได้"
 ดังนี้.

คุณธงชัย โกมลศิริภักดี

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธรูปบูชา

เอื้อเอ็นดู ชื่อว่ามูลรากของศีล, ใต้แก่
เป็นตัวตัดมูลรากของศีลมีหิริโอตตปะเป็นต้น
เหล่านั้น. จริงอยู่ ความโกรธกำลังเกิดขึ้น
อยู่เที่ยว ย่อมตัดหิริโอตตปะเป็นต้น ด้วย
อำนาจปาณาติบาตเป็นต้น. บทว่า ขโพ
(คนโง่) ใต้แก่คนพาลผู้มีคบอด.

อนริยกมฺมนติ เวนินา กตมทาปราธ-
มาท. โย สฺยฺนติ โย ตุวํ สยฺมฺปิ.
โรเสตุกาโมติ โภธํ อูปาเทศกาโม. ยฺทิ
กริ ยฺทิ อภาสิ. โรสุปาเทนาคิ โรสฺสฺส
อูปาทเนน. ทุกฺขํ ตฺสฺส จ นามาคิ
ทุกฺขณฺจ นาม ตฺสฺส อปราธกฺสฺส. นามาคิ^๑
อสมฺภาวเน นิปาโต, เตน ตฺสฺส การณํ
อเนกนฺตฺกนฺติ ทฺสฺเสติ. เตนาท "กาหฺสิ
วา น วา"ติ, กริสฺสฺสึ น วา กริสฺสฺสึติ
อตุโธ. อฺหิตํ มฺกฺกนฺติ อตุตโน อฺหิตาวหํ
ทุกฺคตฺมคฺคํ.

คำว่า กรรมปาเถื่อน ท่านกล่าวถึง
ความผิดหั้นต์ที่คนผู้มีเวรกันได้ทำไว้. ชื่อว่า
โย สยํ แก่เป็น โย ตุวํ สยฺมฺปิ (ตัวเจ้าจึง
เป็นผู้แม้เสียเอง). คำว่า ผู้ใคร่ทำให้โกรธ
คือผู้ต้องการทำความโกรธให้เกิดขึ้น. ชื่อว่า
ถ้าหากว่าได้สร้าง คือถ้าหากว่าได้ทำไว้.
บทว่า โรสุปาเทน แปลว่าโดยการทำความ
โกรธให้เกิดขึ้น. ชื่อว่า ชื่อซึ่งทุกข์ให้แก่เขา
คือ (จักสร้าง)ทุกข์แก่เขาผู้มีความผิดนั้น.
ศัพท์ว่า นาม เป็นนิบาตใช้ในอรรถสัม-
ภาษณ์ (ไม่ยกย่องไม่สรรเสริญ), ด้วย

^๑ จ. โทเสตุกาโม.
^๒ ส. นวาติ.

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๒๖

ศัพท์ว่า นาม นั้น ท่านแสดงว่าการสร้างทุกข์ (ให้)แก่เขา ไม่มีความแน่นอน. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "จักสร้างได้ก็ตาม ไม่ได้ก็ตาม" ดังนี้, มีความหมายว่าจักทำได้ก็ตามทำไม่ได้ก็ตาม. คำว่า ทางฉิบหาย คือทางไปสู่ทุกข์ อันนำมาซึ่งความฉิบหายแก่ตน.

อุจฺจนาเนติ โรโส ทว อปฺปิยสฺส การาบโก, สตฺตฺตฺ ปน ตฺสฺส วสฺวตฺตฺตาย ทาสสทิสฺโสติ อุจฺจนาํ ปจฺจุปฺปกริยาเย. ตฺสฺมา ตเมว โรสํ ฉินฺทสฺส อุจฺจินฺท. ขณฺนิทฺตาทิ อุทฺทวยปริจฺฉินฺโน อตฺตโน ปวตฺตฺกาลสงฺขาโต ขโณ เอเตสํ อตฺถิถิ ขณิกา, ตพฺภาวโต ขณฺภงฺกฺภาวโตติ อตฺถโธ. กสฺสทานิธ กฺขณฺสฺสตี อปรารทสฺส สนฺตนาเน เยหิ ชนฺเตหิ เต อปราโธ กโต, เต ตํขณฺเวย สพฺพโส นิรุทฺธา. อิทานิ ปน อณฺเวย ติฏฺฐนฺตฺตี กสฺส ตฺวํ อิธ กฺขณฺส. น หิ ยุตฺตี อนปรารเสส กฺขณฺนฺติ อิปฺปาโย. ตี วินา กสฺส โส กเรติ โย ปุคฺคโล

คำว่า ในฐานะที่ไม่ควร ความว่า ความโกรธเป็นผู้สร้างสิ่งที่น่าซึ่งให้แก่ตัวเจ้า, แต่ศัตรูเป็นเหมือนทาส (ของความโกรธ) เพราะเป็นไปในอำนาจ ของความโกรธนั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเป็นฐานะที่ไม่ควร เพื่อกระทำตอบแทน. เพราะฉะนั้น เจ้าจงตัดคือจงขจัดความโกรธนั้นนั่นแหละ. คำว่า เพราะความที่ธรรมทั้งหลายมีชั่วขณะ ความว่า ธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า ขณิกา (มีชั่วขณะ) ก็เพราะอรรถว่า มีขณะ คือกาลที่เป็นไปของตน อันตัดตอนด้วยความเกิดขึ้นและดับไป, ได้แก่ เพราะมีภาวะนั้น คือเพราะมีความแตกดับไปในขณะ. คำว่า บัดนี้ ณ ที่นี้เจ้าจะ

คุณธงชัย โภมลศิริภักดี
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ยสฺส ทุกฺขํ ภโรติ, ตํ ทุกฺขกิริยาย วิสยฺภูตํ
 ปุคฺคํ วนา กสฺส นาม โส ทุกฺขการโก
 ทุกฺขํ ภเร ภเรยฺย. สยฺมปี ทุกฺขเหตุ
ตฺวมิตฺติ เอวํ สยฺมปี ตฺวํ เอตสฺส ทุกฺขสฺส
 เหตุ, เอวํ สมานे ตสฺส ตฺยฺหนฺจ ตสฺส
 ทุกฺขสฺส เหตุภาเว กิ การณา ตสฺเสว^๑
ทุกฺขสฺส น ตฺยฺหนฺติ อตุโธ.

โกรธต่อใคร ความว่า ชั้นทั้งหลายเหล่าใด
 ในสันดานของศัตรูผู้ทำความผิด ได้สร้าง
 ความผิดแก่เจ้าไว้, ชั้นเหล่านั้นได้ดับไปแล้ว
 โดยประการที่สงบลง ในขณะที่นั้นนั้นแหละ.
 แต่ว่าในบัดนี้ ชั้นเหล่าอื่น ตั้งอยู่ เพราะ
 เหตุนั้น ณ ที่นี้ เจ้าจะโกรธต่อใครได้แล้ว.
 อธิบายว่า แท้จริงความโกรธในสิ่งอันหา
 ความผิดมิได้ ไม่สมควร. ชื่อว่า เว้นบุคคล
นั้นเสีย เขาจะพึงสร้างทุกข์ให้แก่ใครได้
 ความว่า บุคคลใดจะสร้างทุกข์ให้แก่บุคคลใด
 ได้, เว้นบุคคลผู้เป็นเขตแดนแห่งการสร้าง
ทุกข์นั้นเสีย เขาผู้สร้างทุกข์จะพึงสร้างจะพึง
 กระทำทุกข์ ชื่อว่าแก่ใครได้. คำว่า แม้
ตัวเจ้าเองก็เป็นเหตุแห่งทุกข์ได้อย่างนี้ คือ
 แม้ตัวเจ้าเองก็เป็นเหตุแห่งทุกข์ได้อย่างนี้,
 คือเมื่อทั้งตัวเขาและตัวเจ้า ก็เป็นเหตุแห่ง
 ทุกข์นั้นได้เหมือนกันอย่างนี้ เพราะเหตุไร
จึงโกรธต่อเขาเท่านั้น ไม่โกรธตัวเจ้าด้วย.

^๑ ฉ. ตสฺส.

๒๔๖. ปรโลเกปี อนุคามิภาวโต
 กุมฺมฺเยว สกํ สนฺตํ เอเตสนฺติ กุมฺมฺสฺสกา,
 เตสํ ภาโว กุมฺมฺสฺสกาตา. ปจฺจเวกฺขณา
 นาม นิสฺเสนฺตฺตา, นิสฺเสนฺตฺตฺตา ภาวโน
 กุมฺมฺสฺสกาติ อาท "ยํ กุมฺมํ กริสฺสฺสํ"ติ.
 ปฏฺยวเสน ปน ปวตฺตกฺกมฺมํ ปากฺกภาวโต
 อาสนฺนํ, ปจฺจกฺขณฺจาทิ อาท "อิทฺท"ติ.
จ-สฺสทฺโท พฺยติเรเก, โส ตสฺส กุมฺมฺสฺส
ผลนฺิสฺสนฺเทน "เนว สฺมมาสมฺโพธิ"ติอาทินา
 พฺยติเรกโต วุจฺจมานเมวตฺถํ โชเตติ.
 เนว สฺมตฺถนฺติ สฺมพฺนฺโร. นิสฺเย นิสฺยตฺตํ,
 ชาตฺนฺติ วา เนรยํ. อตฺตานํเยว โอิกฺริติ
 โทสรฺเชนาติ อธิปฺปาโย.

๒๔๖. สัตว์ทั้งหลายชื่อว่ากัมมัสสกา
 เพราะอรรถว่า มีกรรมนั้นเที่ยวเป็นของตน
 คือเป็นของของตน โดยความเป็นสิ่งที่ติดตาม
 ไปได้ แม้ในโลกหน้า, ภาวะแห่งสัตว์เหล่านั้น
 นั้นชื่อว่ากัมมัสสกตา (ภาวะที่สัตว์ทั้งหลาย
 เป็นผู้ที่มีกรรมเป็นของตน). ชั้นชื่อว่าการ
 พิจารณามีห้ามไว้ได้เป็นประโยชน์ และการ
 ห้ามไว้ได้ ก็ย่อมมีแก่กรรมที่มีอันเกิดขึ้นเป็น
 ปกติ เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"จักรกระทำกรรมใด" ดังนี้. ก็กรรมที่เป็นไป
 ด้วยอำนาจความขุ่นเคือง ย่อมเป็นอันอยู่ใน
 ที่ใกล้และเห็นได้ประจักษ์ เพราะความที่
 ปรากฏชัด เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "แต่ว่ากรรมนี้" ดังนี้เป็นต้น.
จ ศัพท์ เป็นไปในอรรถว่าขัดแย้ง (แปลว่า
 แต่ว่า), จ ศัพท์นั้น ย่อมส่องถึงอรรถที่จะ
 กล่าวโดยเป็นความแย้งด้วยคำว่า "ไม่
สามารถที่จะทำพระสัมมาสัมโพธิญาณ ให้
 สำเร็จได้เลย" ดังนี้เป็นต้นนั่นเอง โดยเป็น
 ผลหลังไหลแห่งกรรมนั้น. เชื่อมความว่า เนว

คุณธงชัย โกมลศิริภักดี

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมตฺถิ. ทุกข์ ชื่อว่า เนรยิกิ (มีในนรก) เพราะอรรถว่า ประกอบในนรก, หรือ เพราะอรรถว่า เกิดในนรก. อธิบายว่า ชื่อว่าโปรยฝนคือโฆสไสตนันท์เทียว.

๒๘๑. สตฺถุ ปุพฺพจริยคุณา บัจจเวกฺขิตฺตพฺพา, สตฺถุ การเวนาปี ปฏิมิ วุสฺเมยฺยาตี.

๒๘๑. ชื่อว่าควรพิจารณาปุพพจริยคุณ ของพระศาสดา, เพราะว่าปฏิมะพึงสงบได้ แม้เพราะความเคารพต่อพระศาสดาแล.

โพธิสตฺโตปี สมาโน นฺนุ เต สตฺถา จิตฺติ นปฺปทุเสสฺสิ, ปเคว อภิสมฺมุทฺโธติ อธิปาโย. เทเวีย ปทฺถุเจนาตี เทเวีย สทฺธิ ปทฺทภินา มิจฺจจาจรวเสน ฮปรทฺเธน. ยตฺถ สุสฺาเน ฉวสฺรีริ ฉทฺทียตี, ตํ อามกฺสุสฺานํ. นิกฺขณฺณมาโนตี นิกฺขณฺณมาโน. ปฺริสฺการิ กตฺวาตี อาวาฏฺโต นิกฺขมฺนตฺถาย พาหุพฺเลน ปฺริสฺการิ กตฺวา. ยกฺขานฺนาเวนาตี อฏฺฏวินิฉฺจนเณ อาราธิต-

อธิบายว่า พระศาสดาของเจ้า แม้ว่า ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ก็มิได้กระทำจิตให้ ประทุษร้ายมิใช่หรือ, จะป่วยกล่าวไปยถึง พระองค์ผู้ตรัสรู้ยั้งแล้วเล่า. คำว่า ผู้ประทุษ- ร้ายต่อพระเทวี คือผู้ทำร้าย ได้แก่ทำผิด เกี่ยวกับมิจจจารกับพระเทวี. คนทั้งหลาย ทั้งซากศพไว้ที่ป่าช้าใด, ป่าช้านั้น ชื่อว่าป่าช้า ผิดิบ. บทว่า นิกฺขณฺณมาโน แปลว่าทรงถูก เขาฝัง. คำว่า ทำการของบุรุษ คือทำการ

^๑ ฉ. นปฺปทุเสสฺสิ.
^๒ ฉ. ฉทฺทียตี.

จิตตัสส ยุกขัสส อานุกาเวณ. สิริกพฺภติ^๑
 ภาสาคาเร.

ของบุรุษด้วยกำลังแขน เพื่อประโยชน์แก่การ
 ออกจากหลุม. คำว่า ด้วยอานุกาของยักษ์
 คือ ด้วยอานุกาพของยักษ์ผู้มีจิตที่พระองค์ทรง
 ทำให้ยินดี โดยการตัดสิ้นคดีความให้. คำว่า
ห้องบรรทม คือพระตำหนักที่อาศัยอยู่.

อาสีเสถวาตี^๒ ยถาธิปฺเปเต อุตฺเต
 ฌายโต ฌนฺวชฺชโต อาสี กเรยฺเยว.^๓ น
นิพฺพินฺนฺเตยฺยาตี "เอวํ กิจฺจฺวาปนฺนฺสฺส เม
 กุโต โสตฺถิกาโว"ตี น นิพฺพินฺนฺเตยฺย.
 วุตฺตตฺถิ "อาปฺทาสฺ โข มหาราช ฌาโม
เวทิตฺพฺโพ"ตี. ยถา อิจฺฉินฺนฺติ เยน ปกาเรน
 กสฺสจฺจ ปีฬิ อกฺตุวา รชฺเช ปตฺติจฺจิตฺ อุตฺตํ
 อิจฺฉี, ตถา อหํ อหฺนฺติ ปสฺสํ. โวตี หิ
 ฌิปาตมตฺตํ.

คำว่า พึงหวังอยู่รำไป ความว่า พึง
 กระทำความหวังประโยชน์ ตามที่ประสงค์
 โดยเป็นธรรม คือโดยไม่มีโทษเท่านั้น.
 คำว่า อย่าพึงเบือน่ายเสีย คืออย่าพึง
 เบือน่ายว่า "สำหรับเราผู้พบแต่ความยาก
 ลำบากอย่างนี้ จะพึงได้ความสุขดีแต่ที่ไหน
 เล่า" ดังนี้. ข้อนี้สมจริงตามที่ตรัสไว้ว่า
"คุณกรมทาบพิตร เมื่อความวิบัติทั้งหลายมีอยู่
ขอพระองค์ จงทรงรู้จัก(ใช้) เร็วแรงเถิด"
 ดังนี้. คำว่า ปรารณาทนเองไว้โดย

^๑ ฉ. สิริกพฺภนฺติ.

^๒ ฉ. อาสีเสถวาตี.

^๓ ฉ. กเรยฺย.

^๔ ชู. อุ. ๒๔/๑๗๘.

ประการใด ความว่า เราไม่ทำการบีบบังคับ
ใคร ๆ ปรารถนาตนให้ตั้งอยู่ในราชสมบัติ
โดยประการใด, ก็พบว่า เราได้เป็นโดย
ประการนั้นแล้ว. ก็ศัพท์ว่า โว เป็นเพียง
นิมิต.

กาสิรมณาดิ กลาพนา กาสิราเชน.
สกณฺฏกาที อัยกณฺฏเกหิ สกณฺฏกาหิ.

คำว่า พระราชาแห่งแคว้นกาสิ คือ
พระราชาแห่งแคว้นกาสิ พระนามว่า กลาพ.
คำว่า แส้หว่ายมี่หนาม ความว่า แส้หว่ายที่มี
หนามเหล็ก ชื่อว่าแส้หว่ายมี่หนาม.

มหลลโกติ วฺหุโฆ วโย อนฺอุปฺตโต.
รฺชณฺตี นิริชณฺตี.

คำว่า ผู้ใหญ่ ได้แก่ผู้มีวัยอันเจริญ
ตามลำดับแล้ว. บทว่า รชณตี แปลว่า
จะดับไป.

จิตฺตสนฺนิคฺคณฺหมกาโลติ^๑ วิเสวณ^๒
กาตุ อหฺตฺวา จิตฺตสฺส สมฺมเทว ทมนกาโล.

คำว่า เป็นกาลสำหรับข่มจิตไว้ให้ดี
คือเป็นกาลสำหรับการฝึกจิตโดยชอบนั้นเที่ยว
ไม่ยอมให้ทำการช่องเสพผิด ๆ.

^๑ ฉ. จิตฺตปริคฺคณฺหมกาโลติ.
^๒ ม. วิเสธน์.

ฉาโตติ ชีฆจฺฉิตโต. ชาเทยฺยาติ
ชาเทยฺยํ, อยเมว วา ปาโจ. อาสีโตติ^๑
สุหิตโต. สมฺพลนฺติ มคฺคาหารํ. ตมฺปน
ยสุมา อุปจาเรน ปถสฺส หิตนฺติ วุจฺจติ,
คสฺมา "ปาถะยฺยณฺ"ติปิ วุตฺตํ. "มิตฺตทพฺภี
วตายํ อนฺธพาลो"ติ การุณฺณเณ อสฺสฺปนฺณเณ
เนตฺเตหิ คํ ปฺริสํ อุทฺทิกฺขมาโน.

บทว่า ฉาโต แปลว่าทิวอยู่. บทว่า
ชาเทยฺย แก่เป็น ชาเทยฺย (แปลว่าเรา
กิน), หรือปารุจะเป็น ชาเทยฺย นี้แหละ.
บทว่า อาสีโต แปลว่าอิมหนำแล้ว. บทว่า
สมฺพล ได้แก่อาหารสำหรับการเดินทาง (จึง
แปลว่าเสี้ยง). ก็อาหารนั้น เพราะเหตุที่
กล่าวโดยอุปจารโวหารได้ว่า เป็นประโยชน์
เกอกุลแก่(การเดิน)ทาง, จะนั้น
จึงเรียกว่า "ปาถะยฺย" ก็ได้. พญากรบ
ทราบว่า "คนผู้นี้เป็นอันธพาลเบียดเบียน
มิตรหนอ" ดั่งนี้แล้ว ก็ยังมีความกรุณาใช้
สายตาอันองด้วยน้ำตามองดูบุรุษผู้นั้น.

มา อฺยโยสี เม ภทฺนฺเตติ เอตฺถ
มาติ นิปาตมตฺตํ, มาติ วา ปฏิกฺขเชโป,
เตน อุปริ เตน กาตพฺพ วิปฺปการ
ปฏิสฺเสตฺติ. อฺยโย เมติ อฺยิริโก^๒ ตฺว มม
อติดิภาวโต. ภทฺนฺเตติ ปฺยสมฺทาจารो.

ในข้อว่า มา อฺยโยสี เม ภทฺนฺเต นี้
ศัพท์ว่า มา เป็นเพียงนิมาต, อีกอย่างหนึ่ง
ศัพท์ว่า มา เป็นคำห้าม (แปลว่าอย่า),
ด้วยศัพท์ว่า มา นี้นั้น พญากรบห้ามการ
กระทำผิดต่าง ๆ ที่บุรุษผู้นั้นจะกระทำต่อไป.

^๑ ฉ. อาสีโต, ส. อสีโต.
^๒ ฉ. อฺยิริโก.

ตวั^๑ นามาติ ตุวมุปี เอวรูปี อกาสิ นาม. บทว่า อโยโยสิ เม ความว่า ท่านผู้เป็นนาย เพราะความที่เป็นแขกของเรา บทว่า ภทนต์ (ท่านผู้เจริญ) เป็นคำที่เปล่งออกมา เป็นปิยวาจา. บทว่า ตวั นาม ความว่า ชื่อว่า แม้ตัวท่านอย่าได้ทำกรรมที่เป็นอย่างนี้เลย.

ศิริจฺจนาภูโตปี ปน มหาภิ หุตฺวา ประกอบความว่า ก็พระโพธิสัตว์นั้น เขมฺนตฺภุมิ สมฺปาเปสฺสิติ โยชนา. เป็นเครื่องจาง คือเป็นสิงใหญ่ ยังพำบุรุษนั้น นั้นแหละไปจนถึงภูมิประเทศที่ปลอดภัย.

เปฟาย ปกฺชิปนฺเตปีติ ชุตฺทกาย คำว่า แม้จับ (เรา) ใส่หีบ ความว่า เปฟาย ปาเทติ โภเกตุวา ปกฺชิปนฺเตปี. แม้ใช้เท้าเตะแล้วจับ(เรา) ใส่หีบเล็ก ๆ. มฺทฺหนฺเตปีติ ทุพฺพลภาวกรณฺตุณฺ นนานปฺปกาเรติ คำว่า แม้กระเที คือแม้กระเทีอยู่โดย มฺทฺหนฺเตปี. อลฺมฺพานะติ เอวํนามเก ประการต่าง ๆ เพื่อให้อ่อนกำลัง. คำว่า อหิตฺตุตฺติเก. พราหมณฺอาลัมฺพาน คือพราหมณ์หมองูที่มีชื่อ อย่างนี้.

ปีติ วาทิ เอตฺถ วาทฺสฺโท วาท คัพฺท ในบทว่า ปีติ ว นี้ เป็นไป อวฺตุตฺตฺตฺตฺวิกปฺเป, เตน โธทาตมฺนฺชิฏฺฐาเท ในวิกัปกำหนดถึงเนื้อความที่ยังมิได้กล่าวไว้,

^๑ ฉ. ตวั นามะตาหิสํ กริ.

อวุตต์ สงฺคฤทาติ. จิตตานวตฺตนโตติ
 จิตฺตํ อนวตฺตนโต. โหมี จินฺติตฺสนฺนิโก
 เอวมยํ พุทฺธํ ลมฺตฺตฺติ. อานุภาเวน ปน
ถลํ กเรยฺย อุกฺกํ ๗เปฯ ฉาริกํ กเร.
เอวํ ปน ยฺหิ จิตฺตวสี เหสฺสํ ๗เปฯ
อฺตฺตมตฺโต น สฺซมฺตฺติ ตทา อตฺตนา ตตฺถ
 ทัฏฺฐํ อาทินวํ หสฺเสติ ภควา. ตตฺถ
อฺตฺตมตฺโตติ พุทฺธภาวมาห. โกชฺปตฺเตหิ
ลฺหฺทปฺตฺเตหิ.

ด้วยวาศัพท์นั้น สงฺเคราะห์เอาสิ่งที่มิได้กล่าว-
 ถึง มีสี่ขาว สีแดงอ่อนเป็นต้น. บทว่า
จิตตานวตฺตนโต แปลว่าเมื่อจะคล้อยตาม
 ความคิด. เรา เพราะคิดว่า หมองูนี้จะได้
 ลามมากก็โดยประการอย่างนี้ ดังนั้น จึง
 (เนรมิตตน) เป็นผู้มีรัศมี(มีสี)ดังที่เขาคิด.
 พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงโทษในเพราะการ
 เบียดเบียนหมองูนั้น ที่ทรงเห็นแล้วในครั้งนั้น
 ด้วยพระองค์เองว่า ก็ด้วยอานาภาพ(ของ-
 เรา) เราพึงทำบกให้เป็นน้ำก็ได้ ๗ลฯ
พึงทำเขาให้เป็นขี้เข้าไปได้. แต่ถ้าหาก
เราผู้มีอำนาจแห่งจิตอย่างนี้ พึงเบียดเบียน
เขาไปรี ๗ลฯ จะไม่สำเร็จประโยชน์ที่สูงสุด
ดังนั้น. ในพระดำรัสนั้น คำว่า ประโยชน์
ที่สูงสุด ตรีสังถึงความ เป็นพระพุทเจ้า.
 บทว่า โกชฺปตฺเตหิ แก่เป็น ลฺหฺทปฺตฺเตหิ
 (บุตรพราน).

อุฬาราทิ เยน สยํ ตทา ลฺหฺทหฺตฺโตติ คำว่า คุณท่านอุฬาระ อธิบายว่า
 โมจิโต, ตํ สตุถฺวาทนฺนาเมน อาลปติ. พญานาคร้องเรียกนายกองแก้วียน ผู้ที่ช่วย

คุณสุจิตรา (จิราธิวัฒน์) มงคลกิติ ขออุทิศส่วนกุศลให้กับ
 บิดามารดาบังเกิดเกล้า นายเตียง และนางหวาน จิราธิวัฒน์

ลฺหฺทปฺตฺเตหิ ๗. ๗. ๓-๑๙

อติกัสสาติ นาสาย อาวฏฺรชฺชํ อากทฺติคฺวา.
สมปริคฺยกฺหาติ กภาพเวตฺตลตาทีหิ สพฺพโส
 ปริคฺคฺเหตฺวา, อจฺฉริยานิ ทุสฺสฺหานํ
 สหฺนฺวเสนาติ อธิปฺปาโย.

เปลืองตนให้พ้นจากเงอมนมือของพวกพรานใน
 เวลานั้นโดยชื่อ. บทว่า อติกัสส (ชกออก)
 คือ ชก เชือกที่ร้อยเข้าไปในจุมอกออกมา.
 คำว่า รุมกันจับ คือใช้หว่ายคำ เถาวัลย์
 เป็นต้น จับไว้(ที่ร่างกาย)ทุกแห่ง, อธิบาย
 ว่า ชื่อว่าเป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ ก็โดยเกี่ยวกับ
 เป็นความอดทนต่อการกระทำ ที่ทนได้ยาก
 ๕
 หงหลาย.

อติวีย อฺยตฺตมบฺปฏิรูป ปฏิข-
จิตฺตฺบุปฺปาทเนน เกนจิ อฺบฺปฏิสมฺกฺขนฺติคฺคฺกุสฺส
สฺตฺตฺตุ สํสาสนา โวกฺกมฺนบฺปสฺงฺคโต.

ชื่อว่าไม่ควรไม่เหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง
 เพราะโดยการที่ทําปฏิขจิตให้เกิดขึ้น ก็หวัง
 ได้ซึ่งความเคลื่อนไหวลงจากพระศาสนา ของ
 พระศาสดาผู้มีพระชนติคุณ อันใคร ๆ
 เปรียบเสมอมิได้.

๒๕๔. "อนมตฺคฺโคยํ ภิกฺขเว
สํสาโร"^๒ ติอาทีนา^๒ อากตานิ สฺสฺตฺตฺปทานิ

๒๕๕. บทพระสูตรทั้งหลายที่มาแล้ว

ด้วยคำว่า "อนมตฺคฺโคยํ ภิกฺขเว สํสาโร"

^๑ ฉ. อาวฏฺรชฺชํ.

^๒ ส. นิ. ๑๖/๒๑๓, ส. ขนฺธ. ๑๗/๑๘๑,
 ๑๘๓, ส. มหา. ๑๘/๒๕๔, อภิ. ก.
 ๓๗/๔๑.

